રાણકદેવી

અને

રાહખેંગાર.

પ્રકાશક.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે—બુકસેલર.

ત્રણદરવાજા—અમદાવાદ.

સને ૧૯૧૬ પ્રત ૨૦૦૦ આવૃત્તી ૧૦ મી.

અમદાવાદ શાહપુર નવીપોળમાં આવેલા

શ્રી 'પ્રજાહિતાર્થ મુદ્રાલય' માં

પટેલ. ડાહ્યાભાઇ દલપતરામે છાપી.

કીમત ૦—૪—૦

राहखेंगार अने राणकदेवी नाटक.

(ઇશ્વર સ્તુતિ.)

(સર્વ પાત્રો સાથે.)

છે જનપાલક કાલક દુઃખનો કુંલ પૃથ્વીમાં તું એકલા
(એ ઢબ).

સર્વ પાત્રો.

પરમેશ પરેશ કૃપા કરજે, અલ્પ સ્તુતિ અમારી ઉર ધરજે,
ઉમયા અર્ધાંગે રાખી સદા, ભક્તોને નહિં દુઃખ કદા;
ભજે છે તન તુજને સર્વદા, દુઃખો અમારાં તું હરજે. ૧
અર્ધ ચંદ્ર જટામાં બીરાજે છે, ખળ ખળ ગંગાજી વહે છે;
સર્વમાં વ્યાપક હે નાથ, પતીત પાવન અધમ ઉધાર,
સ્તુતી કરીએ વારમવાર, કલેશ અમારા તું હરજે. ૨
જળાધારે ગલધર શંકર છો, ફરશધર પન્નગ ધારી છો;
ભસ્મનો અંગે લેપ કરો, જંગલમાં નિશ દિન લેર કરો,
ગજ ચર્મ હમેશા વસ્ત્ર ધરો, સમદૃષ્ટી રાખી સૌપાર છે. ૩
જયદ્રથની ભુજનમાં વાસ કર્યો, આ દુષ્ટોનો તો નાશ કર્યો;
કૃતી કળો નહીં કોઇ જન, વસો છો સર્વને હો મન,
અર્પીએ તુજને તન મન ધન, અર્જ કરી તે ચિત ધરજે. ૪
વિશ્વેશ સુરેશ નરેશ પતી, પરમેશ ધનેશ ધુરેછ જટી,
સેવક આજ કરે છે સેવ, દેવ તણા પણ મ્હોટા દેવ;
માની લેજે સ્તુતી એવ, દુઃખો અમારાં તું હરજે. ૫

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ--કડલી નગરમાં રાજા પારસીંહની કચેરી.

પાત્ર—પારસીંહ. બુદ્ધિબળ અને દાસી કેસર.

પારસીંહ—પ્રિય પ્રધાનજી આજ, કાલ માહારૂં મન ઘણું વિહ્વળ રહે છે, કારણ માહારી આટલી વૃદ્ધ અવસ્થાએ કાંઇ પણ સંતતિ પ્રાપ્ત થઇ નથી. એટલુંજ નહીં પણ હાલ મારી પ્રાણ પ્રિયા પ્રસન્ના મહાન કષ્ટમાં અતિ દુઃખ પામે છે, વાહાલા બુદ્ધિબળ! જો ઇશ્વરકૃપાથી પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થાય તો હું જેવો બીજો કયો મહદ

ભાગ્યશાળી ? અને એમ થાય તોજ માહારા હજારો દુશ્મનો વચ્ચે માહારૂં રાજ અને તાજ બંને સલામત રહે. નહીંતર એક તો વૃદ્ધા અવસ્થા અને બીજી આ મ્હોટી ફીકરથી થએલ અશકત-પણાનો લાભ તેઓ શા વાસ્તે નહીં લે. અરે દૈવ મેં તારો એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે મને દુઃખી કરે છે ? (નીચું જોઇ રૂમાલથી આંસુ લુવે છે.)

બુદ્ધિબળ—મહારાજાધિરાજ ! સાવધ થાઓ ! સાવધ થાઓ આટલી બધી દીલગીરી કરવાથી આપની અશક્તિમાં ઓર જ્યારે વધારે થઇ જવા લાગશે. પરમેશ્વર સર્વ વ્યાપક આપની આસ્તા ઉપર તેમજ નીતી અને ભક્તિ ઉપર પુરતું લક્ષ આપી આપનું દુઃખ થોડા રોજમાં દફે કરશે.

પારસીંહ—પ્રધાનજી ! એ ઝાંઝવાના જળની માફક, આકાશના ફુલની માફક, સસલાના સીંગના જેવી નીષ્ફળ આશા ક્યાં સુધી રાખવી ? જો સર્વજ્ઞ અંતર્યામીની માહારા ઉપર કૃપા હોત તો આજ દિવસ સુધી શા માટે ન થાત; પરંતુ વાહાલા પ્રધાન એ કૃપા નહીં પણ કુનેહ છે, માહારૂં શરીર હવે લાંબો વખત આ દુનિયાં ઉપર ટકવાનું નથી. હા ઇશ્વર ! માહારા દુઃખનો છેડો લાવ અને માહારો નેક ન્યાય તારી હજુર બોલાવી કર. તખ્ત ઉપર બેભાન હાલતમાં શોકમાં લીન થઇ ગાય છે.

ભૈરવી ગઝલ.

(ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને હું આવ્યો અહીં—એ ઢબ.)

દુઃખ દર્દથી દીલડું અતી, બેહાલ થઇ માહારી ગતી.
વિના સંતતી અરે, સુખ માહારૂં સૌ હરે;
ધીઃક વિના પુત્રની, ફીટકાર લોક સૌ કરે. ૧
મુખ માહારૂં કો કદી, જુવે નહીં સવારમાં;
કહે છે મુખથી વાંઝીયો, આવે નહીં દુવારમાં. ૨
પાપ પેલે જન્મ મેં, કર્યાં ઘણાં પ્રભુ અરે;
ક્ષમા કરો હે નાથરે, લાચારે છું ખરે ખરે. ૩
ઉદાસ મન તો થયું, ગઇજ હામ દીલની;
કરી ખરેખરી પ્રભુ, વિનંતી આ અસીલની. ૪
થાય છે પુરાં દીન તો, પતિ માહારીને ખરા,
પુત્ર દર્શન દે હવે, આવી છે માહારી જરા. ૫

(મુર્છાગત થાય છે.)

કેસર—પ્રધાનજી ! મહારાજા આમ બેભાન કેમ પડ્યા છે ? હું વધામણી લઈને આવી છઉં.

બુદ્ધિબળ—કેમ શેની વધામણી ? શું બાઇસાહેબને પુત્રનો પ્રસવ થયો ?

બુદ્ધિબળ—ભલા સારૂ, સર્વજ્ઞ સર્વેશ્વરે બાઇસાહેબને તે બંધન મુક્ત કર્યા એજ શુકર, લે ત્યારે હું મહારાજાને જાગૃત કરૂં છું. એમ કહી મહારાજાને મુર્છા અવસ્થામાંથી જાગૃત અવસ્થામાં લાવે છે.

પારસીંહ—કેમ કેસર ! અંતરગૃહમાં શું ખબર છે ?

કેસર—માથું નીચું નમાવી) માહારાજા !

(ધરસે ઇહાં કોન ખુદાકે લીયે લાયા મુજકું—એ ઢબ.)

લાવી છઉં આજ રાજા, એક બધાઈ સારી;
પુત્રી પેદા થઇ છે, આપ ઘેર એક પ્યારી.
કરો ખુશી આજ રાજા, અર્જ પાપ પાસ મારી;
સુખી કરો તેથી આજ, આપી સીરપાવ સારી. ૨.॥

માહારાજા આપને ત્યાં આજે એક અતી રમ્ય પુત્રીનો જન્મ થયો છે તેને માટે આ કીંકરીને યોગ્ય સીરપાવ આપી નીહાલ કરશો.

પારસીંહ—(ઘણીજ ખુશીમાં આવી) પ્રધાનજી !

ઉપલીજ ઢબ.

ઘણો ખુશીનોજ દીન, આજ છે પ્રધાન માહારા;
તેથી જલ્દી દેજે તું, દાશીને સીરપાવ સારા. ૧
જલ્દી બોલાવતું, જોશીનેજ આજ આંહી;
કરે જન્મોતરી, પુત્રીજ કેરી તે તહીં. ૨

વ્હાલા પ્રધાન ! પુત્ર કે પુત્રી એ કુદરતના હાથમાં છે પરંતુ માહારી વાલી પ્રીયાને બંધમુક્ત કરી એજ અંતરર્યામી ઇશ્વરનો આભાર માનવા જોગ છે જેથી આજનો દિવસ મહોટા આનંદનો ગણુવો જોઇએ, આ કેસરને સારી રીતે પોશાક આપો અને હુ અંતઃપુરમાં જાઉં છું. તમે આપણા રાજ્ય જોશીને બોલાવી ત્યાં આવો કે પુત્રીની જન્મોતરી કરાવીયે.

બુદ્ધિબળ—જેવી માહારાજાની આજ્ઞા.

(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો.

(સ્થળ—અંતઃપુર)

પાત્ર—પારસીંહ, રાજા, કમળાકુંવરી, રાણી, બુદ્ધિબળ પ્રધાન ગવરીશંકર જોશી.

બુદ્ધિબળ—માહારાજાધિરાજ આજની ખુશાલીનો કંઇજ પાર નથી. પરમેશ્વર સૌને તંદુરસ્ત રાખે.

(મેં લાખકી હો લાખકી પરવા નહીં રખતી–એ રાહ)

ખુશી થઇ છે આજ, અતી રાજ અમારા;
થઇ છે પુત્રી ગેર જેથી આજ તમારા.
આપ્યા છે સીરપાવ, આજ દાસીને સારા;
લાવ્યો છું જોશીને, હુંજ કદમ તમારા.

માહારાજ આપના હુકમ અનુસાર કેસરને સારી રીતે પોશાક આપ્યો છે તેમજ આપણા રાજ્ય જોશી ગવરીશંકરને પણ આપ હજુર હાજર કરૂં છું.

પારસીંહ—જોશી માહારાજ ! આજે ઈશ્વર કૃપાથી પુત્રીનો પ્રસવ થયો છે તે ઘડી પળ આ કાગળમાં માંડી છે તે લ્યો.

(અરે લાલદેવ ઇસ તરફ જલદી આ એહ રાહ.)—

અરે જોશી ! કે, જલ્દી સાચી વાત;
પુત્રી થઇ કેવી આ સાક્ષાત.
જન્મ તેનો કેવો થયો છે આજ;
બનશે ભવીષ્યમાં કેવો બનાવ.

ગવરીશંકરજી, જે હકીકત આપને જોતિષ વિદ્યા અનુસર ખરી લાગે તેજ યથાસ્થિત કહી સંભળાવો આપ સત્ય વકતા છો તેથી જુઠું નહીંજ કહો એવી આશા છે.

ગવરીશંકર—માહારાજાધીરાજ સાંભળો ત્યારે (આંગળીના વેઢા ગણુતો તથા ટીપણું પહોળું કરી ગાય છે).

કેરબો.

જોઇ ટીપણું ને વાત કહું આજ સાચીરે,
આજ સાચીરે રાજા આજ સાચીરે;
ધન, મકર, ને મીન મેખ કુંભ અને વરખ,
સીંહ મીથુન કન્યા તુલા વૃશ્ચિકને કરક,
દા, ચા, ઝા, થા મીન જાણો બા, વા, જાણો વરખ,
રાતા તુલ ગોસા કુંભ, ડાહાછે કરક. ૨
યમઘંટને વૈદ્રથ વખતે હતોજ વ્યતીપાત;

જન્મ વખતે ગ્રહણ હતું મરશે એનો તાત, ૪
કુળ તણો તો નાશ કરશે રેશે જે ઘરમાંય;
સાચે સાચું કહ્યું રાજા મને ક્ષમાય.

રાજાધિરાજ મેં આ કુંવરીની ગ્રહકુંડળી કરી બારીક નજરથી તપાસ્યું તે તેનો જન્મ ઘણાજ વિપરીત કાળમાં થયો છે અને તેને લીધે આ પુત્રીનું મુખ વધારે વખત જોવું એ પણ સારૂં નથી મારો મત છે. (જલ્દી સટકી જાય છે.

(કમળા કુંવરી એકદમ મુર્છાગત થાય છે તેને સુધીમાં લાવીને)

પારસીંહ—પ્રાણપ્રીયા ? તમારી અત્યંત દીલગીરીમાં હું પણ વિભાગી છું. પરંતુ પરમેશ્વરે આપણને આટલે વર્ષે એક ફળ આપ્યું અને તે પણ આવું ત્યારે દૈવ્યની આપણા ઉપર અકૃપા છેજ એમ સમજી લાચાર થઇ ખમવું જોઇએ.

કમળા કુંવરી—પ્રીય પ્રાણનાથ આપ કહો છો તે તદન ખરૂ છે પરંતુ સ્ત્રી જાતનો સ્વભાવિક સ્વભાવજ છે આટલું આટલું દુઃખ સહન કરતાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપરથી માયા કેમ ઉતારી નંખાય તેને આપણી નજરથી કેમ દૂર કરાય, અરેરે આટલાં વર્ષે જનુની થવાનો વખત આવ્યો તેનો લાહાવો શું માહારે ન લેવો દૈવ તું કેમ દુર થયો. (એમ કહી અશ્રુપાત કરે છે.)

પારસીંહ--સુવદના ? ધીરજ ધર, ધીરજ ધર, પરમેશ્વર વળી મેહેરબાની કરશે. આ પુત્રીને આપણા પ્રધાનજીને ત્યાંજ રાખવાની ગોઠવણ કરશું, તું મુઝા મા.

કમળા—જેવી પ્રાણનાથની ઇચ્છા. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ રાજાનું ગુપ્ત ગ્રહ.

પાત્ર—પારસીંહ રાજા, બુદ્ધિબળ પ્રધાન.

પારસીંહ—પ્રધાનજી !

ત્રોટક છંદ.

નથી કામ તણીએ પુત્રી ખરે, નકી ઘાટ કુંટુંબનો તેજ કરે;
કરવી દુર તેને નકીજ ઠરી, દીલમાં તહીં આશ ઘરૂં જરી;
થઈ સત્વર જા તું પ્રધાન અરે, મુક જંગલમાં જઇ પુત્રી અરે.
દીલમાં અતિ દાઝ રહીજ ખરી, પણ વાત ખરી દુઃખકારી ઠરી;

વહાલા પ્રધાન ? જો આ પુત્રીને આ શેહેરમાંજ રહેવા દઇએ

તો કોઈ દીવસ પણ તેનું મુખ જોયા વગર રહેવાયજ નહી અને જો-વાય ત્યારે તેમાંથી ઘણું માઠું પરીણામ નીપજ્યા વગર રહેજ નહી માટે મારો મત એવો છે કે તેને જંગલમાં કોઇ નીર્જય જગ્યાએ મુકી આવવી પછી જે તેના નશીબમાં લખ્યું હશે તેજ થશે.

બુદ્ધિબળ—માહારાજાધીરાજ માહરો પણ એજ મત છે. અને તેને માટે.

પીલુની ઠુમરિ.

આપણો હુકમ માથે ચડાવી, જોઉં હું સત્વર પુત્રી તેડાવી;
નિર્જયસ્થાને મુકીશ હાથે ફરી અહીં નહી આવો કોઇની સાથે.
છોડો તમે દીલનીજ ઉદાસી, લખી જે ભવિષ્યમાં તેજ વાત સાચી

મહારાજા જે બતાવાનું છે તે હમેશાં બનેજ છે માટે આપ તે બાબન જરા પણ સોચ નહીં કરશો હું તેને કોઇ નિર્જસ્થાને મુકી આવીશ અને તે વાતની મહારાણીને પણ ખબર નહી થવા દઉં.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ ઠટવી પાસેનું અરણ્ય.

હુકમત—ચાલી ચાલીને તો ઘણોજ દુર આવ્યો, ગધેડાં પણ હવે થાકી ગયાં, લાકડાં અને માટી પણ લારી એકઠી કરી ટાઢને લીધે મારૂં દીલ પણ થરથરે છે ચાલને પેલો વડ કળાય તે નીચે જરા વિહામો તો લઉં.

(વડ તળે જાય છે તેવામાં એક બે દીવસની જન્મેલી છોકરી એક દુસાલામાં લપટાઇ પડી છે, સૂર્યનારાયણનાં તેજસ્વી કીરણો જરીના દુશલા ઉપર પડવાથી ચકચકાટ થઇ રહ્યો છે તેની નજીક જઈ નીહાળતો.)

આહાહાહા ! પરમેશ્વરની કેવી મેર સેને આવું કુમળું બચ્ચું વગડામાં કુણ લાયું હશે (આસપાસ જુવે છે તો કોઇ આદમી ન-જરે નથી પડતું) અરે આટલામાં કોઇ મનખ પણ નથી પણ હવે એ વિચાર તો સોડી દઉ માહારી ઉમર એંહીક વરહની થઇ તો પણ મારે કાંઈ સોકરૂં થયું નહી સાલને એને પણ લઈ જાઉં અને માહારી ઘેર વાળીને આપું કે તે રાજી થાય અને આપણે ઘ-ડપણમાં હખ થાય એને દીકરી કરીને રાખશું.

(એમ કહી ઘણીજ જાળવથી લઇ જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ હડમતનું ઘર.

પાત્ર હડમત અને તેની સ્ત્રી.

હડમત—ઘરવાળી ! એ ઘરવાળી ! ઉઠ, ઉઠ સાંભળ મારી વાત જંગલમાંથી આ કુમળું બાળક મને જડયું છે આપણે આજ સુધી કાંઇ સોકરૂં બોકરૂં થયું નથી આ ગગીને દીકરી કરીને રાખ. શું એને ઉસેરી મોટી કરહું. (એકદમ ખુશીમાં આવી જઈ.)

ત્રીભંગી છંદની ચાલ.

સાંભળહેકે નહીં તું આવી વાત ખુહીની લાવો સઉ,
વાંઝીયાનું મેણું ટળહે, સુખ સહુ મળહે આજ બહુ;
લાપસી રાંધજે સગા ખવડાવજે, ઘી પીરહજે, બહુ બહુ
હીમત બાઇ તો ખાટલે બેસશે, ડુંગો ગડગડશે બહુ બહુ.

સ્ત્રી—તમે જે વાત કહી તે મને બહુજ ગમી (છોકરીને ખોળામાં લઈને) આહાહા ? કેવી રૂપાળી સેને ? હું તો તમને બોલાવવાને પણ મુંઝાતી હવે તો દીકરીના બાપ કહેવા થાહે.

કુ૦—(હાલરડું વાલું પ્યારી મારીને હાલરડું વાલું—એ રાગ.)

આણુંદ અંગ ન માય, સ્વામી આજે આનંદ અંગ ન માય. ટેક.
ધન્ય દિવસ હું આજનો જાણું, ઉરમાં વધ્યો ઉત્સાહ. સ્વામી.
હર્ષનાં આંસુ આવે નયનમાં, પ્રેમ હૃદય પ્રગટાય. સ્વામી.
આજ અતિશે હર્ષ વધ્યો છે, તેથી મુને સુખ થાય. સ્વામી.
આ બાળકને કયાંથી લાવ્યા, કહોને મુજને આજ. સ્વામી.

(ખુશી થાય છે.)

હડમત—હમજીને? એ સધળું તો ઠીક પણ તું જાણુશે કે ના એ કોઈ મારા ઘરની સોકરી હશે વળી આપણે વાંઝીયાં સધએ ને કોઇ આને રડતું હાંભટી હે કે ના તો ફજેતી થહે માટે ચાલ ઝટકર કોઇ બીજે ગામ જઇ રહીયે આ કડલીમાં રહેવાથી હવે ફાયદો નથી.

સ્ત્રી—એ તો ખરૂં કહ્યું પણ હું તો આ મારી દીકરીનું રૂપ જોઇ ઘેલી થઈ ગઇ સઉ, અરરર ! જોને રડેસે તે એને હાલરડું ગાઉ. (છોકરીને બાઝી ભરતી જાય છે.)

પુર્ણ થયો છે ખેલ સજ્જનો પુર્ણ થયો છે ખેલ—એ ઢબ.

હાલરડું વાલી પ્યારી રે, મારી હાલરડું વાલું;
રે રે નહીં તું કરજે, પ્યારી હીચોળું તનડું. ૧

શાન્ત થઈ તું સુઈ જાજે, ખુશી દીલ માહારૂં. ૨
કજીઆ કરીશ તો આડું આવશે કરડે મ્હો તાહરૂં. ૩

હડમત—હવે એ લેપ હમણાં સોડી દેને જો મહળકું થયું ને આગડ વાશું તો ભુંડા હાલ થાહે, ચાલ હવે કચ્છ દેહમાં જઈ રેહું

સ્ત્રી—હું ક્યાં ના પાડુ સઉં જે લેવું હોય તે લઈ આગળ થાઓ.

હડમત—મેં તો બધો સામાન ગધેડાં ઉપર નાંખી ગધેડાં પણ સોડયાંસે લે હેંડ.

[કચ્છ તરફ જાય છે.]

પ્રવેશ ૬ હો.

સ્થળ—ભુજ નગરમાં હડમતનું ઘર.

પાત્ર—રાણકદેવી પછીથી લાખે ફુલાણી, કચ્છનો રાજા.

અહીંઆં રાણકદેવીની ઉમ્મર તેર વર્ષની થાય છે અને તેણે કોઈ વિદ્વાન પાસે તે વખ્તની સાધારણ કેળવણી મેળવી છે તે આ વખ્ત હડમતની ઘર નજીક નાના બાગીચામાં ઉદાસ બેઠી છે.

રાણકદેવી—હે દીનબંધુ ! જગતકર્તા હવે માહારૂં મન તદન વિહ્વળ થએલું છે. (ઉદાસીમાં.)

(પીયુને તજાવનાર વેરી અલંકાર એ ઢાળ.)

પ્રીત રીત કેરૂં પાન ક્યારે હું કરૂં:
પ્રીતરે વિનાનું ધીક જીવવું ખરૂં,
નથી કીધું પરસ્પર પ્રીતિનુંરે પાન,
છેરે જન જન નહીં પશુરે સમાન.
કોની સાથે કેવી પ્રીત મારેરે થશે,
અપ્રીતિ વાળાથી માહારૂં સુખરે જશે.
રામ રસ મિષ્ટ રસમાં રે રસ એક,
ખાધા રે થકી રે વધે આનંદ વિશેક.
પ્રીત રીત મારે નવ રસ તો વશે.
કહો ત્યારે તેથી કેવો આનંદ થશે;
મુજરે નસીબમાં શું માંડ્યું રે હશે.
મીલાપ મારોરે કેવા જનથી થશે.
પ્રીત રીતમાં રે ભયભીત હું ભમું,
અપ્રીતવાળાથી પરણી પૃથ્વીમાં સમું.

અરે નિરંજન નીરાકાર અદ્વૈત પ્રભુ ! તાહરી ગહન ગતી છે અરે ! હું કોની દીકરી ? અને કયાં માહારા ખરા માત પિતા કોણ હશે શું સ્થિતી ભોગવતાં હશે ? અરેરે ! જોતાં જોતામાં માહારી ઉમર તેર વરસની થઈ ચુકી. કામાગ્નિથી દેહમાં પ્રજ્વલિત થએલો દાહ ઓલવવાને તેં કેને નીરમાણ કર્યો છે ? અરે મને આ કુંભાર કોણ જાણે કયાં નાંખશે .મને રાત દીવસ કયાંઇ પણ સુખ થતું નથી. માહારૂં જોબન ઉનાળાની રૂતુમાં બાયકાળ વખતે ખીલેલી મોગરાની કળીની હરીફાઇ છે અરે દૈવ દૈવ ? આ કરતાં મરવું હજાર દરજ્જે ઉચીત છે. અરે પ્રીતમ વિનાની પત્નિ તે પત્નિ નહી પણ પશુ સમાન સમજવી. હાય ! જે પ્રીત રીતમાં ભયભીત નથી થયું તેને ધીઃકાર છે.

એટલામાં લાખોફુલાણી કચ્છનો માહારાજા અચાનક પ્રવેશ કરી ગુપ્ત કરી પોતે આશક થાય છે.]

લાખોફુલાણી—આહા ! ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! ! !

(એક તરફ રહીને)

ઘરસેં ઇહાં કોન ખુદાકે લીયે લીયા મુજકુ—એ રાહ.

કેવી સુંદર દીસે છે બેઠી પ્રીયા આજ અહીં,
લાગ્યું મન એહથી છુટે તે કદી નહીં;
હા, મારી આંખ તેણે ચીત મારૂં ચોરી લીધું,
ઘણી ખુશીથી મુને તેમનુંજ પાન દીધું,

ખરેખર આ સ્ત્રી સાથે જયાં સુધી સંબંધ નથી કર્યો તેને ધીઃકાર છે.

વેરાડી જોગીયો.

વરવાની મુને હામ છે આ સુંદર પ્રીયાની સાથ;
તેથી આનંદ તો થશે, પાણી ગ્રહ હું હાથ. ૧
ચંદ્રમુખી કામ કદળી, હમેશ રહેવા પાસ;
પ્રભુને હું વિનતી કરૂં, પુરજે માહારી આશ, ૨
જઇ કહું એના તાતને, જલદી કરે લગન;
લગનમાં જો વીઘન તો, કરૂં હું નીકંદન.

આ પૃથ્વી પટની અંદર ખરેખર આ સ્ત્રી વગર જીવવું તે નીરર્થક છે

બનઝારા

નથી કરી આ નારી મારી, થઇ જીંદગી મારી આકારી;

પ્રીત જગતમાં જેરે કેવાય તે તો આ નારીથી થાયે
તો ખરેખરી દીલદારી નથી, કરી આ નારી મારી;
આ પૃથ્વી ઉપર પરણો નારી રત્નજ નયને નીરખો;
નહીં ચીજ બીજી સુખકારી, નથી કરી આ નારી મારી,
હાય ગુસ્સામાં ભરપુર, ભલે નીશામાં ચકચુર;
સઘળું જાય દીઠાની પ્યારી નથી કરી આ નારી મારી. ૨
પ્રીત રીતમાં મરવું આજે, તેતો આ નારીને કાજે;
ખોઉં જીંદગી માહારી, સારી નથી કરી આ નારી મારી. ૪

અરે મેં એક વખત વિદ્વાનના મ્હોથી એક શ્લોક સાંભળ્યો છે તેનો પણ અર્થ એવો છે કે,

સોરઠની ગઝલ.

નથી પદમણી જેના ઘર વિશે, ધિક્કાર છે તે જનને;
ફરે નહી તે સુખમાં, પ્રીયા બાળે છે તનને.
વિના વિદ્વાન સભાજ જાણો, રજની વીના ચંદ્રની;
પુરષાર્થ વિના પુરૂષ જે છે, સેજ વિના કામની. ૨

અને એટલાજ ખાતર આ મહાનકાર્ય સિદ્ધ થવા હું ઇશ્વર સ્તુતિ કરી લઉં.

ઠુમરી.

[કુદરતના કરનાર ખલકના સ્વામી એ ઢબ.]
જોડીને હાથ નામ ને શીષ જગતના ધીશ.
કરજે કરૂણા તું દેવ ખલકના ઇશ,
થઇ ઇચ્છા માહારી આજ નારીને કાજ.
કરી કૃપા પ્રભુ તું રાખે મારી લાજ,
ધારે જન કદી જે મન થવાનું થાયે.
તુજ કૃપા વિના હે નાથ સર્વ સુખ જાયે,
દઇ સુખ હમેશાં સાર દુઃખ હરીશ.
મારે તું સાચા પાય પડીશ. ૨

વળી તેની સાથે મારી કુળદેવી આશાપુરીનું પણ સ્તવન કરી લઉં

કલ્યાણની ગઝલ.

(પુર્ણ થયો છે ખેલ સજનનો પુર્ણ થયો છે ખેલ—એ રાગ)
જગત જનુનિ માતા આશાપુરી, જગત જનુનિ માત;
મન તણિ તું આશા કરજે વરવાને કાન્તા. ૧
લાખો કુલાણિ વીનતી કરે છે, કરજે સુખશાન્તી ૨
ચાલ હવે હું આ સુંદરિના બાપ પાસે જઇ તેનિ માગણી કરૂં

અને મને ખાત્રીજ છે કે, તે કબુલ રાખશેજ કારણ કે માહારી રૈયત છે માટે હું તેને શામ, દામ દંડ, અને ભેદથી સમજાવી માહારૂં કાર્ય પરિપુર્ણ કરીશ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—હડમતનું ઘર.

પાત્ર—હડમત તેની સ્ત્રી, અને લાખો ફુલાણી.

હડમત—ઘેરવાળી આજે એકદમ દરબાર સાહેબ એકલા આપણે ત્યાં આવે છે તેનું શું કારણ હશે?

સ્ત્રી—કેમ ખબર પડે (લાખો ફુલાણી આવે છે તેને.)

હડમત—દરબાર સાયબ? પધારો, આજતો તમે આપનાં ઘર પાવન કર્યા માહારે પોતાને તમારે ઘેર પધારવું જોઈએ તેને બદલે તમે આવ્યા.

લાખો ફુલાણી—હા? હડમત તારૂં આજે મારે એક કામ છે અને મને ખાત્રી છે કે, તે તું પાર પાડીશજ. અરે? મારા જેવો આ કચ્છ દેશનો મહિપતી તે પૃથ્વીની અંદર બીજો કયો જોયો છે અને જ્યારે તે મારો જમાત્ર થવા ઇચ્છા રાખે ત્યારે બેશક તારા ભાગ્યનો સુર્યોદય થઈ ચુકયો એમ સમજી ખચીત તારે યાદ રાખવાનું છે કે, જો તું આ કામમાં વિઘ્ન લાવશે તો તારૂ અને તારી સ્ત્રીનુ ઘાણીમાં ઘલાવી તેલ કઢાવીશ, હડમત નીચે જોઈ એક પણ શબ્દ બોલ્યા વગર બેશી રહે છે;) અરે નહીં નહીં મને ખાત્રીજ છે કે, તું એમ નહીજ કરે અને ખચીત તેથીજ તું આ કચ્છ દેશનો પ્રધાન થઈશ. જો હાલતો હું જાઉં છું. અને તું આ બાબતનો ઉંડો વિચાર કરજે કાલે પાછો હું તારી મુલાકાત લઈશ એમ કહીને જાય છે.

હડમત—(તેની સ્ત્રીને) સાંભળ્યું કે, સિંધ છોડી આંહી આવ્યા તો આંહી પણ આ પાપ નડયું આપણે રાણકને આવડી મ્હોટી પાળી પોષીને કરી તે ફક્ત આપણી નાતમાં આપણો સંબંધ જોડવા માટે તે આ રાજાને કેમ દેવાય? નાત આપણને ગધેડે ચડાવે કે નહી માટે માહરો વિચાર છે કે, જેમ સિંધ છોડયું તેમ આ કચ્છ છોડી સોરઠમાં જઈ રહીએ, તે પણ નજીક છે.

સ્ત્રી—જેમ તમારી મરજી.

(આંહીથી સૌ ચાલી સૌરાષ્ટમાં જીર્ણદુર્ગ નજીકના મજેવડી ગામમાં આવી રહે છે.)

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ મજેવડીનો ચોરો.

પાત્ર—હડમત, જીવો પટેલ, રામદાસ બાવો અને ગીરધરદાસ સિદ્ધરાજનો દસોદી ભાટ.

(સિદ્ધરાજે પોતાના દસોંદી ભાટને પોતાના યોગ્ય કોઇ અનુપમ કન્યારૂપી રત્ન ખોળવા મોકલ્યો છે તેનો સાંભળવામાં રાણકદેવીની તારીફ આવતાં મજેવડી આવેલ છે.

ગીરધર—બાવાજી ! રામ રામ છે.

રામદાસ—જે નરસિંહ.

ગીરધરદાસ—(જીવો પટેલ બેઠા બેઠા બીંડીની પરાર મુકે છે તેને) પટેલ રામ રામ.

જીવો—રામ બા રામ ! આજ તો આણીગમ આવવું થયું.

ગીરધર—હા ભાઈ ! તમારા જેવું કાંઈ કામ છે અને તે એજ કે તમારા ગામમાં જે હડમત કુંભાર છે તેની છોકરીનાં લગ્ન ગુજરાતના મહિપતી મહારાજા સિદ્ધરાજ સાથે કરવાનાં છે. આ કામમાં તમારે તેમજ બાવાજીએ પુરતી મદદ દેવી જોશે કારણ તે વગર બને તેમ નથી, અને આ કાર્ય સફળ થયું તો તમારા દુઃખ દુર થઇ જશે; નહીં તો પાયમાલ થશો કેમ ખરૂં કે ?

જીવો—બહુ હારૂં બા ? બહુ હારૂં એમાં શું ? એમ કયાં મા-હારાજ શ્રી બાઇ સહએ (એમ કહી હડમતને તેડી આવે છે.)

હડમત—રામ રામ બા રામ રામ.

ગીરધર—આવો હડમતભાઇ આવો ! ભલા મેં સાંભળ્યું છે કે, તમારી દીકરી તેર ચૌદેક વરસની થઇ તો પણ તેની સગાઈ કરી નથી તેથી કાંઇ ગોઠવણ કરી કે નહી.

હડમત—હા મહારાજ ! મારો પણ વીચાર ઘણા દીવસ થયા થયાં કરશે અને નાતરૂ પણ ઘોતું સઉ પણ ઘર વર બરાબર મન ગમતું મળતું નથી અમારિનાતના મોભીદારા ખોદડાં જુનાગઢવગથિ વગેરેમાં ધ્રુ અને સંદેશો પણ કહાવ્યો સેતો કોઇ સારો વરઅમારો ધંધો સારો જાણતો હશે એટલે નાંજીનાં ઘે, ચપણિગાં સે, હાડલાસે ગોળા સે, એપું હારૂં જાણતો હશી તેને પરણાવિ દઇશ.

જીવો—અરે મુરખ ! એમાં તે તારૂં શું વળ્યું ? આ ગીરધર ભાઇને કેને તે કયોક લાકડે માંકડું વળગાવી દેશે.

રામદાસ—અરે ગુરાનકી રંડી તેરે નાત જાતકા કયા કામ હે તેરી એસી અપ્સરા જેસી બેટીકું કોઈ ઇંદ્ર જેસા આદમસે લગા દે ફીર રામજી કે આસરે મોજ ઉડાઈયે.

હડમત—ના બાવાજી? અમારે એવા જોઈએ મેંતો કચ્છમે લાખાફુલાણીને પણ ના પાડી હે મેંતો કોઇ ગરીબ કુંભાર સાથે પરણાઉંગા.

ગીરધર—અરે મુર્ખ ? હું જે હું કહું છું તે ધ્યાન દઈ સાંભળ બેઅકલ ! ભુત જેવી તારી નાત તેમાં તારી અપ્સરા સરખી દીકરી નાંખી શું તેનો તું નિસાસો લેવા માગે છે? શું તે માટી ખોદવા યોગ્ય છે ને શું તે તડકો ટાઢ વેઠવા અને મજુરી કરવા યોગ્ય છે અરે કદી કદીજ નહીં, તું તેને કાચાનો કડકો સમજી થોડી કીમતે વેચી નાંખવા ધારે છે. પણ અરે કમ અક્કલ! તું જરા વીચાર કર કે તું એ રત્નને સારી યોજનાથી વેચીશ તો નીહાલ થઇશ, અરે એવા મજુરી વગેરેના અયોગ્ય બોજામાં નાંખી શું તુ એ કુમળા ફુલને કરમવી નાંખવા ચાહે છે ! જરા વિચાકર વિચાર કર આ ગધેડાના ચારનાર ! એ નાજુકવેલી ઉલટી લચકાઇ વજારે ભારથી તુટી જશે તું જરા ખ્યાલ કર ! આખા ગામમાં તો શું બલકે આખી પૃથ્વીમાં તેના જેવું રંગમાં કે શરીરના ઘાટમાં મુખની સુવાસમાં કે ગળાના રાગમાં, વાણીની મીઠાશમાં કે આંખના તેજમાં લલાટના ચળકાટમાં ને ચ્હેરાની કાન્તિમાં બીજું કયું પદમણી રૂપી રત્ન જોયું છે! યા સાંભળ્યું છે! ખરેખર એ દેવી સ્વરૂપ છે, તેને તેનીજ યોગ્ય ઇંદ્રસમાન પતિ ખોળી આપ્ય વળી તું ખાત્રીથી માનજે કે તેના યોગ્ય સિદ્ધરાજ જયસિંહ સિવાય કોઇ દુનીયામાં નથી માટે તેની સાથે લગ્ન કર નહીતર નકી સમજજે કે તું ઘણો હેરાન થઇશ. હું પણ તેજ મહારાજા બહાદુરનો દસોદી છઉં અને તેના મોકલવાથીજ તાહારી પાસે આવ્યો તેમ અહીંઆથી નાશી જશે પણ એમાં તું મ્હોટી ભુલ કરે છે. તું કદી પાતાળમાં પેશીશ ને ત્યાંથી આકાશમાં જઇશ તો ત્યાંથી મતલબ ટુંકામાં જ્યાં જ્યાં વાયુનું સંચરવું છે ત્યાંથી તુંને મહારાજા બાહાદુરના ગુપ્ત દુતો પકડી ઠાર કરશે માટે ભલો થઇ માન્ય અને અમને ગોળ ખવરાવ્ય કે જેથી મહારાજા બહાદુરના સસરાનું મ્હોટું માન દઇ બોલાવીએ.

હડમત—(હસતે ચહેરે) બહુ હાર જેમ તમારી મરજી ત્યો આ ત્યારે ખાવ ગોળ.

ભીરેશ્વર—વાહ વાહ ધન્ય છે ? હડમત ? ધન્ય છે હવે અમે રજા લઇશું અને થોડા દીવસમાં માહારાજા સહીત આવશું (સર્વ જાયછે.)

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ—જીર્ણ દુર્ગમાં મહારાજા રાખેંગારની કચેરી.

પાત્ર—રાહખેંગાર, પ્રધાન, સેનાપતિ, ચોપદાર.

ચોપદાર—ધણી ખમા, રાખેંગાર માહારાજ ?

પ્રધાન—સરકાર ? વંદન કરૂં છઉં.

રાહખેંગાર—પ્રધાનજી આશીર્વાદ.

સેનાપતી—માહારાજા ? નમન કરૂં છઉં,

રાહખેંગાર—સેનાપતી ? કલ્યાણ માહારા વહાલા પ્રધાન. મને આ વખતે બોલવાને ઘણીજ ખુશી પેદા થાયછે કે મને મારા પીતારાય નવ ઘણે માહારા તમામ ભાઇઓ કરતાં વધારે લાયક ગણી તખ્તનશીન કર્યો છે. આ સૌરાષ્ટ્ર પહાડી મુલકમાં દુષ્ટ પાહાડી લુટારાઓએ માહારી રૈયતને વખ્તો વખત પીડી અતિશય દુઃખ આપ્યું છે પરંતુ હવે તે લોકોનું સત્યાનાશ કરવાને સત્વર ઉપાયો કામે લગાડવા જોઇએ.

પ્રધાન—પ્રથવીપતી આપનું કહેવું યથાર્થ છે, માળવા ઉપર સ્નેહ મેળવી જે લશ્કર આવ્યું છે તેને પુરતુ ઇનામ આપ નામદારના હુકમથી આપ્યું છે, તેજ લશ્કરને દુષ્ટ બળવાખોરોને પારવત કરવાને મોકલવાની અગત્ય છે એમ હું માહારો આધીન મત આપ નામદારને નિવેદન કરૂં છઉં.

સેનાપતી—હા ? શું હજી તે દુષ્ટ બળવાખોરો આ પૃથ્વીપટની અંદર જીવતા છે ? માહારાજાધીરાજ આ એક નોકરી તો અમને સોંપવી જોઇએ અને એકદમ આજ્ઞા આપો કે તેનો હું સત્વર નાશકરૂં.

ખેંગાર—સબુર ? માહારા શુરવીર સેનાપતી ! એટલી બધી ઉતાવળ કરવાની કંઇ જરૂર નથી. કારણ તે લોકો હાલ ગીરનારના ઘાટા જંગલમાં ચોમાસાના સબબને લીધે ભરાઇ બેઠા છે તે જ્યારે શીયાળામાં બાહાર નીકળશે ત્યારે તેનો નાશ કરવો ઘણો સહેલ થઇ પડશે કેમ પ્રધાનજી.

પ્રધાન—માહારાજાનું કહેવું યથાર્થ છે.

(રાહખેંગાર ચોપદાર સામી નજર કરે છે.)

ચોપદાર—કચેરી બરખાસ્ત મહેરબાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ—એક અરણ્ય.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, અશ્વપાળ. અને પછી ગીરધર ભાટ.

સિદ્ધરાજ—પ્યારા અશ્વપાળ ! આજે આપણને આ હરણી આટલે બધે દુર ઘસડી લાવી છે પણ અંતે આપણે તેને મારવામાં ફતેહ પામ્યા છઇએ.

અશ્વપાળ—મહારાજા ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ હવે આ બન્ને અશ્વો ઘણાજ થાકવાથી હાંફે છે તેને આ વૃક્ષ નીચે બાંધી જરા આરામ લઇએ. (ઝાડ નીચે બેસે છે.)

ગીરધર—(પ્રવેશ કરીને) મહારાજાધિરાજ ! પૃથ્વીપાળ ! અન્નદાતા ! પ્રાણરક્ષક ! કૃપાનિધિ ! સિદ્ધરાજ જયસિંહ ! બાહાદુરનું રાજ્ય અમર તપો.

સિદ્ધરાજ—આવો આવો ગીરધરભાઇ ! શું કરી આવ્યા.

ગીરધર—વળી એમાં તે કાંઇ પુછવું હોય; સાંભળો અન્નદાતા! (પીંગળ વિરૂદ્ધ જુની શૈલી પ્રમાણે કવિત બોલે છે.)

મનહર છંદની ચાલ.

ધારી ધારી દીઠી નારી, નથી કહેવા શકતી મારી;
શીષ પર શેષ નાગ, વેણીને લટકે લાગ.
જોઇ જુઇ જાગ સાજ, ભમર તો ભાગે છે;
કેશરી કટાક્ષ વાળી, રમતીતી એક બાળી.
ભમરો રસાળ કાળી, આંખ અણીયાળી છે.
ગાલ છે ગુલાબી લાલ. હોઠ છે પરવાળા લાલ,
સ્વેત દંત જીભ લાલ, મુખ ચંદ્ર વાળી છે.
કંચન લતાની માંહે, મૃગો દીસેછે ત્યાંહે;
જોઇ જોઇ દીલ માંહે, મુર્છીત થાય છે.
કેશરીની ચાલ એની, કેશરીની કેડ એની;
હીરણીની આંખ એવી, હીરણાક્ષી બાળી છે.
જોઇ મેં નીહાળી નારી, નથી જોડ તેની ભાળી;
એક આપ સારૂ ખાલી, લગ્ન એનાં લાગો છો.

સિદ્ધરાજ—વાહ વાહ ! પરંતુ જેનાં તમે આટલાં બધાં વખાણ

કરો છો તે કોની દીકરી ! કયાં રહેછે? અનેકેવી નાતે છે? તે.તો કહો !

ગીરધર—(માથું હલાવી) મહારાજા ! જુનાગઢ નજીક એક મજેવડી ગામ તેમાં એક હડમતીયો કરી કુંભાર છે તેને ત્યાં તે છોકરી ઉછરે છે.

સિદ્ધરાજ—હા ! શું એક ગામડાનો રહેનાર ગધેડાનો ચારનાર તેને ઘેર સિદ્ધરાજ બાહાદુરનાં સાગાં ? માટીનાં ચપણુ કરતાં શીખેલ છોકરી શું રાણીપણું કરવાને યોગ્ય ! અરે નહીં નહીં. અરે હજારવાર નહી જો તમો ભાટમાં અકલ હોય તો ભીખ શા માટે માગો.

सोरठो.

गीरधर–आंगण आंबो मोरीओ, साख पडी घरवार;
देवे ऊपाय देयडी, नहीं जात कुंभार.

ગીરધર—પૃથ્વીનાથ ! ક્ષમા કરો. મેં જે કર્યું છે તે વિચારીનેજ કર્યું છે એમાં બીલકુલ ભુલ નથી ખાધી એમ નક્કી સમજો. તે કદી કુંભારને ઘેર ઉછરેછે તેથી તે કુંભારની છોકરીજ છે એમ કેમ મનાય ! મેં સઘળી બાબતોનો તપાસ કર્યો છે તે કડલીનગરના પાર રાજાની છોકરી છે શ્રીકૃષ્ણ જાંબુવતીનો અનિરૂધ બાણાસુર રાક્ષસની પુત્રીને બાહાદુર ભીમ હડીબાને અને એવા હજારો દાખલા આ શાસ્ત્રમાંથી મળી આવશે કે નીચા કુળમાંથી પુત્રી લેવાને કંઇજ હરકત નથી, મહારાજા રત્ન તો કાદવમાંજ પેદા થાય છે.

સિદ્ધરાજ—એમછે ! ત્યારે તો ઘણુંજ સારૂં, ચાલો ત્યારે આપણે ઘર તરફ જઇએ અને લગ્નની તમામ સામગ્રી તૈયાર કરાવીએ.

(સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ–મજેવડી અને જુનાગઢ વચેનો ભવ્ય ભાગ.

પાત્ર—રાહખેંગાર અને રાણકદેવી.

રાણકદેવી–(આજસ્યામમોહીની કો બૌસુરીબજાકેસ્યામ)—એ ઢબ.

બાગ આજ સારી છે નીહાળતાં જરેજરી.
ચડી છે વેલ તો ખરી, પ્રીતમથી હસી હસી. ૧
ગુલાબ પાસ મોગરો ગુલાલ લાલ ગુલછડી,
કેતકીને માલતીજ, બાજે પ્રીત રીતથી. ૨
લપટાઇ છે ચંબેલી આજ, પ્રીતમથીજ પ્રીતથી;

મન મારૂં તે થકી, બળે છે વિરહ રીતથી.; ૩
અગથીયા વેલ તો પ્યારથી ગળે પડી;
પ્રીતમ મુજને ક્યાં મળે, રહુંજ એવી રીતથી. ૪

હા ! પ્રભુ ! કહેવત છે કે જેવો વિચાર તેવોજ ઉચ્ચાર મ્હારા મનમાં રાત્રિ દીન પ્રીતિનો અંકુર સ્ફુરાયમાન થતો જાય છે અને તેનેજ લીધે આ વૃક્ષોને પણ હું કામ અને રતીની માફક નીહાળું છઊં. આહાહા !

દીંડી.

આ વન વિષે સર્વને છે સુખ, કદી પક્ષી નહી પામતા હોય દુઃખ
ધન્ય ધન્ય એની જનેતાની કુખ. આ વન.
સજોડ મળી સર્વ પ્રીત આખે, મધુર વચનથકી પ્યારે વૃદ્ધિ દાખે;
સહુ સાથ વસી માયા બહુ રાખે. આ વન.
સહુ દંપતીની પ્રીત બહુ ભારે, મળી પત્નીપીજ વૃક્ષ ઉભાં હારે;
એવો વખ્ત બતાવો પ્રભુ ક્યારે. આ વન.

આહાહા હે દીનબંધુ ! ! ! શું હું આ નાના વૃક્ષો કરતાં પણ હીણભાગ્ય !! શું આ લતાઓ મ્હારી મશ્કરી કરેછે ! કરો બહેનો ! કરો તમારો પણ વખત છે પણ નાના તેઓ નીચી નમી માહારા દુઃખમાં ભાગ લે છે, અરે આ પણ આ સુર ક્યાંથી આવે છે.

(ઝાડને ઓઠે રહી સાંભળે છે)

રાહખેંગાર-(એક ઝાડની વાંસે સંતઇ રહી સમયમાં ગાયછે.)

રાહખેંગાર— **સોરઠાની ગજલ.**

(કુબ્જો આજતાપ વિલાપમાં—એ રાગ.)

રૂપ કેવું છે આ ત્રિયાતણું, જાણે કામ પ્રિય આવી ખરે;
નહી દીઠી આવી કો ભામની. મુજ નેત્રથી આ ભૂમીપરે. ટેક.
મખ દાખવી મારૂં મન હર્યું, કામણગારીએ તો કામણ કર્યું;
હાથ શું કરૂં હવે ઓ પ્રભુ, નહીં કાજ સુઝે મને અરે રૂપ.
ફેંકી બાણ કામ કટાક્ષનું, એણે વિંધ્યું હૃદય માહરૂં,
હૈયું હાથ રહેતું નથી તેવે, પાપી કામ દુઃખી મુને કરે. રૂપ.

(ખુશ રહો સનમજા મોરાબી દાતા બોલી—એ ઢબ.)

કોયલ સુર લાગે દીલને આનંદકારી;
જેમ પ્રિય પુકારે કાન્ત બની મતઆરી.
એ રતી રંભા કે ઉરવશી આવી આંહી;
કે મુજ દીલ કરવા શાન્ત અપ્સરા આવી.

એ કોમળ કમળ તું વાસ પસારે તારી.
આ ભમર ભમે છે તુજપર વારી વારી.

રાણકદેવી—અહા ! શું સુંદર સમસ્યા મને કેવી મળાવે છે ? પણ એકદમ નામ લેવું એ કરતાં હું પણ તેને સમસ્યામાંજ સમજાવું એ ઉચિત છે.

(ઉપરનીજ ઢબ.)

એ ભમર ભમે છે શાને મધુવન છોડી
આ પુષ્પ ખીલ્યાં છે આવ જલ્દી તું દોડી.
નવરંગીત પુષ્પે બેશ ફરીને ઉડી.
ચંબેલી ચિતમાં ચાહે ફરે મન ગેલી,
તુજ રૂપ ગુણને નામ જણાવે પ્યારા.
રે દઇ દર્શનનો લાભ મેળવ મન મારા.

રાહખેંગાર—અહા ! મનને આનંદમાં લીન કરી નાંખનાર કેવા શબ્દો ! શું શું. ખુબીદાર જવાબ !! ચાલ ચાલ જાઉં જાઉં નહીં નહીં એમ સાહસ કરવામાં માલ નહીં. હવે હું ખુલ્લી રીતે મહારૂં નામ ઠામ જણાવું.

બિહાગની ગઝલ.

માનુંની તું માન મારૂં વચન આ નીરધાર;
સૌરાષ્ટ્રના પતિજ હું નામ રાહખેંગાર. ૧
ભાન ભુલી ભામની કેમ વનમાં ફરે;
ઉદાસ દિલ તારૂં કો પૃથ્વીમાં કરે. ૨
છે રીશ શી તુજ દીલ વિશે જણાવને મુને;
કેમ આંહી એકલી કેમ દેહને દમે, ૩

(સૌરાષ્ટ્રના મહિપતિનું અચાનક નામ સાંભળતાં રાણકદેવી મુર્છાગત થઇ પડે છે, ગુપ્ત રહેલ રાહખેંગાર બાહાર આવી તેને જાગૃત કરી સંતાઈ જાય છે, બેભાન હાલતમાં રાણકદેવી શોચ કરેછે.)

રાણકદેવી | અરેરે ! માહારા શરીરને અચાનક આ શું થયું? અરે હું જાગૃત છઉં કે સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવું છું. !

અરે પ્રભુ મ્હારી આ શી ગતી] અરેરે જે જે હું સાંભળું છઉં તે ખરૂં છે કે ખાલી ભણકાર ? મદન યુકત તને ભમાવે છે ! હે દીનબંધુ ! (નીશ્વાસ નાંખેછે)

સોરઠની ગઝલ.

[મદમત લોચન ડોલતો અલિ જાણ્ય કામઇ આવતો એ ઢબ.]
કેમ ભાન ભુલી હું મારા દેહનું મુજ શુદ્ધ બુદ્ધ ક્યાં ગઇ,

જોઉંછું સ્વપ્ન કે સાચું હું અરે નિસ્તેજ મુખે કેમ થઇ,
ગાજેછે મેઘ જોરથી, કે કામ બોલે કોપથી,
મુજ મન ભેદી જાય છે, પિતમ તણાજ વિયોગથી,
ઓ નાથ આવી મળો તમે દીલ શાન્ત કરવા મુજ કને,
દર્શનની આતુર હું હવે દાસી સંભાળો આપને.

(એટલામાં રાહખેંગાર આવે છે તેને પ્રેમાલિંગન કરીને)

ઉપરની હબ.

જગમાં દીઠા જન તો ઘણા, પણ તમ સમો એકે નથી,
મનમાં સદા સમજુ બહુ પણ આ સમે લાચાર થઇ;
દુનીયાની વીશે દીલદાર જે જે મોંઘી વસ્તું પ્રેમ છે.
તમ કાયથી તે ખરીદવો મુજ મનમાં દઢ એમ છે. ૨
મમ સુખ માટે દુઃખ તમને આપું કેમ અધીપતી,
કોડી તણા કારણ વીશે નવ રત્ન ડુલે મહીપતી. ૩

પ્રાણપ્રતિ ? (મનમાં) અરે આ શું બોલું છઉં ? કેવું કામ સાહસકર્મ ! (પ્રાસન) મહારાજા ! આપની યોગ્ય મેં કોઇ પણ પુરૂષ આ પૃથ્વીમાં જોયો નથી. આપનો પ્રીતિરૂપી તુંતું કામની યોનાં કોમળ હૃદય બાંધવાને માટે પુરતો છે પરંતુ આપનો અમુલ્ય દેહ આ છોકરીની જોખમથી દેહ માટે ગુમાવવો યોગ્ય નથી.

રાહખેંગાર—પણ કુમારિકા !

ઉપરનીજ હબ

પ્રેમી જીવે જો પ્રેમી બળતાં, પ્રેમને તો ધીક:
તથા જગતમાં પાણી પયની, પ્રીતડી તો ઠીક છે. ૧
જો જાય મ્હારૂં રાજ આજ, તમામ તો હું નવ ડરૂં,
ગીરનાર કરવા બ્હાર છે, તૈયાર તત્રમાં કેમ કરૂ. ૨
રાક્ષસ મનુષ્ય દેવ છે, કે ભૂત છે ભુમી વીશે;
ખેંગાર ચડશે રણવીશે, કોણ જગતમાં જીતી જશે. ૩

એવો કયો પુરૂષ આ પૃથ્વીની અંદર જન્મેલો છે કે આ બહાદુર રાહખેંગારને ડરાવે ! કુમારીકા ? તું નિર્ભય રહે એમ કહી બોલે છે.

રાહખેંગાર આશાગોડી.

સુરતી અજબ છે તારી, પ્રિયા મારી સુરતી અજબ તારી ટેક.
અજંન અજીત નયન હરે મન, મારી નેન કટારી. પ્રિયા.
આનંદ ઉરમાં પ્રગટે અતીશે, શસીસમ વદન નીહાળી. પ્રિયા.
ચાલ ચતુરા હંસની માફક ઠુમ ઠુમ ટીક છે સારી. પ્રિયા.
શબ્દ મધુરા મુખે વદીને મોહ જમાવે તું પ્યારી. પ્રિયા.

રતીની તુલ્યે રૂપ દેખીને મન્મથ વ્યાપે ભારી. પ્રિયા.

રાણકદેવી—મહારાજા ? કોય નહિ પણ ગુજરાતનો મહિપતિ સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

(એટલામાં એક ભયંકર અવાજ થાય છે કે તુરતજ રાહખેંગાર સ્વાર થઇ સટકી જાય છે રાણકદેવી શોચ કરે છે.)

સીયાનો કનરો.

પ્રીતમ મ્હારા નાસી ગયા શું પ્રીત કરી કાં મુજને છોડી.
રેહેમ ન આવી દાસી ઉપર, બ્હાની સાથ ગયા તે દોડી.
વાત પરસ્પર પ્રીતની જામી, મુકી ગયા કેમ પ્યારા સ્વામી.
કહેતી હતી હું મ્હારા મનની, આગ ઓલવવા કાજ હું તનની;
કુડે નસીબે કુડું થાયે, પ્રાણ રત્ન કાં નાશી જાયે,
પ્રીત રહીત સિદ્ધરાજથી વરવું, નકી કર્યું મે તેથી મરવું.

હે દયા સાગર ! હે દિનકર ! મેં તારી સમક્ષ મહારાજા રાહખેંગારને મ્હારા પ્રાણપતી પ્રાણરક્ષક કર્યા છે હે જગત બધું ! તું એ કાર્યમાં મને સાહ્યભુત રહેજે.

પ્રવેશ ૧૨ મો.

સ્થળ—જીર્ણદુર્ગમાં રાહખેંગારનું વીચાર ભુવન.

પાત્ર—રાહખેંગાર. દેશળજી—રાહખેંગારનો ભાણેજ, પ્રધાન.

દેશળજી—મામા આપણા આ ઇંદ્રપુરી સમ ઓપતા પતન દુર્ગોત્રાં પદમણી રૂપી રત્ન જ્યાં સુધી નથી ત્યાં સુધી તે એક ખરેખર જીવ રહિત લાગે છે હાલજ મારા જોવામાં એક રમ્યરમણી આવી છે કે તેનું સ્વરૂપ જોતાંજ આપને ખાત્રી થશે કે તે ખરેખર દૈવી સ્વરૂપ છે, વળી તે કાંઇ દુર નથી આપણા મજેવડી ગામમાં રહે છે.

રાહખેંગાર—બરોબર દેશળજી ! મેં પણ તે સુંદરીનેજ આજ જોઇ છે અડચણ માત્ર એટલીજ કે એ કુંવરીના લગ્ન સિદ્ધરાજથી થવાનાં નકી થઇ ચુકયાં છે, કેમ પ્રધાનજી ! આપનો શું વિચાર છે.

પ્રધાન—ભાઇ દેશળજી ! તું રૂપનાં આટલાં બધાં વખાણ કરે છે તે કદાચ ખરી વાત હશે પણ તે ઇંદ્રવયણાના ફળને ખરીદવામાં કાંઇ માલ નથી, વળી સાપની ફેણ ઉપર મણી, વાઘની મુછના વાળ, સિંહને કુલે મધ, એ લેવા જતાં પરિણામે અશુભ છે, કદી એક વખત ફતેહ પામ્યા તેથી વખ્તો વખ્ત ફતેહ પામશું એમ

સમજવું નહિ, જબરૂં તે જબરૂંજ માટે મારો વિચાર નથી કદી મહારાજાની મરજી હશે તો બીજી કન્યાની ક્યાં ખોટ છે.

દેશળજી—કાકા ? એતો એવડો ક્યાંથી મ્હોટો થઇ આવ્યો શું એ ક્ષત્રી છે અને બીજા વાણીયા છે ? શું એ સિંહ છે અને બીજા સાબર છે ? શું એ રાજા છે અને અમે રાંક છઇએ ! અલબત એને ચાહીને ન છોડત પણ આપણા રાજ્યમાંથી કન્યારૂપી રત્ન લઇ જાય એ આપણે થોડું શરમ ભરેલું છે ! મામાએ તેનું નાક કાપ્યું છે શેહેરનો દરવાજો તોડયો છે એ શું વેર નથી કર્યું ? માટે બેસક તેને તો આંહીજ લાવવી,આપ બુઢા માણસ તેમાં શું સમજે સાઠે બુદ્ધિ નાસે છે.

રાહખેંગાર—બરોબર ભાણેજ દેશળજી ? હું પણ તમારા મત નેજ મળતો છઉં. એ તો મ્હારો કયો દુશ્મન માહરા પ્રિય પિતાનું અપમાન કરનાર દુષ્ટ છે એ પણ જાણશે કે હજી ક્ષત્રી બચ્યા દુનિયામાં છે એને રણ પડવું છે. માહારા વિજયથી દેવતાઇ કીલા આખર સહાય છે હા ! ક્ષત્રી બચ્ચો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં નામ નહી કાઢે હો જ્યાં સુધી યુદ્ધમાં આયુષ પુરૂ નહી કરે, યુદ્ધમાં અમર નહી થાય, ત્યારે જન્મીને શું કરશે દુનિયામાં શું કામ પેદા થશે માટે બસ પ્રિય ભાણેજ દેશળજી તું આજે સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી જા અને તે કુંભારને સમજાવી તે કોમળાંગીને તેડી લાવ.

દેશળજી—જેવી આજ્ઞા. (સૌ જાય છે)

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—મજેવડી ગામનો ચોરો.

પાત્ર—હડમત, જીવો રામદાસ, દેશળ, સીપાઇઓ.

દેશળજી—સીપાઇ ? જલદી જાકે, પટેલકુ બુલાવ.

જીવો—રામ રામ ધણી ખમા અન્નદાતા.

દેશળજી—આવો પટેલ આવો તમે અમારે માટે કાંઇ તરખડ કરશોમાં, અમે સઉ નાસ્તો કરી આવ્યા છઇએ ફકત અમારે હડમતનું કામ છ તેને બોલાવો.

(પટેલ જઇ હડમતને અને રામદાસને બોલાવે છે)

હડમત—રામ રામ દેશળભાઇ રામ રામ.

દેશળજી—આવો હડમતભાઇ. આજે તમારા સરખુ એક કામ પડયું છે અને તે એજ કે જ્યારથી માહારા મામા રાહખેંગારે તમારી પુત્રીનાં વખાણ સાંભળ્યાં છે ત્યારથી તેને વરવાનો નિશ્ચય

કર્યો છે અને તેથીજ અમને આ ખાંડુ લઇ મોકલ્યા છે માટે ઘેર જઇ સર્વે તૈયારી કરો, અમે થોડા વખતમાં આ ખાંડુ લઇ આવીએ છઇએ માટે હવે ઉઠો સત્વર કરો.

હડમત—નારે દેહરજીભાઇ; ના રાઇના ભાવ તો રાતે ગયા. એતો સિદ્ધરાજ જેસિંઘની થઇ ચુકી, માટે આપના મામાને મારા પગે લાગણુ કહેજો અને કહેજો કે એ વિચાર હવે છોડી દે.

જીવો—હા બાપજી. જો સગપણુ ન થયું હોત તો કાંઇ હરકત ન હતી પહેલા તમે અને પછી બીજા પણુ આ તો મગ ચોખા ભળી ગયા, એટલે શું કરીએ ! લાચાર.

રામદાસ—હું બાળારાજા વહ બાતમે કુછ માલ નહિ હે રામજીકે આશરે કહાં ગુજરાતકા મહિપતિ સિદ્ધરાજ જેસંઘ ઓર કહા રાહખેંગાર, ઉસકી સાથ બર કરકે હડમતકું રહેનાં કહાં, રામજીકે આશરે જો હેં સો આપકે તાબેમેં હે ઉસીસે સહસ્ત્ર ગણા જાદે મુલક ઉસકે તાબેમેં હે, હડમતકુ તો કયા, લેકીન સારે મુલકકુ પાયમાલ કરે. ગિરનારકે પાથરેકું જમીનદોસ્ત કર દેવે એસા મહાન રાજાકી ઓરતકું રામજીકે આશરે જો હે સો આપ લેનેકું તાકતે હો ઉસમેં પરીણામ કછુ અછા નહી હે રામજીકે આશરે જો હે સો કહાં તલાવ, ઓર કહાં સમુદ્ર કહાં ચંદ્ર ઓર કહાં સુર્ય, કહાં કુત્તા ઓર કહાં સીંહ આપકા બચાવ નહીં કરસકોગે તો રામજી કે આશરે જો હે સો દુસરે કયા કરોગે મહારાજાસે બૈર કરનેકા. મુલકકા આપ લેનેકા ઓર અપ્સરાકુ દુઃખમેં ડાલનેકા રામજી કે આશરે જો હે સો નહી બનેગા

હડમત—નહીં, નહીં, તે નહીં, હજાર પાણીગે પાએક ચોખી નહીં, ના ના ને ના.

सोरठो.

जासिंह देवे जाय, धार नगर ढंढोरीयो,
कपरो ते कहेवाय, खेंगार तुं खेधे पडयो.

દેશળજી—(તરવાર ખેંચી ઘણુાજ ગુસ્સામાં) બસ ભીખારી ! બસ ટર ઘણું થયું હદ થઇ ગઇ ગધેડાના સરદાર તું જાણુતો નથી કે હજી કાલેજ મારા મામા સિદ્ધરાજનું નાક કાપી ચાલ્યા આવે છે ! જા બોંયરાના રાજા કે હંસરાજ મહીડાને રાહખેંગારના હાથ પુછી આવ્યા હો ! જેના સક્કા સો સો ગામમાં ઝગકી રહી

છે અરે જેણે ગાદીએ બેસતાંજ દુશ્મનોને થથરાવ્યા તે હા ! જનો ફોલ્લો અજીત છે, જેને માથે જગતગુરૂ દત્તાત્રેયનો હાથ છે બસ, પટેલ ! ઉઠ રથ જોડા. તેને પણ પુછવાની જરૂર નથી હા જેમ શ્રી કૃષ્ણ રૂકમણીનું હરણ કરી ગયા, સુભદ્રાને અરજુન હરી ગયા. ઓખાને અનિરૂધ હરી ગયો, તેમ હું મારા મામા સારૂ આ હરણીનું હરણ કરી જાઉં છઉં. પછી જેમ શિશુપાળ, બળભદ્ર અને બાણાસુરના જેવા હાલ કરાવવા હોય તે આવજો (હડમત તરફ જોઇ) માન્ય માન્ય અને માન્ય અને હજી તૈયારી કર " પાછળ બુદ્ધિ બહુ " ની શીખામણ દે.

સોરઠો.

बावन हजार बांधीया, घोडा गढ गीरनार;
केम साखे सोरठ धणी, खोहणदल खेंगार,

હડમત—(વાંકુ મ્હોડું કરી) મને તો સિધરાજ મારી નાખે

દેશળજી—સીપાઇ ! ચાલો ઘરમાંથી દાસીયોને બોલાવો જેણે નાના બચપનમાં સોરઠની ધટરાણી થવાની છે તેને વધાવિયે (અહિંથી આ હડમતને ઘેર જાય છે; અને ખાંડા સાથે યથાવિધિ લગ્ન કરી રાણકદેવીને જુનાગઢ લાવે છે.)

પ્રવેશ ૧૪ મો.

સ્થળ—રાણકદેવીનું શયનગ્રહ.

પાત્ર—રાણદેવી, દાસી અને પછી રાહખેંગાર.

રાણક—આહા !!! પરમેશ્વરની અજબ કૃતિ છે, આજ શરીર ઉપર આટલી નહાની વયમાં કેટલા વિતકો પડયા અને અંતે માહારા મનથી માનેલો પતિ મળ્યો, પણ હે વિશ્વંભર હજી પણ આ દેહ ઉપર કોણ જાણે શું ગુજરવાની હવે ગુજરાતના મહિપતિ સિધરાજને જ્યારે આ ખબર પડશે ત્યારે શું તે વૈર લેવાને નહી આવે અને જ્યારે આવશે ત્યારે લાખો માણસના જાનની ખુવારી થશે તે પણ આ દેહને માટેજ કે નહી ? ઠીક ભાગ્વાન ! જેવી તારી મરજી આ વખતે તો તાહરો આભારજ માનું કે તેં મનમાનતું જોડું મેળવ્યું.

રાણદેવી દાસીપ્રત્યે—સતી તણો સુખ ધર્મ હોદાશી મારી ઉઠી પ્રભાતમાં સ્નાન કરવું, પતીની સેવામાં ધ્યાન ધર વું.

પતીની રજા વિના બાર ન ફરવું કરવું ઘરવું હે. દાસી મારી
આચામાં સાચી દાસી પીયુને સેવા, આરોપવા નીત્ય મીઠા મેવા,
સ્વામી થેલાં આપણે ન લેવા હો દાસી મારી.

બનજારા.

(હરી કલંક આરે ઉતારો મુજ પ્રાણુનાથ ઉગારો——એ ઢબ.)

નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી, ભવ ભયથી દે તું તારી;
અકળ ગતિ છે તારી નહી પોંચે હેમની ત્યાં મારી.
આ ખેલ ભવિષ્યના ભારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી,
મુજ માત પિતા કોણ ક્યાંહે, હડમત મજેવટી માંહે;
એની જીંદગી થઇ દુખીયારી, નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી,
કયાં ભાળ્યો મેં કચ્છ દેશ, લાખોફુલાણી રૂડે વેસ;
પ્રભુ ગ્રહી તે બાંહ મ્હારી નતું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી,
દીલ દીલ લગી દીલદાર, મારા પ્રીતમના જે પ્યાર;
અરે કેમ મુકું હું વિચારી નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી;
ભુપ રાહખેંગાર જેહ, મન મોહન મારા તેહ;
તે પરથી હું ઓવારી. નમું નમું હું ગુરૂ ગીરનારી.
અરે દાસી તું શત્વર કરને, મુજ નાથને ઇહા ધરને;
પ્રીતે કરીએ સ્તુતિ તારી, નમું હું ગીરનારી,

દાસી ! જરા પ્રાણુનાથને વીનંતી કર કે આપનું મુખારવિંદ જોવાને આતુર છે,

દાસી—બહુ સારૂં બાઇ સાહેબ ! જેવી આજ્ઞા.

(રાહખેંગાર આવે છે.)

રાણક—એજી મારા પ્યારા પતીઓ પધારો (ચાર ફેરે બોલવું)
ધન ધન દીન આજનો મનમાં પ્રેમ વધારાં એજી મારા પ્યારા.
સીધરાજ વેરે સગપણ થયું છે ગભરાશો નહી પ્યારાએજી.
તમે કંથ થાઓ મારા સોગન છે પ્યારા એજી.
માંહે નાયકા નચાવું એજી હવે બીજા અવર માગાં ઉતારાં એજી.

રાહખેંગાર——કેમ પ્યારી, સુવદને, મને કેમ યાદ કર્યો.

રાણક—પ્રીતમ, આપના મુખારવિંદનું દર્શન જો આ કિકરીને થોડીવાર પણ નથી થતુ તો એક ઘડી યુગ સમાન થાય છે. પ્રાણુનાથ, મને આ વખતે માહારી ભુતકાળની સર્વ બીના નજરો નજર કરમા. માહારૂં મન વિહ્વળ થયું પરંતુ વાહાલા પતિ, જ્યારે તે બાબત ઉપર વધારે વિચાર કર્યો ત્યારે સર્વ વ્યાપક ઇશ્વરની કૃપાથી પાપ જેવું અમુલ્ય રત્ન મહારા નસીબમાં હમેશને માટે લખાએલું માલુમ પડતાં

હમેશને માટે લખાએલું માલુમ પડતાં તે સ્વયંભુ નિયંતાનો આપણ બન્ને સાથેજ રહી આભાર માનીયે તેવી ઇચ્છા થઇ અને તેનેજ લીધે આપને તસ્દી આપવી પડી માટે ક્ષમા ચાહુ છઉં.

રાહખેં૦—મૃગનયની! વિલેનેત્રાલ તમારા પ્રત્યેક શબ્દ મને અમૃત તુલ્ય સુખ ઉપજાવેછે. આ બાબતમાં તમે કયું અનુચિત કાર્ય! કર્યુંછે કે મારી માગી મને શરમીન્ધો કરોછો! ચાલો ત્યારે આપણે બન્ને સાથેજ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો પાડ માનીયે.

બન્ને—(સાથે—દયાળુ દેવ કૃપાળુ તું—એ ઢબ.)

અરે જગનાથ અહોને હાથ, હમેશાં રાખ અમને સાથ
દતાત્રી તું વિઘ્ન હરજે, કૃપા અમપર સદા કરજે
અખીલ જગનોજ કરતા તું, મયાળું તું દયાળું તું;

રાણક—પ્રીતમ માહારા પ્રાણાધાર, ખરે દીલદાર હૈયાના હાર.
અમર તું કર કૃપાળુ નાથ, સૌભાગ્ય રક્ષક મારો નાથ. ૨

રાહખેં—પ્યારી મારી દેજે સુખ, કૃપા કરીને હરજે દુઃખ,
પ્રથમ મરવું મને દેજે, વિના પ્યારી નહી કરજે. ૩

બન્ને—પ્રીતમ પ્યારી આ પૃથ્વીમાં, કરે સુખ ચેન ખુશીમાં;
નમી નમી કરીએ પ્રણામ, કૃપાળુ ઈશ એઠે જામ. ૪

રાહખેં૦—કેમ પ્રિયા! હવે મને કચેરીમાં જવાની રજા છે?

રાણક—માહારા પ્રાણપતિ! એ શું બોલો છો? હું શું રજા દેવાને યોગ્ય છઉં સુખેથી પધારો.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૫ મો.

સ્થળ—જીર્ણદુર્ગ પાસેનું વન.

પાત્ર—શેરઅલ્લી, સિદ્ધરાજનો સીપાઇ, તથા ગામના માણસો.

શેરઅલ્લી—યા ખુદા બહુત દીનસેં થકા ભુખા ઇદર તો આ પહોંચા, ઓર શીકારભી બડા હાથ આયા હે, વો હીરન સામની ખડા હે, ઉસ્કુ ઠેર કરૂં (ધીમે ધીમે પાસે જાય છે તેટલામાં આહ-ભીરોનું ટોળું હોકારા કરતું આવેછે ને હરણ નાસી જાય છે,)

(ઇંગ્રેજી રાહ.)

ખુશી ખુશીજ આજ, ખુશી ખુશીજ આજ;
માહારાજા રાહખેંગારના, લગન થયાં તે કાજ,

પહેલો—સટાખટા ઉડાયગે હે ઉલ્લુકે સરદાર;

ગટર પટરમાં ગેગે પેસે હે અપાર. ખુશી.

બીજો—આપલ્યા ઘેર તાંદુલ, ઔર ગુડઘે આઇચે;
ફાર ચાંગલા ઉત્તમ, સબસે ભાત ખાઈગે. ખુશી.

સર્વ જણ—(તાણીને).
ખુશી ખુશી ખુશીજ આજ ખુશી ખુશીજ આજ,
માહારાજ રાહખેંગારના લગન થયાં તે કાજ.

શેરઅલ્લી—(શીકાર છટકી જવાથી ગુસ્સામાં આવી) અરે ઓ બદમાસ લોક ! યેહ કયા ગડબડ સડબડ મચાઈ હે ! હમને બહુજ મુસ્કેલીસેં એક શીકાર હાથ કીયાથા વોભી તુમારી ગડબડસે છટક ગયા, ઉતની રાડ પાડનેકા તુમારે કયા સબબ હે ?

એક જણ—દેખો મયા સાયબ ! આજ હેંસો અમારે રાજા રાહખેંગાર બહાદુરકા પરણુવા રાણકદેવીની સાથ થયા હે અને ઉસકે માટે આખા શહેરમા આજ ગોઠ આપી હે ઉસકે માટે આ-જ ખુશી થાતા હે.

શેરઅલ્લી—દાઢી ઉપર હાથ નાંખી લાહોલ, બીલાહોલ, લા-હોલ, બીલાહોલ, અકતફર અલ્લા યા અકબર ! યહ કયા ગજબ ! માહારાજા સિદ્ધરાજકી પટરાનીકું યહ રાહખેંગાર લે ગયા કયા જુલમ ! યા અલ્લા ! પાટનમેં કૈસી સાદીકી ધમાલ મચ રહી હે. યા ખુદા ! લેકીન જીયા ચલ અબ યહ ખબર જલદીસે પાટનમેં પહોંચાઉં.

પ્રવેશ ૧૬ મો.

સ્થળ—પાટણમાં સિદ્ધરાજની કચેરી.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, પ્રધાન અને પાછળથી શેરઅલ્લી.

સિદ્ધરાજ—માહારા શાણા પ્રધાન ! લગ્નને માટે મુકરર કરેલ શુભ દિવસ હવે નજીક છે સર્વ તૈયારી થઇ રહી છે માટે હવે આવતી કાલે તમે માહરી આ રત્નજડિત સમશેર લઈ જાઓ અને તે કોમળાંગીને માહારો મહેલ શોભાવવા લઈ આવો તેની સાથે હડમતને પણ તેનાં સહકુટુંબ પરિવાર મ્હોટા માન અને દબદબાથી લાવજો.

(તેટલામાં શેરઅલ્લી પ્રવેશ કરે છે.)

શેરઅલ્લી—(માથું ધુણાવતો) માહારાજા ? કુછ કેહેનેકી બાત ઈ નહી હે કે માહારાજા સિદ્ધરાજકી પાસ ઉસ્કા કયા ચલેગા.

સિદ્ધરાજ—(આશ્ચર્ય થઇ) હે કયા ?

શેરઅલ્લી—માહારાજા ! યહ બાત મેરેકુ મત પુછો મેરે મોંસેભી નહી કહી જાત હે ઉંને એસા અનર્થ કીયા હે કે સારી પૃથ્વીમેં ભી ન હોયે, ઉસકું આપકા તો કુછ ડર ભી નહી હે, ઓર બોલતા હે વહ કયા કરેગા ! કયા ઉસકી તાકાત હે ! મેરે શીવાય ક્ષત્રી બચ્ચા પ્રથ્વીપર હઇ નહી.

સિદ્ધરાજ—લેકીન ઇતના સોર કયા હે ?

શેરઅલ્લી—માહારાજા ! દુસરા તો કુછ નહીં હે લેકીન આપકી જોર સાદી હોનેકી થી વહી અપ્સરાકું જીર્ણ દુર્ગકા રાજા રાખેંગાર હરન કર લે ગયા ઓર ઉસકી સાથ સ્યાદી કી હે.

સિદ્ધરાજ—(ઘણાજ ગુસ્સામાં) કાંઇ ફીકર નહી, જુઓ કે સીંહને છેડી શીયાળ કેટલી ઘડી ક્ષેમ કુશળ રહે છે ! મણીધરને જગાડી ઉંદર કેટલીવાર દોડેછે ! ગજરાજને શીંગડુ મારી પાડો કેટલેક દુર જાયછે ! હા ! એ દુષ્ટે મ્હારૂં ઉત્તમ ભોજન અભડાવ્યું છે. રાવણે સીતાને હરી જાતાં કાંઇજ વિચાર નહોતો કર્યો બલકે "જાનકી "લેવા જતાં જીવ જાનેકી" લઈ લાગ્યો હતો. તેમ આ પણ રાણકદેવીને નહીં પણ પોતાના કુળનો નાશ કરનાર દેવીને લાવ્યો છે. હા મ્હારી કહેવાએલીને તે હરી જાય (હો મ્હારી પ્યારી વસ્તુનો તે ઉપભોગ કરે ! ! અરે જ્યાંસુધી હું જીવું છું ! જ્યાં સુધી મ્હારામાં હાલવા ચાલવાની શક્તી છે ! બલકે જ્યાં સુધી મ્હારી નસોમાં લોહીનું હરવું ફરવું થાય છે ત્યાં સુધી તો તે દેવનો કે દાનવનો રાજા હોય તોપણ છોડનાર નથી ! ! હો વિષયી બુદ્ધિના રાખેંગાર ? તુંને થોડીજ ખબર છે કે આ બાહાદુર સિદ્ધરાજ તારો ક્ષણુવારમાં નાશ કરશે ! આજ દિવસ સુધી હું એમ માનતો હતો કે મિત્રતાનો નાતો તેમજ દુશ્મની બરોબરીયાથીજ કરવી. પણ તે તેમાં ખલેલ પોહોંચાડી છે ! મણિધરના મોણુમાં હાથ નાંખ્યો છે હા ! જરૂર મ્હારી ગેરહાજરીમાં તે દુષ્ટ મ્હારા દરવાજાની ઇટો પાડી ખોખરાં કરી ગયો તે તેનાં વધેલાં હાડકાં ખોખરાં કરવાનેજ માટે હો ! હું તેને લડનાં શીખવીશ ! ક્ષત્રીવટ બનાવીશ ! ! અને એ ફસાઇ પડેલી અબળાને જણાવીશ કે એ ખરો ક્ષત્રી નહીં પણ હંસના પીછાં ઘાલનાર કાગડો છે. સીંહ નહીં પણ સીંહનું ચામડું ઓઢનાર ગધેડો છે ! ! તેને પોતાના લશ્કરનો કે સેનાનો તદન વિચારજ ન આવ્યો ! પણ કયાંથી આવે ? તે તે અબળાના મોહપાસ નીઅંદર ફસાઇ પડયો છે એજ પદમણી માટે એરણુમાં પડશે કહેવત છે કે "વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી" હવે હાલમાં એ બાબત

બંખાણુ કરવાનું નથી કહેવા કરતાં કરી બતાવવું કઠીણુ છે માટે મ્હારા શાણા પ્રધાન ! તમે તમામ બાબતનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરો અને મ્હારા શુરવીર સેનાપતિઓ ! મ્હારા બહાદુર ક્ષત્રી લડવૈયાઓ સવ તૈયારે થાઓ કાલે આપણે અહીંયાંથી કુચ કરવાની છે.

પ્રવેશ ૧૭ મો.

સ્થળ—પાટણથી સોરઠ જવાનો રસ્તો.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, સેનાપતી, સીપાઇઓ.

સિદ્ધરાજ—મ્હારા બહાદુર સેનાપતિઓ ! અને ક્ષત્રિ લડવૈયાઓ ! તમારા સર્વના જાણ્યામાંજ છે કે, લડવું એ છોકરાંની રમત નથી, નથી ખેલવું સેતરંજ, કે નહિ ચોપાટ, નહીં ગંજીફા કે નહીં બાજી નથી વાત કરવી કે નથી બેઠું રહેવું. તરવારોના સખત ઝટકા બંદુકોના સખત ધા. ભાલા અને તીરના સખત મારની આ શુરવીર રમત છે, તેમાં દરેકનું માથું ધડથી જુદુ થશે. કદી લાંબા દિવસ ભુખે કરડવા પડશે, ટાઢે અને વખતે તડકો વેઠવો પડશે. માટે જેઓને હીમત હોય તેજ મ્હારી સાથે આવવા હીમત કરજો. મ્હારો ખાસ નિશ્ચય છે કે દરેક લડવૈયા પડશે તેની સાથે હું પણ રણુમાં પડીશ તોજ તે કામળાંગીને છોડીશ; માટે હજી અને હજી ફરી ફરીને કહું છઉં કે જેને પાછું જવું હોય તેને ખુશીથી જવું.

સિદ્ધરાજ—બોલે છે.

અરે દુષ્ટ ચંડાલ સુભટ સૌ દીલમાં લાજી મરોરે (બે વાર)અરે દુષ્ટ.
ધણી તણું નીજ નીમક ખાઈ પછી શું વિચાર કરો રે. અરે.
અરે લુચા ડાંડ લફંગા કરહઉ અખંડા નહીં થાય છુટકાં રે અરે.
દાઢી કાતરી મુંછ મુંડાવા વેંઢળ નામ ધરો રે અરે.
નહીં નહીં જગ ઇશ્વિર સાંખે, નરકેથી નહીં નીકળો રે. અરે.
આ વખત જે પાછો હઠશે તેને કાંઈજ છરો રે. અરે.
ભય બોકી જટ પ્રાણ નિહાળુ કાઢું પ્રાણ પ્યારોરે. અરે.

સર્વ લશ્કર—માહારાજા ! અમે સર્વ ક્ષત્રી છીએ અરે જો લડવાથી ડરી પાછા જઇએ તો અમારી જનુની લાજે, વળી આજ દિવસ સુધી અમે આપનુંજ નિમક ખાધું છે તે જો બર ન લાવીએ તો નિમક હરામ કેહેવાઇએ આ શરીર છે તે અમોએ આપને જ

અર્પણ કરેલાં છે. માટે માહારાજા, અમે ફરી પણ પાછા ફરવાના નથી ગમે તેમ થશે તો પણ અમે આપની સાથેજ છઇએ ક્ષત્રી-પુત્રોને રણભુમીપર પડવું એજ ઉચિત છે માટે કૃપાનિધી આવો અનુકુળ વખત મુકી ઘરને ખુણે મરવા કદી પણ ચાહતા નથી જેમ બને તેમ જલદી ચાહો અમે સર્વ હાજર થઇએ.

સિદ્ધરાજ—શાબાશ ક્ષત્રિ, પુત્રો, એજ યોગ્ય છે; ચાલો ત્યારે આપણે ચાલવા માંડીયે.

સર્વ લ૦

ધરીને હામ કરવા કામ રાખીયે ક્ષત્રિનું નામ,
લડાઈ મચાવી આઠે જામ, દઇ દંડ ભેદ સામ.

—

શુરવીર મારા શાણા આજ, રાહખેંખારનું પડયું છે કાજ.
લડો લડાઇ ખુશી સાથ, બનાવો શતરૂને હાથ.

સેનાપતિ—

માહારાજા રાજ સિદ્ધરાજ, સેનાપતિ હું આપનો આજ;
ખડગ ચલાવી સૌથી શ્રેષ્ઠ, મારી લાત ફોડું પેટ.

સિપાઇ—મઝા વરધી સત્વર દેઉ, લસ્કર જાકે ઉઠે દેઉ;
બાઈ કોલામી જલદી ઘેઉ, બાર તોડ ફોડ કરૂન.

(સર્વ ચાલવા માંડે છે.)

પ્રવેશ ૧૮ મો.

સ્થળ—રાહખેંગારની કચેરી.

પાત્ર.

રાહખેંગાર—પ્રધાન, સેનાપતિ અને પાછળથી સિદ્ધરાજનો દુત.

રાહખેંગાર—પ્રધાનજી, આપણે સિદ્ધરાજથી જાગૃત રહેવાની જરૂર છે. કારણ જ્યારે તેને આ વાતની ખબર પડશે ત્યારે બેશક મોહોટું લશ્કર લઇ આવશે કારણ હું તેના સ્વભાવને સારી રીતે જાણું છું કે તે ઘણો શુરવીર માણસ છે, માટે આપણે આપણી તમામ તૈયારીમાં રહેવું ડાહાપણ ભરેલું છે.

દુત—(સિદ્ધરાજનો કાગળ રાહખેંગારને આપેછે.)માહારાજા-ધિરાજ રાહખેંગાર ! યહ કાગજ ગુજરાતકા મહિપતિ સિધરાજ જયસિંહ બહાદુરને ભેજા હય.

રાહખેં—(કાગળ વાંચતાં ઘણાજ ગુસ્સામાં આવી જાયછે.)

પ્રધાનજી ! જે પ્રસંગ હાલ ચાલતો હતો તેજ પ્રસંગ વિશે આ સંદેશો છે આ સખેલી એવું જણાવે છે કે, ઘણુંજ મોહોટું લશ્કર લઇ સિદ્ધરાજ આ તરફ આવવા ચાર દિવસ થયાં નીકળી ચુક્યોછે. પરંતુ કાંઇ ફીકર નહી તેના મનમાં યશોવર્મા ઉપર મેળવેલી જીતથી મદ ચડયો હશે પરંતું આ કીલ્લો જીતવો ઘણોજ કઠણ પડશે. હા, મારા ગીરનારના સખ્ત પથરા જેવા મારા સખ્ત શુરવીરોને હાથે તે દરેકના માથાં માતા અંબીકાજીને ચડાવીશ, અરે ગમે તેમ થાય તો પણ મરવું યા મારવું એ શીવાય બીજો કાંઇ રસ્તોજ નથી એના દીલમાં તેણે એમ ખ્યાલ કર્યો હશે કે મારા સૈન્યના દેખવાથી તો નાશી જાય, પણ ધિક્ક છે. તેની બુદ્ધિને જે ખરો ક્ષત્રિ પુત્ર છે, તે જીવ જાતાં સુધી પણ ટેક મુકનાર નથી, પણ પ્રધાનજી, આપણે એટલું તો વિચારવાનું છે કે, તેની સામે કીલ્લો છોડી લડવા જવામાં માલ નથી, એમ સાહસ કરી એક થોડા વખતમાં વગર પરીશ્રમે તેને લાભ નજ આપવો, એ પણ યાદ કરે કે હું લડવા ગયો હતો. માટે આપણા ઉપર કોટનો કીલ્લો જલદીથી સમરાવો કે ત્યાં જઈ રહેવું ત્યાંથી ગીર-નારની ગુપ્ત ગુફાઓ મારફતે જે જોશે તે મળી શકશે, મારા શુરવી ક્ષત્રી પુત્રો મને તમારી પુરણ ખાત્રી છે કે તમે તમારી નાત જાતનો અને જનુની દીપાવશોજ.

દેશ—નીરબળ શત્રુ સબળ રાજપર આજ ચડીને આવે છે,
સિંહ સમાન શુરા રાજાને એક શીયાળીઉ ગભરાવે છે.
કેમ બોલો છો રાજાજી આવી કાયરની વાંણી,
આપ મતી કદાપી આવી નહોતી જાણી;
મને લાગે છે કે હાય હવે થાવા બેઠી હાની, નીરબળ.

ચોપદાર—કીચારી બરખાસ્ત મેહેરબાન સલામ.

પ્રવેશ ૧૯ મો.

સ્થળ—એક મેદાન.

(બન્ને તરફનાં લશ્કર ઘણાજ જોસથી લડે છે.)

સિદ્ધ—લડો મારા બહાદુર લડવૈયાઓ, લડો, લડો તમારા નામ માટે, લડો તમારી કીરતી માટે, લડો તમારા દેશને માટે જેની બહાદુરી તમોએ વખતો વખત બતાવી દુશ્મનોને જેર કર્યા છે તે તમારું શુરવીર યાદ કરો, અને લડો, રાહખેંગાર તું યાદ રાખ કે આ મારી સમશેર તારા લોહીમાં રંગી તે પાછી સાબર-

મતીમાં પોઇશ ત્યારેજ મ્યાન કરીશ, તું ખાત્રીથી સમજજે કે કરોડો વર્ષ થઈ જાય તોપણ એ રાણકદેવી મારી પ્યારી વસ્તુને લઇ અને તારા દરેક લડવૈયાઓના શીષ ઉતારીશ, તારા રાજને અને તાજને ધુળમાં મીલાવીશ માટે આ વાતનો ખ્યાલ કર અને ખાલી વિચારમાં રાજ અને રૈયતને હેરાન નહી કર, જેમ બને તેમ જલદી શરણે આવી સુંદરીને સોંપી જાય, કે તેથી તુને અભય દાન આપી નીર્ભય કરૂં, અને એમને એમ પાછો ચાલ્યો જાઉં માટે માન.

રાહ—કહેવું સહેલું છે અને કરવું કઠણ છે. જે મ્હોડે બોલે ને પાળી શકે નહી. હું તારી એવી ધમકીથી કદી ડરનાર નથી, ગમે તે થાય તો પણ આ શિર માટે તે સુંદરી છે. માટે વૃથા બકવાદ કર્યા કરતાં સમશેર ચલાવવી એજ ઉચિત છે, મારા બહાદુર ક્ષત્રી પુત્રો, આવો વખત ફરી ફરીને આવનાર નથી. ઘેર બેઠે ગંગા આવી છે તે સૈન્યરૂપી ગંગાના રકતરૂપી તમે ઝુકાવો અને તમારૂં નામ અમર કરો. આ નાશવંત જગતમાંથી કીરતી શીવાય બીજું કાંઇ પણ સાથે આવવાનું નથી, વળી પવિત્ર રણક્ષેત્રમાં પડવું, ગાંધર્વ કન્યાઓને વરવું અને દેશને માટે જીવ દઈ સ્વામી-ઓને ખુશ કરવા એ શીવાય બીજું કાંઇ પણ સાર્થક નથી. માટે લડો અને લડો, જીવ જાતાં સુધી શુરવીર અને ક્ષત્રી જાતને એબ લગાડતા નથી (આવી રીતે બન્ને બાજુ ઉસ્કેરણી થાય છે. અને લસ્કર ઘણા જોરથી લડે છે.

પ્રવેશ ૨૦ મો.

સ્થળ—ખાનગી બેઠક.

પાત્ર.

(રાહખેંગાર અને દેશળજી.)

રાહ—પ્રિય ભાણેજ દેશળજી, ઇશ્વરના પ્રતાપથી ખુશી થવાનું એટલુંજ છે કે આજે ૧૧ અગીયાર વર્ષ થયાં સિદ્ધરાજે કોટને ઘેરો ઘાલ્યો છે. છતાં પણ તક મળી નથી, અને હેરાન હેરાન થઇ ગયો છે. આપણા ખસુસ જાસુસથી એવી ખબર મલ્યા છે. "શિદ્ધરાજનું લસ્કર તમામ બેદીલ થઇ ગયું છે. અને દેશ તરફ પાછું

ફરવા ઉશ્કેરાઈ રહ્યુ છે. તેને સિદ્ધરાજે ઘણું શમજાવી ચાલતા ચોમાસાના ચાર મહિના રોકાયા છે. અને દીવાળી બાદ તરત ઉપડી જવા તેણે ચોકસ ઠરાવ કર્યોછે." આજ સુધી ઇશ્વરે આપણીલાજ રાખીછે, તેવીજ રીતે આ ચાર માસ રાખે તો આપણા આનંદમાં કાંઇ ન્યુનતા રહે નહી, અને મને ખાત્રી છે કે આપણો અહહાલ સવળોજ છે આજ સુધી પાર પડયું અને તેવીજ રીતે છેવટ સુધી થશે. પરંતુ ભાઇ દેશળ, આજે ગુપ્ત રસ્તેથી જે દારૂ આવેલ છે, તે કયાં છે, લાવ તો ખરો. જરા પીએ, અને જીવને આનંદ પમાડીએ, આપણે ઘણે ભાગે નિર્વિઘ્ન થઈ ગયા છીએ.

દેશ—મામા. આપનું કહેવું તદન ખરૂં છે. હું કાલે રાત્રીએ કીલ્લા ઉપર ફરવા નીસર્યો હતો અને તે વખતે કીલ્લાની દરેક બાજુએ ઘેરાઇ રહેલા લશ્કરની ટુકડીઓના અમલદારો તેમજ સીપાઇઓ તોબાહ પુકારતા હતા તેનું કારણ એવું હતું કે એકતો લાંબો વખત નીકળી ગયા છતાં રતીભાર પણ ફતેહ મેળવી શકયા નહિ બીજું જંગલની ઝેરી હવાને લીધે લશ્કરની તનદુરસ્તી બગડી છે. તીજું ચાલતા ચોમાસાને લીધે ઝેરી જીવજંતુનો ઘણો ઉપદ્રવ છે. અને ચોથું તથા મ્હોટું કારણ એજછે કે સિદ્ધરાજ આ નાસીપાસ થયેથી ઘણોજ બહાવરો બની ગયોછે કોઇ દીવસ તે કોઇ સાથે હસીને વાત કરતો નથી અને જેને તેને ધમકાવ્યાં કરેછે વગર વાંકે મારે છે અને આખા લશ્કરમાં માતેલા સિંહની પેઠે ફરે છે અને આવી હાલતને લીધે લશ્કર તમામ બેદીલ થઇ ગયું છે અને આ સીપાઇઓની તથા અમલદારોની બીન તકસીર આબરૂ પાડે છે તેનું મગજ તદ્દન ચગી ગયું છે. દીનદશાની તેને ખબર નથી અને આપણા કહેવા મુજબ તેઓ ચોમાસા પછી કુચ કરસે એ પણ ખરી વાત, કારણ આ તમામ હકીકત મેં કીલ્લા ઉપરથી નીચેની ઘેરો ઘાલી પડેલી ટુકડીઓના મુખથી સાંભળી છે, મામા, એક તો આપના પુન્યથી અને બીજું શ્રીગીરનારની કૃપાથી બેશક આપણે ફતેહ પામીશું એમાં શક નહી, કારણ તેનાં તમામ શુભ ચિન્હો હાલથી માલમ પડેછે અને વળી જોશું હાલ તો આજ્ઞા પ્રમાણે મદ્ય હાજર કરૂં. (એમ કહી જાય છે અને દારૂ લાવે છે. દેશળજી તેમજ રાહખેંગાર અરસપરસ એક બીજાને ખુબ તાણાખેંચ કરે છે અને દારૂ પીએછે તથા વાસંગના ગાય છે અને એવી રીતે ઘણોજ દારૂ પીએ છે;

વારાંગના—રાગ કાફી તાલ દીપચંદી.
(ખુદાહાફેસ્ત મુલતાંનકી પ્યારી—એ ઢબ.)

જામેં કીરતી જગમાં તમારી, પ્રભુ આપે સુખ ભારી. ટેક.
યાવત ચંદ્ર દીવાકર સુધી, રાજરહે સુખકારી;
પુત્ર પૌત્ર વધુ વંશજ વધજો સાથે હાંહાં સાથે રહો શુદ્ધ નારી.
સમદ્રષ્ટી રાખોછો સૌપર, પ્રજા પુત્ર સમ પ્યારી;
દીલ દરીયાવ દયાવાન દંપતી, જોડ હાંહાં જોડે પ્રભુ કર નહી ન્યારા
મનુસ્મૃતિથી ન્યાયે ચલાવો, શીક્ષા આપો સારી;
નીચ લબાડ જે લાંચીયા પાપી તેની હાંહાં કરોછો ખુવારી.
સુખી સુખી રહે પ્રજા તમારી રહે સદા નીરવીકારી
પ્રેમ પ્રજાનો અપની ઉપર મુખથી, હાંહાં મુખથી નશકીએ ઉચ્ચારી
દુશ્મન દળ જે આવી ચડયુ છે નાથ નાખે તે વિદારી;
ઈશ કૃપાથી ફતે તમારી, અરી હાંહાં અરી. જાય હારી.

રાહુએ'—શાબાસ, ભાઈ દેશળજી, આ વારાંગનાઓને યોગ્ય શીરપાવ અપાવો (દેશળજી તેને શીરપાવ આપે છે) ભાઇ દેશળ આ દારૂ ઘણોજ લેહજતદાર છે. જેથી હું ધારૂં છું કે તું થોડો અંતઃ-પુરમાં આપી આવ કારણ એ આપણા સુખ દુઃખમાં વિભાગી છે જ્યારે આપણે આવી રીતે આપણા ઉપર ટંગાઇ રહેલા દુઃખના વા-દળાનું દુઃખ દુર કરીયે ત્યારે તેને પણ બેશક નચંત થવું જોઇએ કારણ આ બધાનું મુળ તેજ છે, અને તેને માટે પારાવાર બળાપો વખ્તો મારી સમક્ષ અને મારી ગેરહાજરીમાં કરે છે. એવી મારી પુર્ણ ખાત્રી થઇ છે માટે જા.

દેશળજી—મામા ? આપની આજ્ઞા હું શિરોચસ્મ કરૂં છઉં પણ મારી એક વિનંતી છે અને તે એટલીજ કે, નિસાનો જોશ મા-રામાં પુર છે મને આ વખતે પુરી શુધિ નથી અને વખત જતે તેટલી પણ નહી રહે એમ હું ધારૂં છઉ મારા મગજમાં ચક્કર આવે છે અને મારો જીવ ઉંડો ઉતરે છે, આવા બારીક સમે ત્યાં જવું એ હું સલાહ ભરેલું માનતો નથી, મ—મ માટે આપ કૃપા ક-ક-કરી બીજાને આજ્ઞા આપો અને મમ મને મમ માફ કરો મને પુરી દી દી દીલગીરી થાય છે કે મેં આ દેહ ધરી કદી પણ આપની આજ્ઞા ઉલ્લંઘ-ઘ ઘન કરી નથી પણ લાચાર છું.

રાહુ--પ્રિય ભાણેજ, દેશળજી કાંઇજ ફીકર નહીં ઘણે દુર જવું નથી આ નજીકનું મણીમય શયનગૃહ છે ત્યાં જઇ આપી

આવો અને પછી તુરત પાછા આવજો એટલા વખતમાં કાંઇ હરકત નહીં આવે તમારા સીવાય બીજું કોણ ત્યાં જઇ શકે તેમ છે?

દેશળજી—જજજ જેવી આપની અ-અ-અ-આજ્ઞા.

(એમ કહી નીશાના પુર જોસમાં લડથડીયાં ખાતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૨૧ મો.

સ્થળ મણીમય શયનગૃહ.

પાત્ર—રાણકદેવી, દેશળજી, અને પછીથી રાહખેંગાર.

રાણીક—(દેશળ તરફ જોઇને) ભાઈ દેશળ આજે આમ ડોલતો ડોલતો કેમ આવે છે તેને પુછું તો ખરી, દેશળજી ભાઇ આજે આપના દુશ્મની તબીયત કેવી છે?

દેશળજી—મ મ મ મામી આજે આજે (ખુબ હસે છે) શુભ સ્રતેથી ઘણોજ ઉમદો દારૂ આવ્યો છે. તે મેં અને મારા મામાએ ખુબ પી પી પીધો (ખુબ હસે છે અને તમારે મ ગ મ માટે મોકલ્યો છે તે તમે પીઓ આ આ આ લ્યો. (આપે છે.)

રાણીક—ભાણેજ આ મદ્ય ખાસ મારે માટેજ મોકલ્યો છે!

દેશળજી—હ હ હ હા! હા? હા! (ખુબ હસે છે.)

રાણીક—(સ્વગત) આહા પરમેશ્વર! આજ દિવસ સુધી મેં કોઇ કોઇવાર મદ્યપાન કર્યું છે, પરંતુ તે મને માફક નથી, તોપણ પ્રિય પતિની આજ્ઞા પાળવા માટે તેમ કરવું પડે છે,

(મદ્યના પ્યાલા તરફ નજર કરીને)

વસંતતિલકા વૃત.

રાગ—પીલુ, તાલ—દીપચંદી.

શું રમ્ય આ મધુ અતીજ ગુલાબી લાગ.
આનંદ દીલ થઇને દુઃખ સર્વ ભાગે;
અંતે કરે મનુષ્યને નિસ્તેજ એ તો,
જાણો જરૂર મનમાંજ ખરાબ તે તો.

શાર્દુલ વિક્રિડિત વૃત.

આહામાં નહી માલ હાલ જરીનો, બેહાલ અંતે કરે.
કરવો જે અતિમદ્ય મજ મનથી, પીનો નહી તે ગમે.
મમ પ્યારે મમ નાથના હુકમને, આધીન હું થઉં છો;
આ ટાણે મદ્યપાન મુજ શુનમાં હેરાની પામુજ છો;
હે જગત કરતા! ગમે તેમ હોય તો પણ પતીની આજ્ઞા પાળ-

વી એજ સતીનો ધર્મ છે. એમ કહી મધપાન કરે છે, થોડી વાર પછી ઘણીજ બેશુદ્ધ થઇ ગઇ છે.

શિખરણી વૃતની ચાલ.

થર થર થર કંપે છે દેહ મુજ આ સમે;
નયન ઉંડાં જાએ દીલ અધીકું દમે.
નિશામાં ચકચુર થઇ છું હું હરી;
રાખો મારી લાજ કહું છું ક–ર–ગ–રી–ઇ–ઇ–ઇ–ઇ.

(આવી રીતે બોલતાં તુરત બેશુદ્ધ થઇ જાય છે અને પાસેના પલંગ ઉપર લડથડી પડે છે.)

દેશળજી—(નીશામાં પુર બે શુદ્ધ થઈ) હ હ હા હા હા હા હા (ખુબ હસે છે અને થોડીવાર પછી તે પણ બેશુદ્ધ થઇ જે પલંગ ઉપર રાણકદેવી પડી છે, તેના ઉપર તે પણ ફાડે છે.)

રાહખેં—પ્રવેશ કરી ઉપર પ્રમાણેનો દેખાવ જોઇ ઘણોજ ક્રોધાતુર થાય છે, અરે આ શો ગજબ ! આ શું મારી નજરે જોઉ છું ! સ્વપ્ન તો નહી (પોતાની આંગળી કરડી જુવેછે.) નહીં નહી ખરેખર હું જાગૃત છું અને જે જોઉં છું તે ખરૂજ છે. ત્યારે શું આ બન્ને દોષિત છે ના એમ કેમ મનાય ! મારી પ્રાણપ્રિયા શુદ્ધ સ્નેહી શું તેનામાં આવી ભુલ પડે ! કદી નહી મારા લાંબા અનુભવ ઉપર થી હું સિદ્ધ કરૂં છૂકે આ અબળા ખરેજ પવિત્ર છે (પરંતુ ઘણા ગુસ્સામાં) નીમકહરામ ! જેને મેં પાળીપોષી મ્હોટો કર્યો અને આવી પાયરીએ ચડાવ્યા તેજ દુષ્ટ થયો તેનીજ નીતિ બગડી બીચારી પવિત્ર અબળાને અતિ મદ્યપાન કરાવી બેશુદ્ધ કરી, પણ હવે વિચાર શું કરવો ! આવા નીચ પાપીને દુનિયામાંથી ઓછો કરવા એજ ઉચિત છે. (એમ કહી એકદમ પોતે તરવાર ખેંચે છે અને દેશળજી ઉપર જોરથી ઝટકો મારે છે પરંતુ તે પલંગના પાયામાં વાગતાં સહરહુ પાયો જુદો પડી જાય છે અને પલંગ વાંકો વળી જાય છે તેથી બન્ને જાગી જઇ શુદ્ધીમાં આવે છે.

દેશળજી પોતાના મામાને આવી રીતે ક્રોધાતુર જોઈ તેની પાસે હાથ જોડી નીચી નમી ઉભો રહે છે તેને રાહખેંગાર ઘણા જોસથી ધમકાવે છે.

નીચ ઘાતકી, ચંડાળ, પાપી દુષ્ટ, નિમકહરામ તારૂં કાળું મુખ મને વધારે વખત નહીં બતાવ. મેં તને આજ દીવસ સુધી કેટલાક પ્રેમથી માનપુર્વક રાખ્યો, તેનો પણ તે જરા વિચાર ન કર્યો.

દેશળજી—(સજળ નેત્રે) મામા, હું ખરેખર નિરદોષ છું પુરેપુરો તપાસ કર્યાં શિવાય વાચનરૂપી શસ્ત્રધારથી મને અન્યાય આપવો એ આપ સરખા કદરદાન મુરબ્બીને ઘટિત નથી કૃપા કરી શાન્ત થઇ મારી અર્જ સાંભળો.

તાલ કવાલી.

(અધબીજ મોહોબત તોડી મેં દાદી દીવાનાને—એ ઢબ.)

કરગરી કહું છું, તમે વચન માનો છો નિરધાર. ટેક.
છું જાતવંત (૨) એમાં નહી સંદેહ;
મુજ મનમાં નિશ્ચે જાણું, મુજ માત ખરી છે એહ, ૧
કરી અરજ (૨) નહિ જોવાને તે ટાણે;
હતો આગ્રહ આપનો પુરો, બનીયું છે આજ પ્રમાણે. ૨.
હતો નીશામાં ચકચુર બન્યો તે વખ્ત.
નહીં શુધ રહી શરીરની શું પડયો ઉપર આ વખ્ત. ૩.

વડીલ શ્રી જે વખ્તે આપે મદ્યપાન કર્યું અને આપે મને આંહી આપવા આગ્રા આપી તે વખતની મારી બોલી તથા શરીરની શુદ્ધ વગેરે આપે જો બારીક નજરથી તપાસ્યું હશે તો, આપની ખાત્રી થવી જોઇએજ કે મને તે વખતે કાંઇ પણ ખબર નહોતી, મેં પણ આપની પાસે વિનંતી કરી હતી કે મને ત્યાં જવાને માટે માફ કરો તો પણ આપે આગ્રહ કરી મોકલ્યો. આંહી આવીને મેં ફક્ત મારી માતુશ્રી તુલ્ય મામીના હાથમાં પ્યાલો આપ્યો ત પછી શું થયું તેની પણ મને ખબર નથી મને એ પલંગમાં કોણે સુવાર્યો તે પણ હું જાણુતો નથી માટે કૃપા કરી મારા ઉપર આવું કલંક નહીં ચડાવો, અને મને ક્ષમા કરો.

રાહ—ચુપ રહે દુષ્ટ, મને શું સમજાવવા જાય છે, મેં જે નજરો નજર જોયું તે હું કેમ ખોટું માનું !

રાગ ક્ષત્રી કલંકનો.

આ દુષ્ટ કેરૂં કામ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે,
કેવું કરવા બીડી હાથ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.
રાખીયો પુત્ર સમાન મેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે
કેવું કીધુ નિર્લજ કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.
અન્ન ખાઇને થયો છે હરામ કેવું મેં નજરે દીઠું રે,
ધીક; લુચા મુકી તેં માથ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે.

તુજ માતુ સમાન આ નાર, કેવું મેં નજરે દીઠું રે;
ફટ પાપી નીર્લંજ જાત, બોલે સું મુખથી મીઠું રે.
કર્યું પાપ અમાપ તેં આજ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે,
વળી જુઠું વદે તે કાજ, બોલે શું મુખથી મીઠું રે
શું ઉભો બેવકુફ મુરખ, કેવું મેં નજરે દીઠું રે.
જા જા ગદ્ધ તું ધુર્ત બોલે, શું મુખથી મીઠું રે;

જા જા અહીંયાંથી તું તારૂં કાળું મોં મને હવેથી કદી બતાવીશ નહીં (એમ કહી લાત મારી કહાડી મુકે છે.)

રાણી—(એક તરફ ઉભી રહી ધ્રુમતી હતી તે ઘણેજ ધીમે-સ્વરે કહે છે) પ્રીયપતિ પ્રાણનાથ! શિર છત્ર! અમે બન્ને અરેજ નીર્દોષ છઇએ. (હાથ જોડીને.)

રાગ—બેળવી તાલ ગઝલ.

(ચંદ્રમુખીને એકલી છોડીને આવ્યો અહીં)

ક્ષમા કરોને ભુપ હો દારૂમાં એ હાલ થઇ.
રહી ન શુદ્ધ દેહની બેભાન થઇ પડી અહ.
કરીને મદ્યપાન હું સુતી હતી તે ઘડી.
તુરતમાં દડી પડી પલંગમાં તે ઘડી.
દેશળ બીચારે ઉભો તો, નીશામા ચકચુર થઇ;
બેશુદ્ધ થઇ તે પડયો પુરજોસ ઉરથી.
નથી ક્રિયા પિયાની કંઇ તે જાણજો રાજન સહી
નમ પ્રિતનીજ રીતમાં ભયભીત આજે હું થઇ.

પ્રાણનાથ! એમાં એનો કાંઇ પણ વાંક નથી, મદ્ય ઘણેજ જલદ હોવાથી મને ઘણો નીસો ચડયો તેથી બેભાન થઇ ગઇ તેને પણ તેવી રીતે થયું છે, માટે કૃપા કરી અમને બન્નેને ક્ષમા કરો.
(નમે છે.)

રાહુ—(હસતે ચહેરે) એમાં તમારો કાંઇજ વાંક નથી.
(તેરા ફરમાન એ શાહ મેં બજાકે આતી હું એ ઢબ.)
નથી વાંક તુંજ પ્રિયા શાને દીલગીરી કરે
વાંક આવ્યો છે દેશળ કેરો નજરે.
આવો પ્રાણ પ્રિયા તમે બેસો પાસ મારી સહી;
રાખો દીલગીરી તો મારાજ સોગન છે અહીં,

પ્રાણપ્રિયા! તમે સા માટે શોકાતુર થાઓ છો? એમાં તમારો બીલકુલ દોષ નથી એ દુષ્ટ દેશળે તમને વધારે મદ્ય પાઇ જાણી બુઝીનેજ બેશુદ્ધ કરેલ છે.

રાણી—સ્વામી નાથ ! આપના પ્રેમને આધીન છઉં, મારા ઉપર આપનો દૃઢ સ્નેહ એટલો બધો છે કે તે કહેવા હું શક્તિવાન નથી. પરંતુ પ્રિય પતી ! હું અનુમાન કરૂં છું કે દેશળજી પણ નિર્દોષ છે. પ્રાણાધાર ! તે ગમે તેમ હોય પણ મારૂં ચિત્ત હાલ ઘણુંજ વિહ્વળ રહે છે. દીનદયાળ આપણા ઉપર કેમ દયા નથી કરતા અને આપણા ઉપર ટંગાઈ રહેલું દુઃખનું વાદળું કેમ નથી વિખેરી નાંખતો ? મ્હારા રમણીય કાન્ત ! આવા બારીક વખતે એક નિમિષ માત્ર પણ આપથી દુર રહેવા મ્હારૂં અંતઃકરણ ચોખ્ખી ના પાડે છે અને મન ઘણું ખેદ પામે છે.

રાગ સારંગ તાલ ગજલ.

(બતઝદા કયા ખ્વાબ દીખાય મેરે અલ્લા, એ ઢબ)

આપથી જુદું હવે મુજથી ના રહેવાય.
આપની જુદાઈ થી સુખ સર્વ જાય. ટેક.
વિયોગ આપનો પિયુ જો ઘડીથી થાય. ૧
વારી વિનાની વેલ જેમ, તેમ મુંજ દીલ સુકાય,
જાવું યે લડયા કદી કરોને ઉપાય. ૨
પ્રાણથી જુદી હવે પ્યારી નહી થાય,
પ્રિતમ પ્રેમ ઓપતો દીલ ન સમાય. ૩
તેનીજ ખાતર પ્યારા હું જાવા ને દઉં ક્યાંય,
અર્જ દીન દાસી કેરી લેજો લક્ષ માંય,
દુઃખી કરો નહીં મુંજને, કહું પડી તમ પાય. ૪
દુઃખ જુદાઇનું કદી મુજથી ન સહેવાય;
પડશો વિખુટા જો તમે પાડીશ મ્હારી કાય. ૫
વિખુટા પડો નહી ચીત્ત એમ ચહાય;
મારા સમ સાચુ કહો, દીલ બહુ ગભરાય ૬

પ્રાણનાથ—લડવા જશો તો ત્યાં, કચેરીમાં જશો તો ત્યાં મતલબ જ્યાં જ્યાં આપ પધારશો ત્યાં ત્યાં હું આપનીજ સાથે યોગ્ય પોશાક પેહેરી રહીશ પણ આપથી કદી જુદી નહી પડુ માટે વાહાલા નાથ ગમે તેમ કરી એ દુષ્ટને સમજાવો અને આ આફત દુર કરો.

રાહખેંગાર-પ્રીયા ! ધીરી થા, શા માટે અધીરી બને છે સાંભળ.

રાગ બીલાવર તાલ દાદરો.

(ચેનના પડે દર્શ પીયુ વીના રે, ઢબ.)

શાન્ત શાન્ત તું શાન્ત શાણી રે, શાને શોક, કરે અશોક;

છે તે ફોક, મનને શોક, ડાહી છે તું રાણીરે. શાન્ત.
નમન કરીએ અરીને સતીરે, લાજ જાય, ક્ષત્રી માંય;
ફુખી થાય, દીલ ત્યાંય લાજે મા નકીરે. નમન.
હીમત હારવી નહી ઘટે જરીરે, બનવું વીર, ધરીને ધીર,
મારીને તીર, મારવા મીર, જાય નાસી અરીરે. હીંમત.
પ્રેમ તાહરો પુર્ણ છે પ્રિયારે, તુજ જુદાઇ ના સહેવાય;
દીલ દુખાય, સુખ હરાય, કરીશ કાંઇ ક્રિયારે. પ્રેમ.
નહી તજુ તુને પ્રાણ માહારીરે, તુજ તન, તુજ ધન;
તુજ મન, તુંજ રતન, આ દેહ તાહારીરે. નહી.

પ્રિયા ! દુશ્મનો સાથે નમી સલાહ કરવી જોઇએ તેમાં ક્ષત્રી જાતને મ્હોટી ખોડ છે. જો એમ કરીએ તો જનુની લાજે, સ્વચ્છ પ્યારની ખાતર ક્ષત્રીવટ તજવી એ અનુચિતા કહેવાય તું જાણે છે તેવી રીતે ઘણાં વરસ થતાં તેઓ હેરાન થાયછે અને હજી થશેતો પણ તે કદી ફાવવાના નથી એમ તું ખાત્રીથી માન હું તને છોડીને કદી પણ જનાર નથી માટે શોક ન કરવો. તું પણ ક્ષત્રી રાજપુત્રી છે તેથી તારે પણ હીંમત રાખવીજ જોઇએ કાયર થઈ આધોન થવું એ અકૃત્ય શીવાય બીજું કયું વધારે કલંકવાળુ છે ? નિર્મળ પ્રેમના ઝરણમાંથી અમૃતપાન કરનાર પ્રાણીઓને બીજા કશાની દરકાર રહેતી નથી, પરંતુ તે છેવટે હાનીકારક છે સુહ્રદને ! હું તમને વચન આપુંછું કે જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો તમને કદી પણ મારાથી વિખુટાં કરવાનો નથી. માટે નચીંત થાઓ.

રાણુઙ—સુખકર ! સૌભાગ્ય રક્ષક ! આપનાં પ્રિયમય વચનો સાંભળી મ્હારૂં હૃદય શોકરહિત નિશ્ચિંત થયુંછે. પરંતુ રજની ઘણી વિતી છે માટે આપ આ સુખાસન ઉપર આરામ કરો. હું સેવા કરૂં.

રાહખેં—નહી નહી પુર્ણ ચંદ્રકળા ! તમે પણ સુખે નીંદ્રાવશ થાઓ.

રાણુઙ—વિલાસી કાન્ત ! એવું નહી કરો, હું આપની સેવા કર્યા શીવાય કદી પણ સુવાની નથી.

રાહખેં—પ્રિયા, તમારી મરજી ઉલંઘન કરવા હું જરા પણ રાજી નથી, જો તમે એમજ રાજી છો, તો તેમ કરો.

(રાહખેંગાર પલંગ ઉપર આરામ કરે છે.)

રાણક—(રાહખેંગારના પગ પોતાના ખોળામાં લઇ ચાંપે છે અને ગાય છે.

રાગ સોરઠ તાલ પંજાબી ઠેકો.

સુખ સજ્જામાં આજ, સુખથી પોઢો મારા નાથ. ટેક.
શર્ણું રહી કરૂં ચરણુની સેવા, કર પંપળું નાથ. ૧
શ્રમિત થયા હશો સ્વામી મારા, કરી રાજનાં કાજ. ૨
કિંકરી કરથી કાય દુબાવે; સુખ નિંદ્રા લ્યો રાજ. ૩
સીત સુગંધી વાયુ આવે, મિશ્રિત વાસ ગુલાબ. ૪
નિવૃત મનને કરજો વાલા, છોડી આળ પંપાળ. ૫
દુઃખ સ્વપ્નાં નહી આપણે આવે, જાળ જગત જંજાળ. ૬
દાસી ઉદાસી તજીને બેઠી ઇચ્છે રહેવા સાથ. ૭

ઉપર પ્રમાણે ગાતાં રાહખેંગાર નિદ્રાવશ થાય છે અને છેલી કડી ગાતાં રાણકદેવી રાહખેંગારના કટી ભાગ ઉપર સુઈ જાય છે અને પડદાનો ઓટ આવે છે, જાગીને બારીમાંથી જુવે છે તો તંબુ જોઇને બોલી.

સોરઠો.

મારા ગઢ હેઠ, કોણે તંબુ તાણીયા;
સઘરો મોટો શેઠ, બીજા વરતાવુ વાણીયા.

સ્થળ—મીનળદેવીનું ઘર. (મેહેલ.)

મીનળ—રાહખેંગારની બહેન, સીધરાજની ભાબી.

વીશળ—તેનો પુત્ર.

દેશળ—વીશળજીનો ભાઇ.

વીશળ—માતુશ્રી શહેરના પશ્ચિમ ભાગમાં બનાવેલી મોટી વાવ તમે બરાબર જોઇ.

મીનળ—પુત્ર! વાવ પુરેપુરી મેં જોઇ, અંદરનું પાણી નિર્મળ ને મીઠું છે લોકોને જે ઉપકારનું કામ તેં કર્યું છે તે ઇશ્વર તારા પર હમેશાં રાજી રહેશે અને શહેરના તેમજ બાહારના આવતા મુસાફર લોકો પાણી પી તુને આશીરવાદ દેશે પણ પ્રિયપુત્ર! તારા કાકાના લશ્કરનું શું થયું! તેઓ ગીરનારની પવિત્ર જગા છોડી ગયા કે નહિ!

વીશળ—માતુશ્રી ! હજી સુધી તેઓ ગયા નથી તેમ જાએ તેમ લાગતું નથી, ગઇ કાલે એક નહીં સરખું યુદ્ધ થયું કાકાનાં ઘણાં માણુસો મરાયાં તો પણ તે પોતાની હઠ મુકતો નથી. અને મને લાગે છે કે કાલની ખુનરેજીથી તેની આશા નિષ્ફળ થઇ હશેજ અને તેથી તે પોતાનો વિચાર બદલે તો તાજુબી નથી. આ પવિત્રક્ષેત્રના શિરોમણી રાજાને હરાવી કદી પાટણ જાય એમ મને લાગતું નથી પછી તો જે ગીરનારી કરે તે સત્યં જો પણ સામેથી મારો ભાઇ આવે છે મને લાગે છે કે તે કચેરીમાંથીજ આવતો પશે એટલે વધારે વીગતથી જે સમાચાર હશે તે તે કહેશે.

(દેશળજી દાખલ થઇ માતુશ્રીને વંદન કરતાં અશરૂપાત કરે છે.)

(સમાલ તેગ બદાકો જશ સુનાતો સદી એ રાગ.)

મીનળ—મુખનિસ્તેજ કરી કેમ પુત્ર આવ્યો અહીં;
કહેને કારણ મુજને પુત્ર કાંઇ બનીયું તહીં.
કર્યું અપમાન પુત્ર કોઇએ તારૂં આજ કેની,
કરાવું શિરછેદ આજ તેનો મને ભેદ કેની:
લડાઇ થઇને શું દુસ્મનોનો જય થયો;
ભ્રાત મારો શું ઇશ્વર તેણ ધામ ગયો.
દીલ મારે ધાય બહુ કુવિચાર મને,
જલદીથી કે'ને કારણ પુત્ર મારૂં દુખ સમે.

પ્રિય પુત્ર! તારૂં નિસ્તેજ મુખ કેમ થયું ? તારૂં હરસીત મુખ જોઇ મારૂં દીલ હમેશાં પ્રફુલીત રહે છે, તું મારી પાસે હમેશાં યુદ્ધની ખબર દઇ મારૂ દીલ રંજન કરતો તે આજ એકાએક આવી મારી સમક્ષ વગર બોલે અશરૂપાત કરે છે તેથી મને વધારેને વધારે દુઃખ થાય છે મને ઘણા કુતર્કો થાય છે વાસ્તે જે ખરો બનાવ હોય તે મને યથાસ્થિત કહે.

દેશ—માતુશ્રી !

રાગ ધનાશ્રી તાલ ગજલ.

જીંદગીની આવી વારી,
દશા હું કહું શું મારી, માતા હવે છું લાચારી;
મધ આજે આવ્યો સારો પીધો બહુ અમે હોંશ ધરી,
આવ્યો તો ગુમ બારી.
મા મુજને હુકમ કીધો દારૂ પાવા મામી મારી;

જીંદગીની આવી વારી.
મામીને મેં દારૂ આપ્યો, પીધો તેણે હોંશ ધરી,
પછી બેભાને પડી.
દારૂએ બેભાન પડ્યો હું સુતી છે જ્યાં મામી મારી,
જીંદગીની આવી વારી.
નીશામાં હું જાણું નહીં, ચડયું મને ઘેન ભારી,
મામાની આવી સ્વારી.
મારી માર કહી કુવચનો કાઢયો, બાડી મુજને બારી,
જીંદગીની આવી વારી.
જાવ શેહેર બાહાર મુજને, હુકમ કીધો પાપી ધારી,
નથી ચુકતો માત મારી.
સુઝે નહીં કંઇ રસ્તો, ગોતવી હવે કઇ બારી,
જીંદગીની આવી વારી.

માતુશ્રી ! હું શું કરૂં ! આજરોજ ગુપ્ત દારૂ આવેલ તે અતિશય જલદ હોવાથી મેં તથા મારા મામાએ ખુબ પીધો.

અતિશય સરસ દારૂ ધારી મારા મામાએ મને મારી મામીને પાવા જવા આજ્ઞા કરી મેં બહુએ ના કહી પરંતુ તેના દીલમાં ન આવતાં મને જોરાવરીએ મોકલ્યો. મામીએ દારૂ પીધો અને તેના અગણીત નીશાથી બેભાની અવસ્થામાં પલંગ ઉપર પડયાં. માતુશ્રી હું સત્ય પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, આ વખતે મારૂ મગજ બીલકુલ ઠેકાણે ન હોવાથી અને એકાએક મગજમાં ચકર આવવાથી હું મારી મામીપર પડયો ફરીથી ઉઠવાની મારામાં સત્તા ન રહી તેટલામાં એકાએક મામાની સ્વારી ત્યાં આગળ આવી, મને મારી મામી સાથે સુતેલો જોઇ એક લાત જોરથી મારી સાવધ કર્યો. મેં ઘણી ક્ષમા માગી પરંતુ તે લક્ષમાં ન લેતાં મને એકદમ શેહેર છોડવા આજ્ઞા કરી છે.

મીનળ—પ્રીય પુત્ર, તારા મામાની મરજી અત્યારે એમ થઇ વાસ્તે જ્યારે આવો ખરાબ વિચાર તેના દીલમાં ઠરગો ત્યારે તારે લાજીમ છે કે થોડા દહાડા બાહાર ગામ જઈ આવવું.

વીશળ—(એકએક) વાતમાં.

રાગ પીલુ તાલ કેરબો.

શું બોલે મામો વેણુ, પેરી શું ! અમે ચોળીરે
કેમ ભાંખીએ વીપરીત કેણુ, પેરી શું અમે ચોળીરે;

જ્યારે કહી વીચાર્યાં પણ વાત પેરી શું ? અમે ચોળીરે;
ત્યારે કરવી તેની ઘાત, પેરી શું ! અમે ચોળીરે;
લડવું સામા થઇ એકવાર, પેરી શું ! અમે ચોળીરે.
જુવે મામો મારી તલવાર, પેરી શું ! અમે ચોળીરે.
શ્રીકૃષ્ણને કંસનું જેમ, પેરી શું ! અમે ચોળીરે;
કરશે ભાણેજ મામાનું તેમ; પેરી શું ! અમે ચોળીરે.

(અતી ગુસ્સાથી) માતુશ્રી ! તમે એમ કેમ બોલો છો શું તેના શેહેરમાં આપણે રહ્યા એટલે શું આપણને દબાવી મારશે શું ! સોરાષ્ટ્રનો મોટા મુલકનો તે ધણી છે, અને આપણે એથી કાચા છઇએ ? આખો ગુજરાત આપણું ઘેર છે જ્યાં એ રાજા થઇ પુરો તપાસ કર્યા વગર મારા ભાઇને એવા વીપરીત વેણુ બોલવાને શું તે યોગ્ય છે ! ના, ના, કદી નહીં એની મોટી સત્તાથી આપણે ડરી જવું એ કદી બનવાનું નથીજ, જ્યારે તેજ આપણાથી દગો કરશે ત્યારે શું આપણે તેને આપણાં હાથ ન દેખાડવા ! પ્રીય ભાઇ દેશળજી તારી દીલગીરી તું દૂર કર અને મારી સાથે ચાલ, તું નક્કી માન કે આપણે એ મામાને ભાણેજવટ દેખાડશું જ, અને તેમ કરવામાં કાંઇ અડચણ નથીજ જુનો તે પણ પ્રસિદ્ધ દાખલો આપણે નવો કરી તેને ઓપ દેવો. તે એકે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના મામાનો અન્યાય જોયો ત્યારે તેનો ઘાત કરવામાં જરા પણ વાર ન લગાડી માટે આપણે પણ તેજ દાખલો હૃદયે લેવા જોઇયે. આપણે ક્ષત્રી પુત્ર છીયે, નથી વાણીયા કે બીને બેશી જહું ! એમ કેમ થાય ચાલ સત્વર કર આપણે આપણા કાકા સીધરાજ બહાદુરને મળીએ અને તેની યોગ્ય ગોઠવણ કરીયે, સીધરાજ આપણો કાકો છે. ગમે તેમ છે તો પણ એક લોહી છે અને આપણે જ્યારે તેને મળશું ત્યારે બેશક તે તેનું ધારેલું કામ પાર પડશેજ અને હાલ તેને આપણું કામ છે વાસ્તે માન સહિત જવું એ વધારે સુખદાય છે.

મીનળ—પુત્રો તમારૂં કહેવું મને પણ ખરૂં લાગે છે મોમાં કાળીઓને મારે માર એ ઠીક નહીં. ખચીત તમારો કાકો તમને મદદ દેશેજ વાસ્તે તાકીદે તમે તેને મળો અને ગુપ્ત રીતે શહેરમાં આવો ભાઇના મનમાં ભરમ આવ્યો અને તેની દ્રષ્ટિ ખોટી થઇ પોતાના બાળક સમ જે બાળકને રાખતો તેને માથે તેણે જુઠો આરોપ મુકયો તે ઉપરથીજ મને માલુમ થાય છે કે, ભાઇની બુદ્ધિ

ભ્રષ્ટ થઈ અને તેને માટે અભીવૃદ્ધી કરનાર દેવી અંબીકા અને ગુરૂદત્તાત્રીની પુર્ણ કૃપા હવે તુટી વાસ્તે પુત્રો તમે જુઓ મારી આશા છે.

सोरठो.

वाणीआना वेपार, जाते दहाडे जाणसो;
मारसु राहखेंगार, उतारसु राणकदेवीने,

બન્ને પુત્રો—તમારો આશીરવાદ શીરપર ચડાની અમે જઈએ છીએ.

પ્રવેશ ૧૩ મો.

સ્થળ—રસ્તો.

પાત્ર—

દેશળજી—તથા વીશળજી દુદો તથા હમીર.

દેશળજી—(જુનાગઢ) કીલ્લા નજીક જતો મન સાથે વિચાર કરતો ચાલ્યો જાય છે.

અહાહા!!! હે ઇશ્વર! તારી ગહનગતિ છે, આજ દિવસ સુધી જે ઉમંગ મારા મનમાં હતો, તે બધો જાણે ક્યાંએ જતો રહ્યો! હું જે તદન નીર અપરાધી છું; તેને માથે આજે કેવડો મ્હોટો ગુન્હો આવી પડ્યો છે! મામાએ મારૂ અપમાન કર્યું એટલુંજ નહિ પણ મને શહેર છોડવા સખ્ત આજ્ઞા કરી છે. અરે જીવ! શું કરૂં! પીતાતુલ્ય પવિત્ર મામાને છોડી જવા અરે! એટલું નહી પણ ભાઇની માતુશ્રી સલાહ પ્રમાણે તેને પારપત કરાવવા યોજના કરવી? ધીક્કાર! ધીક્કાર!! આ જીંદગીને એ પણ કદી જો આમ ન કરૂં, અને અપમાન સહન કરતો ક્ષત્રીને ખોટ ત્યારે શું આમ વિશ્વાસઘાત કરવામાં નહી! અરે પ્રભુ! હું મ્હોટી મુશીબતમાં આવી પડયો શું કરવું તે મને સુઝતું નથી, ચાલ જીવ જે થવાનું હશે તે થશે, પણ હાલ તો ભાઈની સલાહ પ્રમાણેજ કરૂં, અરે! જે રાણકદેવી માટે હજારો મુસીબતો સહન કરી જય મેળવ્યો, તેજ આ વખતે દુઃખનું કારણરૂપ થઇ પડી, જેની સામે હું ખરી શુરવીરતાથી લડતો અને જેને મે પાયમાલ કરી નાંખ્યો તેનેજ શરણે જઇ માથું નમાવવું! હાય નસીબ અરે જ્યારે કપટથી શહેરમાં સિધરાજને દાખલ કરીશ ત્યારે હાહાકાર વરતશે, સૌરાષ્ટનો સુર્ય અસ્ત થશે, દેશ પાયમાલ થશે, શહેરમાં કેર વર્તશે, નિર્દોષ બાળક રક્ષક વિનાનાં રઝળશે નિરાધાર અબળાઓ

ધણી વગરની રખડશે વૃદ્ધ વિધવાઓ પોષણ કરનાર ભોળી પુત્રો ખોશે જીવથી વહાલી વસ્તુઓનો પરદેશીઓ છુટથી ઉપભોગ લેશે, અને આ સુશોભિત સૌરાષ્ટ્ર બાગ વૈર રૂપી દાવાનળથી બળી જળી ખાખ થશે આ તમામનો કર્તા કોણ? હું; અને મને આવી સ્થિતિમાં લાવનાર કોણ? દારૂ આ બધો વિચાર કરૂં છઉં. પણ મનસ્થિર રહેતું નથી અપમાનના અસલ રૂપથી પેદા થએલા વૈરા ઝનુની ભુત, પોતાનું કામ પાર પડશે ત્યારેજ શાન્ત થશે (જુઓ) અને તેમ થવું જોઇએ મરવું એક વખતે છેજ દબાએલા રહેવાથી શું ફાયદો? દાસપણાની માફક અપમાનના બહોળા વહેમમાં જીંદગીનુ ગારવી એ શું ઉચિતછે? કદીજ નહી. ચાલો હવે એ સંકલ્પ વીકલ્પ છોડી દો. દરવાજો આવ્યો માટે સ્વકાર્ય સાધ્ય બન્યું (દુદા તથા હમીર પાસે જઇને).

કેમદાદુભાઇ! આજતો કાંઇ દુસ્મનોનો ઉપદ્રવ જાણતોનથી?

દુદો—નારે ભાઇ! એ શું બોલોછો. પેલે દી ઝમમસ્યુંતું તેદી કેડે કોઇએ ચેં કે ચું કર્યું નથી.

હમીર—કો વળી કરે કે કેમ! તે દી કેટલાની લોથ લઇ ગયા સેંપાવળીયા માંડવા પાણા પણ નહી જડે ભાઇ આપણે દેવીનો હાથ સે ને? એમ કોઇના ખાધા ખાધા જાયે તેમ નથી હો.

દુદો—એતો બધો એનોજ પરતાપ સેને, નીકર વળી આજ અગીઆર વરસ થયાં તો પણ એક કાંકરી પણ ખરી નથી. ને આપણા જુવાનોમાંથી કોઇને પણ છોઇગટ થયો નથી. દેહળજી-ભાઇ! એતો મહારાજાને તમે શુરવીર સો નીકર કોની માએ શેર સુંઠ ખાધી સે. જે આ દમ ખમે!

દેશળજી—દુદાભાઇ! તમે બધા સારા માણસછો તે એમજ બોલો, અને તમને ઘટે પણ એજ, બાકી કાંઇ હાથે થાય કે! તમે બધા બહાદુર છો અને રાત દીવસ બહુજ મહેનતથી સાચવી શકો. બીજાનો તો વિશ્વાસજ ન આવે.

દુદો—હા બા હા. હાચું કહ્યું. અમે જેનું નિમક ખાઇએ શઇએ તેનાજ સઇએ તે નિમકહરામી થઇએ તો જીવડા પડે ને!

દેશળજી—બરોબર છે મામા તમારાં બહુ વખાણ કર્યા કરે છે તેમ મને વખ્તોવખ્ત કહે છે કે દુદાભાઇને હમીરભાઇને અફીણ વગેરે તમામ બાબતથી ખુશી રાખજે (પણ જરા હસીને) તમે જાણોછો ને, કે કામની બહુજ બતસાઇ એટલે ભુલી જવાય આજ

તો આ દરવાજે જરૂરનું કામછે એટલે અવાણું, નહી તો આખો દિવસ અને રાત હજુરમાં અને કિલ્લેબંધી કરવામાં રોકાવું પડે છે. જરા પણ ફુરસદ મળતી નથી.

દુદો—હાચું બા હાચું ! ફુરસદ તે કયાંથી મળે ! બધું કમકાણુ તમારા ઉપર રહ્યુંને.

હમીર—તે વળી રાજા મહારાજ ઘડી પણ ભાઇ વગર રહે નહી કે ?

દુદો—દેશરભાઇ ! રાણીની તમારા ઉપર બહુ મહેરબાનીસે હો ! ને અમારા ઊપર રાની અને તમાહી એની ક્રારપાસે, તો મોજુ કરીએ સઇએ. ને તમને દુવાદઇએ દહનનોના ભાર નની કે, આંગળી સીધી હકે, ભલેને અગીયાર હો વરહ લગણુ લડે.

દેશળજી—એ તો તમારી ખાત્રો છે પરંતુ મામા માટે મારે તમારે સઉને માટે જે ઉમદું અફીણુ મંગાવ્યું હતું તે આજ માવેથી આવવાનું છે, તેને દુશમન લોકો હરકત ન કરે તેમ ગુમ લઈ આવવા મામાનો હુકમ છે, તેથી હું બહાર જાઉં છું તે રાત્રીને વખતે લાવીશું મોડો વેલો આવું તો દ્વાર તરત ઉઘાડજ્યો.

દુદો—એ હું બોલ્યા ! કાળી રાતે જે વખતે કહો તે વખતે ઉઘાડશું અમે તો આખી રાત દુધા તકાવીને બેઠા સઇએ. પણ દેહળજીભાઇ ! પાસ બંદાણુકી એફણુ આવ્યું ઈતો પેલી ગુસઆરી એથી આવ્યું ને આજુ ખેલ આની મગ કેમ આવ્યું ભલા !

દેશળજી—દુદાભાઇ ! પાંચ છ વખત જે અફીણુ આવ્યું તે થોડું થોડું આવ્યું, અને તેથી વારંવાર મંગાવવાની તડખડ પડે છે ને વળી દુશ્મનોનો હંગામછે તે નખતે પડાવે, ને આપણી પાસે સીલીકમાં ન હોય તો હેરાન થવું પડે, આ વખતે મામાએ વિચાર કરીન સામટી પોઠો મંગાવી છે. માટેજ આ દરવાજે આવશે.

દુદો—હા બા હા, એફણુ વગર તો એક ઘડી પણ ન સાલે મરી જાએ.

હમીર—દેશળજીભાઈ ! ભેગો આવું ! બહારની મામલો સે.

દેશ—નાના કાંઇ જરૂર નથી. ગુપ્ત લાવું છે. તેથી ઘણા જણનું કામ નહી અને બંને ભાઇઓ બસ છઇએ પોઠો બાહાર આવાછે તેને રાત્રીને વખતે ફેરવા કોઇ નહી જાણે એમ લઇ આવીશ.

દુદો—એમ ભાઇ બહુ ખબરદાર સે કેવું પડે તેમ નથી તો પણ ભાઇ સાંભરજો હો !

દેશ—કાંઇ ફીકર નહી, લ્યો ત્યારે હું જાઉં છઉં સઉં હુશિઆરીથી રેહેજો.

દુદો—બહુ હાજુ બા.

अंक चीजो.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સિધ્ધરાજની છાવણી.

પાત્ર—સિદ્ધરાજ, દેશળજી સીપાઈ.

સીપાઈ—ઇસ રાતકી બખત કૌન કમબખત શેહેરમેસે એકીલા ઇસ તરફ આતા હે ? માલમ નહી હે કે યહ સિદ્ધરાજ બાહાદુરકા તંબુ હે જલદીસે જવાબ દેના ચાહીયે નહીંતર ગોલીસે આદર કરનેકી ફરજ હોગી. કૌન હે તુમ ? જલદી બોલો.

દેશળજી—ઇતના જાસ્તી બોલનેકા ઓ ખાલી મગજ ફીરનેકા જરૂર નહી હે; મેં ઇદર ઠેરતા હું બેહેતર હે કે અંદર જાકે મહરાજાસેં બોલો કે આપકા ભત્રીજા દેશળજી એકીલાઈ આનેકું મંગતા ઓર બહુત જરૂરી કામ હે.

સિપાઈ—(સીપાઇ બીજા સિપાઈને ભલામણ કરી જાય છે અને સિદ્ધરાજ પાસે આવીને)મહારાજા હુકમ હોય તો અરજ કરૂં.

સિદ્ધરાજ—ખુશીસેં.

સિપાઇ—હજુર તંબુકો તીસરે કોઇ દેશળજી કરકે આયા હે ઓર બોલતા હે કે મેં મહારાજાકા ભત્રીજા હું ઓર બહુત જરૂરકા કામ હે હુકુમ હોવે તો આને દઉં.

સિદ્ધરાજ—(વીચાર કરીને) બેહેતર હે કે ઉસકો આનેદો. લેકીન સમાલનાં કે કુછ બી હથીઆર સાથ રખનેકું નહીં પાવે.

સિપાઈ—કુછ ફીકર નહી હજુર ! (દેશળજી પાસ આવીને) દેખો દેશળજી ! તુમકું અંદર જાનેકા હુકમ તો હો ગયા હે લેકીન તુમારે સબ હથીઆર ઇદર રખનેકા હુજુરકા ખાસ હુકમ હે સો તુમ ઇદર રખદો.

દેશળજી—હથીઆર સબરેસે કુછ હરકત નહીં હે તોબી જૈસા હુજુરકા હુકમકા મેંબી સીર સાબેત કરતા હું (હથીયાર છોડીને) સો યે સબ હથીયાર તુમ સમાલનાં. (એમ કહી સિદ્ધરાજ પાસે

જઇ માથું નીચું નમાવી ઉભો રહે છે.)

સિદ્ધરાજ—કેમ દેશળજીભાઇ ! આજતો ઘણે વરસે કાકાની સંભાળ લીધી ! જુવાન છો ભાઇ ? અમારી વૃદ્ધની શેની સંભાળ લ્યો દીલગીર શા માટે થાઓછો ? એતો હોય, એમાં શું ! વિયોગ તો વેઠવો પડે; ઘણે દિવસે ભેગા થઇએ તે હરખના આંસુ આવે એમ રીતછે. જરાવાર ઠેરીને દેશળજી નથી બોલતો તેથી) ભાઇ ! ખરી હકીકત કહેતાં શા માટે સંકોચાય છે ! કોઇ વાતનો મનમાં અંદેશો ન લાવવો જેમ તું કહીશ તેમ કરવા તૈયારછું. તું જાણે છે તેમ મારે તો સર્વ તુજ અને જે કરૂં છઉં તે તારેજ માટે કરૂં છું મ્હારી હયાતીમાં અને પછી ગાદીને વારસ તું શીવાય બીજ નહી ત્યારે શરમ શી રાખવી] જે દુઃખ હોય તે તુરત કહી નાંખો કે તેનો સત્વર ઉપાય કરીએ.

દેશળજી—(રડતો રડતો.)

કહું વાત મ્હારી શું આજ કર્મની કહાણી,
થઇ બુદ્ધ બુદ્ધ સરવે લોપ મન મુંઝાણી;
કરી ઘણા વર્ષ મેં સેવ મામાની પ્રીતે.
લડયો આપ સાથ હું ખરે વેરીની રીતે. ૧
એ સર્વ ગયું મુજ ફોક રીસ થઇ ગાઢી;
એહ સહજ બાબતમાં મામે મુકયો છે કાઢી;
નવ પુછયું ગાછયું નવ કર્યો કાંઇ તપાસ.
કર્યો વચન બાણથી ખરે મને નીરાંશ. ૨
મન કર્મ વચનેથી માગી જાણું માત,
તે કારણ મામે મારી જોરથી લાત.
મેં કહી વિનંતી તે નવ લીધી ધ્યાન.
કરગરતાં મારૂં કર્યું તેણે અપમાન. ૩
એ મન દુઃખથી આવ્યો છઉં હું આંહી,
હવે વૈર લેવાની થઇ છે બહુ અધિરાઇ;
છો આપ મુરબ્બી એમ સર્વ તો ભાખે,
કહી છોરૂ કછોરૂ થાય વડીલ તે સાંખે.
હવે રાખી આપને શરણ દુઃખ તો ટાળો,
" શરણાગત નિર્ભય" ધર્મ આપનો પાળો. ૪

વડીલથી ! આજ દિવસ સુધી આપથી અનુચિત રહી મે

મારા મામાની જે સેવા કરી છે તેથી આપ તદન વાકેફ છો, તેના બદલામાં મને આપ બુરી દશાએ પહોંચેલો જુઓ છો દૈવેફાક એવો બન્યો કે ગઈ કાલ રાત્રિયે દેશાવરથી ઘણોજ સરસ મદ્ય આવેલ તે અમે સર્વ પુરૂષ વર્ગ ખુશી ગુજારવા પીધો; બાદ મારા મામાએ મને આજ્ઞા કરી કે " આ સુંદર મદ્ય તારી મામીને પાઈઆવ" આ વખતે હું નીશામાં પુર ઘેરાએલો હતો. તે એટલી હદ સુધી કે મારા દેહનું પણ મને ભાન નહીં; અને તેથી કરી મેં તેમ કરવા ઘણી આનાકાની કરી તોપણ મામાએ તે લક્ષમાં ન લેતાં મનેત્યાં જવા સખત આજ્ઞા કરી. મારે લાચારીયે તે હુકમને તાબે થવું પડયું. શયન ગૃહમાં જઈ તે મદ્ય મારી મામીને આપ્યો. એ પણ મને સ્વપ્ના સરખું સાંભરે છે ત્યારબાદ અમને બંનેને એક પલંગ ઉપરજ પડેલાં જોઈ, મારા મામાએ તરવારનો સખત ઝટકો કે જે સારા નશીબે પલંગના પાયાને વાગી પાયો ભાગી પલંગથી જુદો પડયો,તેથીજ અમે બંને ભયભીત થઈ જાગી ઉઠયાં એજ માલમ પડયું. પલંગમાં અમે બને કેવી રીતે આવી પડયાં તેની બીલકુલ મને ખબર નથી, એમ હું આપને ચર્ણે હાથ મુકી કહું છઉં. ઉપરના શક પડતા દેખાવ ઉપરથી મારા મામાએ કાંઈ પણ તપાસ ન કરતાં મારૂં બેહદ અપમાન કર્યું ને સાથે મને સખત શીક્ષા કરી. નિર્દોષ છતાં જ્યારે આવી હાલતમાં આવી પડયો ત્યારે મારી માતુશ્રી અને ભાઈની સલાહથી તે મદાંધનો મદ ઉતારવા આપનું શરણ લેવું પડયું. મને આશા છે કે આપના કામમાં મદદ કરી તે હું પાર ઉતરીશ અને તેના બદલામાં આપ મ્હારૂં પુત્ર તુલ્ય રક્ષણ કરશો. (નીચું ઘાલી બેસે છે.)

સિદ્ધરાજ—(સ્વગત) હવે શી રીતે કરવું! આવા વિશ્વાસઘાતી મનુષ્યને પાસે રાખી આશ્રય આપવો એ પરિણામે અશુભ છે, પરંતુ આને આશ્રય આપવામાં પણ શ્રેય મને યાદ છે કેઃ—

यस्माच्च प्रिय पिच्छेत तस्य दद्यात् सदा प्रियम् ॥
व्याधी मृगयावधार्थि तु गीत गायति सुस्वम् ॥ १ ॥

ત્યારે મ્હારૂ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને હાલ તો તેને દિલાસો દેઈ પાસે રાખું આગળ ઉપર જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ કરીશ. (પ્રાસન) ભાઈ દેથળજી! તું કાંઈ પણ અંદેશો રાખીશ નહી, મેં તુને પ્રથમ કહેલું છે કે આ સરવ તારૂંજ છે એમ તું સમજ, તારે મનમાં જરા પણ સંકોચાવું નહી, કારણ આજસુધી તું બાળક હતો તેથી મોસાળ રહ્યો અને તેથી તુને સ્વભાવિક રીતે મોસાળ ઉપર પ્રિય

હોયનજ; એમાં મને કાંઇ પણ માઠું લાગવાનું નથી અને લાગ્યું પણ નથી. મેં પેહેલેથીજ વિચાર કરી મુકયો હતો કે જ્યારે સોરાષ્ટ્ર સર કરીશ ત્યારે ત્યાંની ગાદી દેશળને સોંપીશ, કારણ મારાથી તો ગુજરાતનું મોહટું રાજ્ય રેઢું મુકી આંહી રેહેવાય નહી. ત્યારે આ સોરાષ્ટ્ર જેવો પહાડી મુલક પણ તું શીવાય કોઈ સાચવવાને લાયક હોય એમપણ મને લાગ્યું નહી, તેથી મેં એજ વિચાર સિધ કરી રાખ્યો હતો. હવે ઠીક થયું કે તું મલ્યો. સવારે સર્વ લસ્કરને તારે સ્વાધીન કરી હું હવે નીરાંતે આરામ લઇશ. હું જ્યારે ફતેહ કરી સોરાષ્ટ્રની ગાદી ઉપર બેસી વિજયના ધ્વજા ચડાવીશ તે જોઇ હર્ષીત થઇ તને પોશાક આપી બેફીકર થઈ દેશમાં જઈશ.

દેશળજી—કાકા ! એમ આપ તદન જીવ કાઢી નાંખો અને તમામ લશ્કર મને સોંપી આપો તેમાં આપણે કદી પણ ફતેહ પામીએ નહી, હું આપને કેટલીક યુકિતઓ બતાવીશ, અને તે પાર પાડવા માટે આપે છેવટ સુધી મદદ કરવી જોઇએ.

સિધ—તો તેમ કરવા આપણી ના નથી; પણ ભાઇ દેશળજી તે યુકિત શું !

દેશળ—યુકિત એટલીજ કે, હું દરવાજે વાત કરી આવ્યો છું કે, હું અફીણની પોઠો લેવાને જાઉં છું તે જે વખતે પોઠો લઇ આવું તે વખત ઉઘાડજો. તેથી આપણે આશરે સો પોઠો તૈયાર કરાવી તેમાં બે આદમીયોને હથિયારબંધ સીવી લેવાં અને દરવાજા અંદર જઈ તમામ જણાએ નીસરી દરવાણીયોને અને દરવાજા પાસે જે જુજ લશ્કરછે તેને કતલ કરી નાંખવું, એટલામાં પાછળથી તમામ લશ્કર આવી પહોચે એવો બંદોબસ્ત કરવો, એટલે તમામ મળી ખેંગારનો મહેલ કબજે કરી લઇશું. મને ખાત્રીછે કે મારો મામો કદી નાશી જાય તેવો નથી તે ચોક્કસ નીચે આવી લડશે. અને તેમાં તે મરાશે કારણ કે કીલ્લાની અંદર ઝાઝું લશ્કર નથી, અને એકલો તે આપણા બહોળા સૈન્ય સાથે કયાં સુધી ટકશે. જો આપણે આ પોઠોની યુકિત ન કરીયે અને કદી દરવાણીઓને ખબર પડી જાય ને તેઓ દરવાજા ન ઉઘાડે તો સેંકડો વર્ષ સુધી પણ આપણું કાંઈ ન વળે.

સિધ—વાહ વાહ ! ધન્ય છે ! ભાઇ દેશળજી ! ત્યારે તો આપણે કાલે રાત્રીયેજ જઇશું. હું સવારે ઉઠી સર્વ બંદોબસ્ત કરીશ. તું હવે આ મારી પાસેના પલંગ ઉપર આરામ લે.

(સૌ સુઈ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઉપર કોટનો દરવાજો.

પાત્ર—

દેશળજી, દુદો. હમીર, નુરખાં તથા માણસો લાદેલા પોઠીયા અને પાછળથી સિદ્ધરાજ વગેરે લશ્કર.

દેશ—(દરવાજા પાસે આવીને) દુદાભાઇ ! એ દુદાભાઇ દરવાજો ઉઘાડો,

દુદો—કોણ ભાઇ દેશળજી કે ?

દેશ—હા, એતો હું દેશળજી અફીણના પોઠીયા થઇ આવ્યો છું.

દુદો—ભલે ભલે બા લ્યો ઉઘાડીયે, (એમ કહી દરવાજો ઉઘાડે છે અને એક પછી એક સર્વ પોઠીયા અંદર દાખલ થાય છે)

હમીર—દેશળજીભાઇ ? આજુ ખેલે તો પોઠીયા ઘણુ મોટા જણાયસેને, માંય અફ઼ીણના ગોટા પણ માણહના માથા જેવા લાગેસે. પણુ વધારે લ્યો હું જરા આગળ જઇ પોઠીયાને કોઠારને રસ્તે હંકારવું

(એમ કહી આગળ જાય છે.)

નુરખાં—અબે અફીનોંપે । ઇશમે કુચ શક લખતા હે કયું કે યે છાંટમે કુછ હલતા હે દેખોતો સહી.

હમીર—હવે એમાં શક તે હાનો ! લેને જરા તકાહી જોઉં (એમ કહી એક છાંટમાં ભાલું મારે છે કે તુરત લોહીની ધાર થાય છે તેથી ચમકીન) દુદા ! દગો—દગો—દગો.

નુરખાં—દગા દગા કયા પુકારતે હો. આગુ તો લશ્કર નીકલ પડા, અબલગ દેખતોહો કયા ?

દેશળ—(ખુલ્લી તરવારે નજીક આવીને) આવી જાઓ બેટાજી! હવે શું જુઓછો ? ઘણા દિવસ સુધી બેઠાં બેઠાં ખીચડી ખાધી, પણ આજ તમારૂં અને તમારા હીમાયતી બન્નેનું માથું કાપીશ.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—જુનાગઢ મધ્યેનો એક વિશાળ ચોક અને ખેંગારનું શયન મહ.

(એકાએક સોર બકોર સાંભળી રાહખેંગાર પોતાના મહેલની અંદર નીદ્રામાં હતો તે એકાએક જાગી ઉઠે છે અને પોતાની સ્ત્રીઓ પ્રત્યે કહે છે.)

રાહુખેં—અરે ! આટલું બધું તોફાન શું ? દુશ્મનો કિલ્લાની અંદર દાખલ થયા પ્રીયા !

રાગ—કામણ દીસે છે અલબેલા તારી આંખમાંરે.

પ્રીયા દીયો રજા ક્ષત્રી રીતી ધારીનેરે, વાત વીચારીનેરે. ટેક.
ગુર્જરના મહીપતીએ આવી, વગર લડે તે ગયો છે ફાવી;
દળ લાવીને ઘેરી તેણુ બારીનેરે. પ્રીયા વાત, ૧
નગર કોટ ઘેર્યો છે તેણે, ચાલુ કીધી તોપો એણે;
દીઓ રજા હું આવીશ જલદી મારીનેરે. પ્રીયા વાત, ૨
વસ્તીને પીડે છે રાજા, નથી રાખતો કોઇની માજા;
જાઉ છું પ્રીયા હું વરતી, દુખ દીલ ધારીનેરે. પ્રીયા વાત. ૩
જીત મેળવી જલદી આવું, સોરઠ સાથે ગર્જર લાવું;
લાજ આપણી હાથ ગુરૂ ગીરનારીનેરે. પ્રીયા વાત, ૪
કદી પડયો હું રણમાં નિશ્ચે, સ્વર્ગમાં જવું છે મારે પ્રીતે;
શાચવજે બે પુત્રો, પ્રાણ ધારીનેરે, પ્રીયા વાત. ૫

રાણી—પ્રાણનાથ !

હુમકું છાંડ ચલે બન માધું એ રાગ.

નહીરે જાવા દઉ નાથ અહીંયાંથી, મુજથી વીખુટા ન પડવા દઉરે;
સૈન્ય નથી કંઇ બળીયું આપણું, દુશ્મન તો નહી ફાવવા દેરે;૧
વણુરે મોતે નહી મરીએ નાથજી, પ્રથમ મુજને મરવા દીયોરે. ૨
સત્વર અહીંથી નાસીને જઇએ, ગુરૂ વિસ્તારની ગુફામાંરે,
ફળતરૂ જળનો અહાર કરીને, મુજ બાળકને જાળવવારે. ૩
રાજપાટ જો જાએ ભલે તમને પણ, હું નહીં દઉં જાવારે;
પ્રીતની રીતમાં કીંમત એની, નથી કંઇ પ્રીતમ મુજ મનમાંરે. ૪

પ્રાણનાથ બળાષ્ટ દુશ્મનોની સાથે હરીફાઇ કરવામાં બીલકુલ ફાયદો છે નહી, આપણું રાજ્ય કયાં ! અને તેનું રાજ્ય કયાં ! દુશ્મનનું લશ્કર એટલું બધું છે કે તેની સામું આપણું સૈન્ય એક ઘડી ભર પણ ટકવાનું નથી, જયાંસુધી આપણા કીલ્લાની અંદર હતી અને દુશ્મનનું સૈન્ય કીલ્લાનીબહાર હતું ત્યાંસુધી આપને તેને ફાવવા દેતા નહી પણ હવે તે દુષ્ટો મહેલની લગભગ આવી પુગ્યાછે અને ગંજાવર તોપોના માર શરૂ કર્યોછે એટલુંજ નહી પણ આપણી સૈન્યજાનલીલમ અને કડાનાળ પણ તેઓના હાથમાં ગઇ માટે હે પ્રાણ રક્ષણ કૃપા કરીને આ ગરીબદાસીની વિનતી ધ્યાન લઇ યુદ્ધ કરવા ન જાઓ તો સારૂં પ્રાણનાથ! (રૂદન કરેછે) અને તેમ છતાં આપને યુધ કરવાનો અતીશય આગ્રહ હોય તો

આ દાસીને પણ સાથે લઈ જશો કે આપની અર્ધાંગના આપના કારણ યુદ્ધમાં અરધ ભાગે રહી દુશ્મને મારા બનાવી યુધ્ધમાં અમર કીર્તી મેળવી મારી જનુનીને જેમ આપ નીપું પરંતુ જ્યાં સુધી આમ બેમાંનું એકે કબુલ નહી કરો ત્યાં સુધી હું આપને અહીંથી આગળ જવા નહીં દઉં ! નાથ.

રાહખેંગાર—પ્યારી સુંદના શશીવદની, આવા બારીક સમામાં સુરાને સુર દેવાને બદલે આવા બીરૂ જેવા શબ્દ કાઢી મને શા માટે બાળે છે, શું તને તું લાઝીમ છે; તે સાંભળ્યું હશેજ કે પ્રિયા કે આગળની ક્ષત્રાણીઓ પોતાના પ્રિયતમને રણક્ષેત્રમાં જવા કેટલા આનંદથી રજા દેતી, વળી તને યાદ હોવુંજ જોઇએ વાહાલી બાળદગ્ધા, કે જે દાખલો પ્રાચીન વખતથી ચાલ્યો આવે છે કે જે—

દુહો—જનની જણતો ભક્ત જણ, કાં દાતા કાં સુર;
નહીતર રે'જે વાંઝણી, પણ ન ગુમાવીશ નુર,

માટે દુશ્મન સાથે યુદ્ધ કરવા તેને મારા પુરેપુરા હાથ દેખાડવા મને તાકીદથી અને સહ આનંદીત મુખડે રજા દે, જો કે અગીઆર વરસના લાંબા અરસામાં મારે અને તેને કીંચીત વખતે લડાઇ થાય પણ તે નહી જેવીજ, આજનો વખત જુદોજ છે તેનું બળવાન સૈન્ય આપણને શું કરવાનું છે શું એક કીડી મોટા બળવાન હાથીનો નાશ ક્ષણવારમાં નહી કરે ? મોટી ગંજાવર ગંજી સળગાવવા ફક્ત એક અગ્નિના તણખાનુંજ કામ છે તેમજ સીધરાજના મોટા સૈન્યનો ઘાણ વાળવામાં એક ફકત હુંજ બસ છું પ્રીયા તારૂં પણ તેમાં કામ નહી અવસ્ય કદાપી તુને પણ સાથે લઇ જવા હું વીચારૂં પણ તેમાં એક બાબતનો વાંધો આવે છે અને તે એ કે કદાપી દૈવ્ય કોપથી મારી હાર થાય અને આ નાશવંત દેહ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં પેદા કરનારની પાસે જાય તો વાંસેથી આપણા બંને વહાલા પુત્રોનું રક્ષણ કરી યોગ્ય પ્રસંગે વેર લેવાનું જો તમે અહીં રહો તોજ બને માટે પ્રિયા તમારા ધર્મ પ્રમાણે કદાચને છેવટનું મારૂં વચન માન્ય કરવાની તમારી ફરજ અને ભુષણ છે જેથી સાથે લઈ જવા મારૂ મન કબુલ કરતું નથી.

(આમ છતાં પણ રાણકદેવી પોતાના પતીનો પાલવ ઝાલી ઉભી રહે છે અને કહે છે.)

રાગ સારંગ—તાલ દીપચંદી.

(છોડો છોડો રાય કેસનેરે દાસી જાણે તે આપ.)

રાણીક—(હાથ જોડીને) સ્વામી મારારે સુલક્ષણા, જોડું આપને હાથ,
    કરગરી કહું હું નાથજી, લ્યોને મુજને સાથ. સ્વામી,
રાહ—પ્યારી રહો ધૈર્ય ધારીને, રહો ઇશનું નામ;
    જોર કરીને હું વેરીને, કરશું આપણું કામ. પ્યારી.
રાણીક—સાથે રહી લડું હોંસથીરે, નહીં જીવની આશ;
    સીંહ પેઠે હું પડું સૈન્યમાં, કરૂં દુશ્મન નાશ. સ્વામી.
રાહ—સાચું કહ્યું તમે પ્રેમદા, ધન્ય ધન્ય છે આજ;
    સોડ શોભાવી પ્રીયા માહરી, રાખી જનુનીની લાજ. પ્યારી.
રાણીક—નાથ ચાલો જઇએ સાથમાંરે, લઇ ઇશનું નામ;
    ક્ષત્રીની કુખ સોભાવીએ, કરીએ સીધ કામ, સ્વામી.
રાહ—ધન્ય હીંમત પ્યારી તાહરીરે, હવે રહોને આંહી,
    સાથે નથી તમ કામ તો, લડશું એકલા ત્યાંહી. પ્યારી.
રાણીક—એ શું બોલો પ્રાણ માહારા, દયા ગઇ કયાં આવાર;
    કરશો જુદી જો આપથી, મરૂં ખાઇ કટાર. સ્વામી.
(રાણકદેવી કટાર લઈ પોતાના ગળાપર મારવા તત્પર થાય છે. રાહખેંગાર તેનો હાથ ઝાલી તેમ કરવા સમજુતી દેતો બોલે છે.)

રાગ બનઝારા.

રાહ—મુજને જાવા દોને પ્યારી.
રાણી—નહી નહી વાત થનારી !
રાહ—કરૂ લડાઈનીજ તઇયારી, ઘેરી દુશ્મને મેહેલની બારી
    મારૂં દરેકને ઘા કારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.
રાણી—કદી એવું નહી જો બનશે, સૈન્યને આપણનાને હણશે
    નહી કરો મને દુખીયારી, નહી નહી એ વાત થનારી,
રાહ—ખરો ક્ષત્રીનો બચ્ચો જેહ, કેમ મે'લમાં સુઈ રહે તેહ;
    કરે દુશ્મનની ખુવારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.
રાણી—ભલે રાજ્ય જો સઘળું જાએ, કદી વનમાં વાસો થાએ,
    ફળ ખાઇને દીન ગુજારી, નહી નહી એ વાત થનારી,
રાહ—નહીં કર તું મનેરે નીરાશ, પુર મારા દીલની આશ;
    દે રજા ખુશીથી સારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી,
રાણી—નહી નાથ એ વાતજ કરશો, દયા દાશીથી દીલમાં ધરશો
    કરો આ જીંદગી આ સુખીઆરી, નહીં નહીં એ વાત થનારી
રાહ—એવા બીરૂના બોલ ન કહીએ લડવા તણી હીંમત દઇએ;
    ખરે ક્ષત્રીનો ધર્મ જાણી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.
રાણી—તમ વિના હું એકલી નાથ કહો રહું હું કેની સાથ,

ચાલો જઇએ જંગલમાં નાસી, નહીં નહીં એ વાત થનારી
રાહ—નાસવાથી પ્રતિજ્ઞા જાએ, દુનિયામાં બે આબરૂ થાએ,
કરો વાત ન એવી નઠારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.
રાણી—તમપ્રીતીનું પાન જેહ, કરૂં કોની સાથે હું તેહ,
દુખ ઝાળને નાખો નીવારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી;
રાહ—ખોઉં ક્ષત્રીવટ હું આજે, તો તો માતા મારી લાજે;
આખર પ્રીતી છે દુખીઆરી, મુજને જાવા દોને પ્યારી,
રાણી—જળ વીનાનું મીનજ જેવું, વીના આપના તન છે તેવું;
ખરે થઈ હવે દુખીયારી, નહીં નહીં એ વાત થનારી.
રાહ—બસ પ્યારી તું કર ન જક, લડવા જવું મારે બેશક,
હવે પ્રમાણ પ્યારી મારી, મુજને જાવા દોને પ્યારી.
(રાહખેંગાર યુદ્ધ કરવા ચાલ્યો જાય છે.)
રાણકદેવી બોલે છે.

सोरठो.

नथी में वाढा गुडीआ, नथी माळया मंढार,
नथी माणी राणकदेवने, खेम ओळंभा दे खेंगार.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—જીર્ણદુર્ગની બજાર.

પાત્ર—શીધરાજ તથા રાહખેંગારનું લશ્કર.

(રાહખેંગાર પોતાના મેહેલ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં ગીરનારની પવીત્ર પર્વતમાંથી ચંદ્રોદય થતાં તેના શીતળ કીરણ ખેંગારના મુખ ચંદ્રપર પડતાં વાર સીધરાજની દ્રષ્ટીએ ખેંગાર પડતાં તેને સેરી તીર મારી રાહખેંગારના આત્માને પરમાત્માની હજુર પહોંચાડી દીધો બાદ લડાઇ બધ કરી)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જંગલમી.

પાત્ર—સીધરાજ, દેશળજી, વીશળજ અને બીજા લડાયકો.

સીદ્ધરાજ—વીશળજી આ તમારા મામાનું મુડદુ સાચવવા આપણી છાવણીમાં પુગાડો અને હું રાણકદેવીના મેહેલમાં જઈ તેને મારા સ્વાધીનમાં લઉં કારણ કે જો તેને આ વાતની ખબર

તેમ થશે તો તે આત્મહત્યા કર્યા વગર રહેશેજ નહીં અને અમેજયારે અને ત્યારે બાર વર્ષની અથાગ મહેનત ઉપર પાણી ફરેજ.

વીશળ—હા કાકા, આપનું કહેવું યથાર્થ છે પરંતુ મારી વીનંતી આપ ધ્યાનમાં લ્યો તો હું અરજ કરૂં છું કે આપ આપનું પાટણ છોડી આંહી આવી રહ્યા આંજે ૧૨ વરસ થયાં તોપણ જુનાગઢના કીલ્લામાં આપ દાખલ થઇ શકેલ નથી તે મુજબ આ રાણીકદેવીના મેહેલમાં દાખલ થવાને આપને પુરેપુરાં બીજા ૨૪ વરસ જોઇશે માટે જો તાકીદથી આપે તેના મેહેલમાં દાખલ થવું હોય તો દેશળજીને સાથે લઈ જાઓ કે તે કંઇ પણ યુકતી કરી બાર ઉઘડાવશે.

દેશળ—વા ? કાકા, વીશળજીનું કહેવું ખરૂં છે, હું આપની સાથે રહી કંઇપણ યુક્તીથી રાણીકદેવીનો મેહેલ ઉઘડાવી દઇશ પરંતુ ત્યાં આપે યાદ રાખવાનું છે કે રાહખેંગાર મરી ગયેલ છે એ વાત ત્યાં કેહેવી નહીં પરંતુ તેને જીવતાં કેદ કરેલ છે એવુંજ જણાવવું નહીં તો રાણીકદેવી સતી છે તે એકાએક શ્રાપ દઇ આપણને ખાખ કરી દે.

સીધરાજ—બરાબર દેશળજી તમારી યુક્તી ઉચીત છે અને ચાલો તેમજ કરીએ.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ રાણકદેવ નો મેહેલ.

પાત્ર—રાણકદેવી પછીથી સીધરાજ, દેશળજી અને પછીથી રાહખેંગારનો પુત્ર.

રાણી—રાહખેંગાર તીરસ્કાર કરી ગયા બાદ રાણકદેવી તેની જીંદગી માટે પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે.

રાગ હીંડી.

કરો રક્ષા પ્રભુ દુશ્મનોને મારી, મેહેર આણી મુજ નાથદો ઉગારી;
મેહેર કર પ્રભુ પૂત્ર તુજ ધારી, વિજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી.૧
દયા આણ પ્રભુ બાળકી હું તારી, સ્તુતી શું કરૂં હું અલ્પમતી નારી;
રણે થઇ ઇશ મમ પતીનો વારી, વીજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી. ૨
અસહ્ય સંકટેથી પાંડવોને તાર્યા, થઇ સારથી તેં કૌરવો સંહાર્યા;
પળમાંહી પ્રભુ દુખદો નીવારી, વિજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી.૩
કરૂં સ્તુતિ પ્રભુ ધ્યાન જરા દેજે, અલ્પ સ્તુતિ ઘણી માની હરી લેજે;
જીણું દુર્ગ મધ્ય વીજય દે પુકારી વીજયશાળી નાથ મોકલો મોરારી.૪

(નીચે કંઇ અવાજ થતો સાંભળી બોલે .

સોરઠો.

કવણ ખટકાવે કમાડ મડી છે રાણીકદેવીની,
જો જાણસે રાહખેંગાર, ત્રટક કાનજ ત્રોડશે,

દેશ—મામી એ મામી, બાર ઉઘાડો હું તથા મારા મામા દુશ્મનોને મારી જીત મેળવી આવ્યા છઇએ.

રાણી—કોણ દેશળજી? મેં સાંભળ્યું હતું કે તમો દુશ્મનોને મળી ગયાછો? અને રખેને કરેબથી મને ફસાવતા ધારતા હો માટે જો મારા પ્રાણનાથ મને બોલાવશે તોજ હું ઉઘાડીશ!

દેશ—મામી તમારૂં કહેવું ખરૂં છે હું દુશ્મનો મરાત નહી અને ઘણા દીવસ સુધી આપણને અને આપણી વસ્તીને હેરાની ભોગવવી પડત. વળી મામા મારી સાથે છે પરંતુ તેને સીધરાજના હાથનો એક સખ્ત જખમ વાગવાથી આ વખત તે બેભાની અવસ્થામાં છે માટે તુરત બાર ઉઘાડો કે મામાની સારવાર થાએ.

રાણી—એમ છે ત્યારે લો ઉઘાડું.

મહેલનું બારણું ઉઘાડેછે ત્યાં રાહખેંગાર નહી પણ સીધરાજ મહેલમાં દાખલ થઇ રાણીકદેવીને કંઠાલીંગન દેવા જાએ છે ત્યાં સીધરાજને જોઇ રાણીકદેવી મુર્છાગત થઇ પડે છે તેને—

સિધ—પ્રિયા.

રાણી—(પ્રિયા શબ્દ કરણે પડતાં સીંહણીની માફક કુદી ને) પ્રીયા કહેનાર પાપી ખશ દુર અહીંથી.

સિધ—હે કોમળાંગી, હે કામકદળી, હે સુવદના, શા માટે ગભરાય છે. સોરઠ જેવા સોળ ભાગની પટરાણી કરનાર અને તારી સાથે પ્રથમથી સગાઇ થઇ હતી તેજ હું સીધરાજ.

મુક પુળો રાજમાં અને પાટમાં.

રાણી—અરે દુષ્ટ આવું બોલતા તારી જીભ કેમ નથી કપાતી. દેશળજીને કહે છે—

ગુરૂ ગોવિંદના મહિનાનો રાગ.

દુષ્ટ દેશળ વીર કહુછું તુજનેરે;
કર્યા ભુંડા મારા હાલ, ફટછે તુજનેરે;
તારા મામાના લીધા પ્રાણ, કુળ લજાવ્યુંરે,
મળી કાકાને આજ, વેર વળાવ્યુંરે,
માર્યા દુદો ને હમીર, દગો દઇનેરે;
ઉઘડાવ્યા દ્વાર, ખોટું કહીનેરે;

સિધ–તારો આટલું બધું બળ બતાવવાનું નથી યાદ રાખ કે તારા ધણીને મેં કેદ પકડેલ છે જો તું મારા સ્વાધીન થઇશ તો હું તેને છોડી દઇશ નહીતો કટકે કટકા કરી નાંખીશ ને પાડું મારે છે.

રાણી– સોરઠો.

પદસ્તાની પાટુમાં માર, ખેંગારના સ્વાધેન છીં;
તને મોજડીઓના માર, સિધરાજ તારા શોભે નહી.

રાણી–અરે દુષ્ટ પૃથ્વી કેમ રસાતાળ નથી જતી; સૂર્ય કેમ આથમણો નથી ઉગતો પણ હું જે એક વખત રાહખેંગારની કહેવાઇ તે કદી તારે સ્વાધીન થવાની નથી તું ભલે મારા આજ વખતે કટકા કરી નાખ પણ મારા પ્રાણનાથને ઉગાર એટલી મારી વિનંતી છે.

છોકરા–મા, મા, આ કોણ છે? તું કેમ રૂએ છે કેમ બોલતી નથી, દેશળજીભાઇ મારા કાકા કયાં છે અને આ અજાણ્યો માણસ કોણ છે.

સિધ–(ગુસ્સામાં) સીપાઇ આ છોકરાને અહીંથી લઇ જાઓ (રાણીકને) કેમ માનેછે કે નહી, નહીં તો તારા છોકરાનો નાશ કરીશ.

રાણીક–છોકરાનો તો સું પણ આખી પૃથ્વીનો બલકે મારા પ્રાણનાથનો નાશ કરશે તો પણ હું મારૂં શતીત્વ છોડનાર નથી.

સિધ–ઠીક છે ત્યારે, (સીપાઇના હાથમાંથી કુંવરને પડાવી તરવારથી તેના બે ટુકડા કરી નાખે છે તે જોઇને)

રાણીક—(અતીશય આક્રંદથી) અરે ઘાતકી સિધરાજ.

(અતીસ્ય રૂદન કરતી)

(રાગ) મારી વાલી તુ થાને શાંન્ત.

દુખદરીયામાં નાખી એ નાથ, મારાથી કેમ જીવાએ;
રોઇ રોઇને રંડું આંહી, વીના મોતે કેમ મરાય.
આપ જવે અવની વિશે, થયું અંધારૂં ઘોર;
તુજ ભ્રાતા બનુ વલવલે, કરે મળવાને બહુ શોર. મારાથી.
પ્રેમ અતીશય રાખતો, દીલનો પુત્ર દયાળ,
ચીંતા મારી રાખતો, હવે લેશે કો સંભાળ. મારાથી.
સોરઠ પ્રજાના હાથથી, ગુમ થયું છે રતન;
ભીન્ન ભાવ નહી લાવતાં, કરૂં કેનું હું તો જતન. મારાથી.

સિદ્ધ–વધારે રડવું છોડી દે તું જાણતી હઈશ કે તારો પતી મારી સાથે કેદ છે પણ નહીં તેનો પાપી આત્મા ઘણો વખત

આમાં જગકર્તાની હજુર પોહોંચી ગયો છે. માટે જો તું મારે સ્વાધીન થઇશ તો તારા મોટા પુત્રને હાથે તેની ક્રીયા કરવા આજ્ઞા દઇશ આ સૌરાષ્ટ્રની ગાદી પણ તેનેજ આપીશ, માટે હજી માન.

શાણીક—હર હર વીશંભરા ! ! !

(રાગ ઓધવજીનો સંદેશો.)

શી રીતે પ્રભુ ધીરજ. ધરી બેસું હું,
ભડ ભડ દીલમાં ભડકા દુંખના થાયજો;
કેર થયો છે અતીશે આ અવની વિશે.
ઠેલી છે આ દુઃખની મોટી રેલજો,
પ્રાણુ તણારે પ્રાણ ઉડીને કયાં ગયા,
દયા ન આવી મુજને કરતાં નીરાશજો,
કોનેરે આધારે રહીશ હું નાથજી.
શાન્તી કેવી રીતે દીલની થાયજો;
પ્રજા સઘળી તલપે આપ વિયોગથી,
વિના પાણીનું જાણો જેવું મીનજો.
કેમ કરી આ જીંદગી પુરી તો થશે,
દુઃખ તણી તો રાખી નહીં કંઇ સીમજો.

હે દયાળુ પ્રભુ હે જગકર્તા જગદીશ્વરા એટલો મોટા મેં તારો શો અપરાધ કર્યો છે ? અરે પતી અરે પુત્ર મારા દુઃખના વીસામા ! મારા નોધારાના આધાર ! મારી જીવન દોરી ! તું પણ તારા પીતાની સંભાળ લેવા તારી રાંકડી માતાને મુકી ચાલ્યો ગયો હાયા હાયા હાય!

રાગ રસીલી તારી સુરત.

પુત્ર રતન તો પ્રાણથી પ્યારૂં, તે વિણ જીવવું છેજ અકારૂં,
સુખડું સર્વ ગયું છે મ્હારૂં, સંસાર સુખ લાગે છે ખારૂં.
માતુ માતુ કરી કો હવે આવે, જનુની કેરા જખમ રૂઝાવે;
નાથ અને પ્રીય પુત્રજ જાવે, અન્યોદક શી રીતે ભાવે,
વૈરીનો કરશે એ નાશ, દીલમાં હતી એવી આશ;
હવે થઇ છુ તદન ઉદાસ, રે'વું મ્હારે કોની પાસ.

(સહીયર દુઃખ શું દાખવું—રાગ.

કરમ ફુટયું રે મ્હારૂં આજથી, ખોયા રાયને રાજ;
ગઢરે સુનો થયો, જાતાં કરી હાસ્ય રાહએંગાર. ૧
મંદ મુખથી બોલતાં, કરી હાસ્ય વિનોદ;
એ સમજું તે એળે ગયું થઇ દુશ્મન હાથ. ૨

સુંના મંદિરમાં પોઢતાં લઇ પ્યારી પાસ;
એ ઘડ કયાં હવે રડવડે, ખરે થઇકું નિરાશ. ૩
એક કે'તાં એકવીસ મળે, ખરે ભુમી ન ભાર,
એ ધડ કયાં હવે રડવડે, દુઃખનો નહી પાર;
જે નારી કો નીરખે નહીં, નખ કો ન પામેલ. ૪
તેરે દુસ્મન હાથે ચડી, કર્મ થયું છે સામેલ,
ઓ નાથરે આવી મળો, દો દરશનનો લાભ;
દાશી તમારી રોઇ મરે, ધીઃક ધીઃક અવતાર. ૫

સિધ—કેમ સ્વાધીન થાએ છે કે નહિ, હા હજી વધારે દુઃખ વેઠવું છે ! માટે કોમળાંગી ચાલ મારા કમળ મહેલમાં ને કર મઝા.

રાણીક—અરે ઘાતકી ચંડાલ !!!(મૂર્છા ખાઇ ઢળી પડે છે તે ઉઠતાં ઉઠતાં)

કેર વરતાયો બહુ કાળોરે (૨)
કોટી કોટી ગુનામાં પડયો છે તું આજ દુષ્ટરે તું દુર.

સાખી.

દયા હીણુ દયાળ, જાવું મારે કયાંઇ;
દુઃખ દુરીઆની માંય ઉભી છઉં;
કર સાધ પતી મારા, ખેંગાર પૂરણા છે ત્યાંય,
અનંગ બળે અંત માંય દુષ્ટની છે છાંય. દુષ્ટરે.
છોડીને ચાલ્યા ગયા, હશો તમો તે કયાંય;
જો સ્વર સાંભળી માહારો, તો દોડી આવો આંય,
દુવાર દેખાતું શામની, જાવું મારે કયાંય;
નીર્મળ વહેતું નીર છે, હું પડું તેની માંહ. દુષ્ટરે.

લલીત.

અરર નાથરે શું હવે થશે, દીવસ માહારા કેમરે જશે;
દીલ ઉદાશ તો કેમરે કરી, પરમ પ્રાણુરે કયાં મળું ફરી,
શયનગ્રહ આ સુનુરે થયું, જીવન માહરૂં એમરે ગયું.
જઇશ કયાં હવે બેસવા ઠરી પરમ.
દીલથી પ્યારી તો કો હવે કહે, દુખ બધું હરી કોણુરે લહે;
થઇ અભાગણી દુખની ભરી, પરમ.
શયન જોઇને શોકતો થશે, હેડું માહારૂં હાથથી જશે.
અરર ધીક છે તમને જરી, પરમ પ્રાણુ,
અરર આંખથી આંસુઓ ખરે, મનડું માહરૂ હાથ ન રહે

ચરીસ હું હવે ઓ હરી હરી, પરમ પ્રાણુને ક્યાં મળું ફરી.

અરે દુષ્ટ તું મને ના અટક, હાય ક્રુર ઘાત; દેશળ તું તારૂં મોં મને ના બતાવ અરેરે તને તારા નાના ભાઇની પણ દયા ન આવી હાય હાય; ઘાતકી દેશળ તુને કીલ્લા બહાર જતાં કાળોતરો કેમ ન ડસ્યો અને તું કેમ ન મુવો અરે જેનું તે નીમક ખાધું તેનું જ ખોદયું અરેરે મે દુધ પાઇને વીશધરને ઉછેર્યો તું તારૂં કાળું કર અને હજી જો કઇ શરમ આવતી હોય તો આ દુષ્ટને સમજાવ પ્રાચીનકાળનો દાખલો તે પાછો સજીવન કર્યો ભાણેજ થઇ મામાનો પ્રાણ લેતાં ન અચકાયો.

સિદ્ધ—(વિચારમાં પડીને) હા ખરેખર મારી પ્યારીનું કહેવુંજ યથાર્થ છે આ દુષ્ટે જેવી રીતે એના મામાને દગો દીધો છે તેવીજ રીતે મને પણ દેશે ખરે મારો અર્થ સાધવા મેં તેને આશ્રય આપેલ પણ હવે તેને પાસે રાખવામાં માલ નથી નીતિ શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે—

શ્લોક.

विश्वासः प्रतिबंधनां ये नर विश्वासघातिनः
तेनर नरके यांति यावतचंद्रो दिवाकर ॥

અને તેટલાજ માટે તેનું આ વખતજ નીકંદન કરી નાંખવું એ વ્યાજબીને ઉચીત છે, પણ તેવી બાબતોની જો તેને ખબર થઇ તો તે પણ ક્ષત્રી બચ્ચો છે, અને અહીં હાલ હું એકલોજ છું અને એક સિપાઇ છે તે પણ બહાર છે માટેકંઇપણ ઉપાયથી તેને ફરેબમા ફસાવી પકડવાજ એ સલામતી ભરેલું છે માટે (વિચાર કરીને) સીપાઇ.

સીપાઈ—જી હજુર.

સિદ્ધ—સીપાઇ મારી પ્યારીના કહેવા મુજબ એ વિશ્વાસઘાતકી દેશળજીને ઉપર કોટથી ધક્કા બારીયેથી ફેંકી દો ફેંકી દેતાં અવલ તેનું નાક હજામ પાસે કપાવી તેને અવળા ગધેડાપર બેસાડી આખા શહેરમાં ફેરવવા ચુકવું નહીં અને તેજ મુજબ પેલા નીમકહરામ વીશળજીનું પણ કરો એટલે મારી પ્યારીનું દીલ શાન્ત થાય.

રાણકદેવી—બસ ચંડાલ બસ હું તને હજાર વખત કહુ છું કે તુ મને પ્યારીના ઉપનામથી ન બોલાવ પણ પુત્રીના નામથી બોલા-

આવ. તું રાજા છે અને આ દેશનો અધીપતિ હવે તુંજ છે અને જ્યારે તેમ છે ત્યારે હું હવે તારી પુત્રી છું માટે પુત્રી પર મેહેર રાખ, હું તને હાથ જોડીને કહું છું કે મારા એક છોકરા સાથે જવા દે હું મારો નીરવાહ ભીક્ષા માગી ચલાવીશ, અરે, તું રાજા અને સર્વનો પિતા ગણાઇ આ તારી ધર્મની બેહેન તરફ રાજા તરીકે તારા ફરજંદ તરફ કેમ નથી જોતો.

બંધ કીલો બાપુ શું છે કામ, એ રાગ.

રા—દુર અહીથી થાનેરે ખોટી ધરી બેઠાં આ શું હામ;
સી—કેદ તુને કરવી રે, પ્યારી કરવાનું છે કામ,
રા—દુનીયાં દગાખોર પાપી દુષ્ટ થવાનું નહી તારૂ કામ,
સી...હઠજ સઘળી છોડીજ દેની, મને અટકાવા કેની છે હામ; કેદ
રા—મારા પતીથી તું મેળવ મુજને, એવી રાખોને બેઠીછું હામ. દુર
સી—તારા પતીને તું મળીજ ચુકી, એવા દુષ્ટનું લે નહી નામ કેદ
રા—પ્યારી તારીની પુરણ છે પ્રીતી, તારી બેનીનું ન લેજે નામ. દુર
સી—રાજ આ સઘળું સોંપુછું તુજને રાણી સર્વ તારી છે ગુલામ
રા—રાજ તારાને શું કરવું છે મારે કાપડું તો આવે એ કામ
સી—મુગે મોડે મારે સ્વાધીન થાને પ્યારા ફરવું ઘટે નહીં આમ. કે
રા—મારા પતીને પુર્યાં છે કેદમાં મુક છુટાને લે મારૂ નામ. દુર.
સ્ત્રીથી પોચી બહાદુરી તારી ધીક આપુંછું તને શ્રાપ. દુર.

સીધરાજ—ચુપ ચુપ એ બકવા છોડી દે. હાલ તું નહી માને એમ લાગે છે માટે ચાલ હાલ તો તું પાટણ પછી જોઇશ.

(એટલામાં દેશળજી તથા વિશળજીને મુશકે ટાટ બાંધી મહેલ નીચેથી લઈ જાય છે તે વખત દેશળજી બોલેછે.)

દેશળજી તથા વીશળજી—હા! પરમેશ્વર મેં પ્રથમથી કંઈ પણ વિચાર ન કર્યો અરે આ સૌરાષ્ટની આખી પ્રજાને તેમજ આ ગરીબડી સ્ત્રીને મેંજ ફસાવી, ધીક છે મારા અવતારને આ કરતા કદી એક પથ્થર થયો હોત તો પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર કીલામાં સમાઇ લોકોને ઉપયોગી થઇ પડત! આ બધી ખરાબી કરનાર કોણ ફક્ત દારૂ—દારૂ દારૂ.

બેત.

ઓ દારૂ દારૂ કેવી તારી ચાલ, મ્હોટા સુરવીરને કરે બેહાલ;
કજીઆ, કુસંપને કલેશનો વધારનાર, પીયે જે દારૂ તેને છે ધીઃક્કાર.

સિધરાજ—(બારીયેથી) સીપાઈ, એને જલદી ધક્કા મારી–

આથી મૂકી આવો કે જેથી દુનીયાં ઘણા લોક નીમકહરામી કરવામાં કેટલો ફાયદો છે, અરે (પોતાની પાસેના સીપાઇને) આ દુષ્ટ બ્હીલી બાઇને રથમાં બેસાડી આપણી છાવણીમાં લાવો અને તુરત છાવણી ઉઠાવો, તેટલામાં હું શેહેરનો યોગ્ય બંદોબસ્ત કરૂં છું.

સિપાઈ—ચાલો બાઇ સાહેબ.

રાણી—અરે દુષ્ટ દુર રહે, મુક પુળી તારા બાઇ સાહેબના સંબોધનમાં ચાલ હું તારી પાછળ ચાલી આવું છું.

રાણકદેવી ગીરનારનો પવીત્ર પર્વત ઉતરતી જાય છે અને કહ્યા વચને વિલાપ કરતી ચાલી જાય છે.

सोरठो.

ऊतरीया गढ गिरनार तनडुं आव्युं तळाटिये;
वळतां बीजीवार, दागाकुंड नथी देखवो.

(પછી ધારાગર વામની વાડી પાસે આવીને બોલી.)

सोरठो.

चंपा तुं क्यां गोरियो, थड मेलुं अंगार;
मोहोरे कळियुं माणेरो, मार्यो राखेंगार.

પછી ગીરનાર પર્વતને જોઇને બોલી—

सोरठो.

ऊंचो गढ गिरनार, वादळीथी वातु करे;
मरतां राहखेंगार, खरेडी खांपो नव थयो.

सोरठो.

गोझारो गिरनार, वळामण वेरीने कियो,
मरतां राहखेंगार, खरेडी खांगो नव थयो. શિખરો પડેછ

सोरठो.

म पड मारा आधार, चोसळां कोण चढावशे;
गया चढावण हार, जिवतां जातर आवशे.

રાગ આશાવરી જોગીયો.

છોડીને જાઉં એકલી, પ્યારા તુજ પાસ પ્યાર,
છોડીને પ્રીતમ પ્રાણને, સાથે હરી આ વાર.

ધિઃક ધિઃક ગિરનાર હો. પડયો નહી આ વાર;
રંડાપો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર. (શિખરો પડે છે.)
પડ ન પડ આધાર તું, જીવતાં જાવ સાર;
રંડાપો રાણકદેવીને મરતાં રાહખેંગાર.
દુષ્ટ મયુર તું શું કરે, મધુર સ્વર આવાર;
રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
બાળે છે મુજ મન તું, બળજો તારી જાત;
રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
પ્રણામ વાહાલા કોટને, પ્રણામ છેલીવાર;
રંડાપો રાણકદેવીને, મરતાં રાહખેંગાર.
પ્રીતમથી મેળવ પ્યારીને. માતા મારી સાથ;
જુગો જુગ જોડલું, રાણીક રાહખેંગાર.

(ઉતરી જાય છે.)

(સોરઠ પ્રજા રાહખેંગાર અને રાણકદેવીના ગયાબાદ દીલગીરી કરે છે.)

મરસિયા.

આ શો જુલ્મ જુલાણા પર કર્યો, રાય રાહને પ્રભુ તેં પરહર્યોરેઃ
હાય હાયરે આશો.
રૂવે સોરઠી પ્રજા આ તમારી, તેને કેમ દીલે નવ ધારી;
કીધી ચાલતી સ્વર્ગમાં સ્વારી, રે હાય હાયરે. જુલ્મ.
રાય રાણી રૂવે રણવાસે, દાસ દાસી રૂવે છે અવાસે;
હાથી ઘોડ ઉભા છે ઉદાસેરે હાય હાયરે. જુલ્મ.
પશુ પક્ષી અતિશે રૂવે. મેઘ મંડળેથી આંસુઓ ચુવે;
પ્રજા સોરઠની સુખે ન સુવેરે. હાય હાયરે. જુલ્મ.
નાના બાળ બે સામું ન જોયું, તેણે રોઇને અંગવસ્ત્ર ધોયું;
કેમ શોકનું ઝાડ રાજ બોયું, રે હાય હાયરે; જુલ્મ.
ક્યાંથી આવ્યો આ સીધરાજ પાપી, રીધી રાહની ગાદી ઉથાપીઃ
સુખ સોરઠનું નાખ્યું કાપી રે હાય હાયરે. જુલ્મ.
ધરે દીલે પ્રજા દીલગીરી, રાય તારી વાંસે લે ફકીરી;
દીલે ધારે ન વસ્ત્રો અમીરી, રે હાય હાય હાયરે. જુલ્મ.

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ—વઢવાણ નજીક ભોગવા ઉપર સિદ્ધરાજની છાવણી-માંનો રાણકદેવીનો ખાસ તંબુ.

રાણી—એકલી એક કોચ ઉપર બેઠી બેઠી.

રાગ આશાગોડી.

લાજ રાખો પ્રભુ મારી સંકટ સમયે લાજ રાખો પ્રભુ મારી:
ગુર્જરના મહીપતીએ આવી, મુજ નાથને નાખ્યા મારી સંકટ.
મુજને ફસાવી આંહીં, છુટયાની નથી બારી સંકટ.
તુજ બચાવે તોજ બચું હું, નહિતર થઇ દુખીઆરી. સંકટ.
સત્ય પતીવ્રત રાખજે મારૂં, પ્રભુ હું બાળકી તારી. સંકટ.
સતી ધરમને કારણ હું તો, જીંદગી તજું હું મારી. સંકટ.
પ્રાણ પડે કદી મુજ ધર્મ માટે છો પણ જાઉં ન હારી. સંકટ.
સાહે થજે તું સુકૃત્યે મારા, લેજે પ્રભુ તું ઉગારી. સંકટ

(સિધરાજ એકદમ પ્રવેશ કરીને.)

સિદ્ધરાજ— દીંડી.

પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારૂં, કેમ ખુટયું છે આયુષ્ય પ્રીયા તારૂં
નથી કોઈ તુને હવે બચાવનાર, પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારૂં.
હજી વખ્ત ઘણો છે વિચારી જોને, પછી પ્રીતી કેરૂં પાન મને દેને
પ્રીયા પ્યાર હજી દીલમાં હું ધારૂં, પ્રીયા જરા માન કહ્યું મારૂં;
વખ્ત નથી હવે અવળું થયાનો, નથી વખ્ત મારે તુજપરે દયાનો;
હજી માન ધરતું કાન વાલ વધારૂ. પ્રીયા માન જરા માન કહ્યું મારૂં.
ખુશી કરૂ ખુશીકર બહુ તુને, દીલ ચડયો છે આનંદ જુસો હુંને;
કઉ દોલત માયાને પીડ સારૂ પ્રિયા માન જરા માન કહ્યું મારૂં.

પ્રીયા—ઘણી વખ્ત હું તુને કહી ચુકયો અને ધારૂં છું કે હવે તારા સ્વદેશનો જુસ્સો તારા દીલમાં ક્વચીત રહ્યો હશે માટે હવે તું ખુશીથી મારી સાથે પુનરલગ્ન કર અને ગુજરાત જેવા વિ-શાળ દેશની પટરાણી થા અને સોરઠ તારા પુત્રને સોંપીશ પ્રીયા.

રાણીક—પાપી.

(રાગ પિયુને તજાવનાર.)

શું રે કહું દુષ્ટ તુને શરમ નથી,
કાયર અધરે તુને કથીરે કથી,
પતીવ્રત તારી તેને પ્યારે શું શું કહે;

નફ્ટ નિર્લજ જરા મનમાં લહે.
પ્યારી કેતાં જીભ તારી કેમ ના તુટે,
પ્યારી કેતાં આયુશ તારૂં કેમ ન ખુટે.
જીભ તારીમાંરે ઉગો કંટક સાર,
ધીઃક ધીઃક તારો જાજો એળે અવતાર.
ભલે સુર્યોદય પશ્ચીમમાં થાએ,
ભલે કદી સમુદ્ર માજા મેલીને જાયે,
ભલે કદી નક્ષત્ર સૌ પૃથ્વીમાં પડે,
ભલે કદી ચંદ્ર સુર્ય પૃથ્વીને અડે.
સતી ક્ષત્રાણીરે તણી રાખીશ માં આશ;
એથી થશેરે તારા જીવનો વિનાશ.
ધર્મના પીતરે તું પુત્રીથી રેજે દુર;
તાત મારા તુલ્ય તું તો નહી ક્રુર.

પીતા તુલ્ય રાજા હું પણ તને વિનંતી કરીને કહું ... કે ચન હવે વધારે વખ્ત ન છેડ હું સતીને એમ ધારે છે કે મને જે જુસ્સો આજ પવિત્ર નગરમાં હતો તે આંહી નહીં હોય, ના ના તે વિચારનો ખ્યાલ સ્વપ્ન પણ નજ લાવવો મારો પતીવ્રત જુસ્સો મારા મરણ પછી મારી ચેહમાં પણ ખળખળશે અને તારો અંત આવતાં સુધી તારો પીછો લેવા છોડશે નહીં.

સિદ્ધ—સહનશીલતા રાખ તું માનીશજ નહી એમ મને ખાત્રી છે કુળ નીકંદન કરનાર દેવી ચાખજે સ્વાદ, સીપાઇ રાહખેંગારના પુત્રને લાવો.

રાણીક—કસાઇ ! તું મને કુળ નીકંદન કરનારની ઉપમા આપે છે ? શું મારા નિરદોષ પુત્રોનાં શબો મારી નજર આગળ પડતાં જોઇ મારો સતી ધર્મ ચુકું ના, ના, ના એ તો તુંજ મારા કુળ નિકંદન કરનાર પાપી અને તેજ પાપે તારૂં કુળ નીકંદન થશેજ.

(માણેરો બંધીવાનની તોલામાં દાખલ થાય છે)

માણેરો—વહાલી મામા !!! મારા સ્વર્ગવાસી પીતા !!!

રાણીક—કુળદીપક પુત્ર (રાણીકદેવી, પોતાના ગળા સાથે પોતાના વહાલા પુત્રને જોડી દે છે અને સ્તનપયથી પોતાના પુત્રને નવરાવી દે છે.)

સિદ્ધ—(ખુલ્લાં ખડગથી, પોતાની મમતાળું માતાને કંઠાલી મન દઇ રડતા પુત્રને જોરથી તેને મારી નાંખવા જાય છે ત્યાં.)

રાણીક—(ગળગળે સાદે) એ નીરઅપરાધી પશુને (ડસકાં ખાતી વધ હત્યારાની પેઠે કરવા (ડસકાં ખાતી જાય છે, મારા કટકે કટકા કર પ્રથમ મારા હાથ કાપી જો આંખ ફોડી જા, (ડ-સકાં ભરતી) કાન કાપ મારી દરેક આંગળીમાંથી જીવતાં નખ છોંટ અને મને રીબાવીને મારી પરીક્ષા લે કે મારો પ્યાર મારા સ્વામી તરફ છે કે ડગે છે.

માણેરા—માતા મારા છેલ્લા પ્રણામ મારી હેતાળુ માતા મારી મમતાળુ મા તેં મારા ઉપર કરેલા ઉપકારનો કીચીત માત્ર પણ બદલે ન આપતાં અને પીતાજીના વંશનો નાશ કરતો હું મારા પીતાનો મળવા જાઉં છું માતા મારાથી કંઇ માતુ ભકિતમાં ન્યુનતા રહી હોય મારી વીવેક મારી તરફથી તુને કંઇ કડવા વચન કહેવાયાં હોય તેની ક્ષમા કરજે. માતા માતા (બોલવા જાય છે ત્યાં.)

રાણીક — ગીતી.

પ્રીય પુત્ર માણેરા, ક્ષત્રી જાતિ કદી નહી ડરીયે,
મરતાં છેલ્લી વારે, પ્રશ વીના નહી મા મુખથી કહીયે.

રાણીકદેવી—ઓધવજી સંદેશો કહેજો શામને એ રાગ.

માણેરા તું રો માં પુત્રજ માંદરા,
કુળમાં કાળું લાગે કલંકજો. માણેરા.
મરતાં વાલા માને સંભારીએ;
એવા આપણા લખ્યા વીધીએ લેખજો,
કામ લથી તારૂં શીખામણ શું દઉં,
અમર રાખવું પુત્રજ આપણે નામજો. માણેરા.
તુજ માતાનું શિયળ આમ સચવાવવા,
કુંવર કોડીલા આવો છો ત્યાં કામજો;
રોઇ રોઇ રાતી આંખડીઓ કાં કરે,
છાતી મારી ફાટે છેલ્લી વારજો. માણેરા.
સ્વાધીન થા મુંગે મોઢે સમશેરને,
નમેરીને દયા ન આવે તલબારજો;
બેટા તારો બાપ મને તો સંભારે,
નથી રાખવું અહીંયાં એનું નામજો. માણેરા.
શુરવીર થઇ તે ધરમ તે તો સાચવો,
તુજ પછવાડે મરૂં કાઢી પ્રાણજો,
તુથી નાનો આવ્યો તે કામમાં,

તું તો કેમ ગભરાએ મારા આણુજો. આણેરા.
એનો એક શબ્દ બોલ્યો નથી;
ભુંડા તું તો એથી મોટો ભાઇજો. આણેરા.

सोरठो.

माथेरा तु भरोय म.कर राती आंखडीः
कुळमांय लागे खोड, मरतां मा न संभारीये.
जमणीरे भांगी बांय डाबी न छोडीये;
भडतां राखेंगार जीव जुवे जुवो न जोडीये.

આણેરો—માતુશ્રી હું મરતાને ડરતો નથી પરંતુ આ બાતને સીધરાજ મને બંધીવાન કરી મારે છે અરે ! એક જોરાવર સીંહ પીંજરામાં પુર્યા પછીથી તેનો નાશ કરે છે સીધરાજ જેવો બળવાન રાજા ફક્ત મારા એકલા સાથે યુધમાં ઉતરી મારા હાથ જોતા અને પછી હું મરત તો મારૂં દીલ સ્વર્ગમાં પણ સંતોષ માનતકીપ સીધરાજ જેવો ચંડાળ ગુજરાતનો મહીપતી એક બાયલા અને બીમકારાની માફક કૃત્ય કરે છે.

માર માર તરવાર—એ રાગ.

માર માર સિધરાજ ઉભો જુએ છે શું (૨) જુવે છે શું જુવે છે શું.
શુરે કહૂં બાંધ્યો છે મુજને, નહીતર ઉભો જીવંરે શું. માર.
મારા પીતાને તેંજ માર્યા છે માટે તુજને મારૂરે હું. માર.
દુનીઆમાં તો એમ કેવાશે, બાંધીને આણેરો માર્યોરે શું. માર.
લઇ અવતારને કામો કર્યાં શું, છેતરી સર્વે માર્યારે શું. માર
ભવીસ્યમા તો એમ ભાખ્યું છે, કામો ખોટા કરેરે તું, માર.
જીવ લઇને તું હમણાં જાને, નહીતર તુજને મારૂરે હું. માર.
જુદો પાડે છે આ દેવડીથી, મરજે ભુંડે હાલેરે તું. માર.
કાલો બાળક બીવરાવે છે તેમ તારૂં શુરવીર શું. માર.
ભાઈ મારાને તેંજ માર્યો છે ને વળી મુજને મારેરે તું. માર.
ઇશ્વર સાખે કહું છું તુને, નરકે ભુંડા પડીશ તું. માર.
લાવને સમશેર મારા હાથમાં. તે થકી પ્રાણ કાઢુંરે હું. માર.

એ બોલવા જાય છે ત્યાં સીધરાજ પોતાની તરવારથી તેનું માથું ઉડાવી દે છે.

રાણીક—અરે ઘાતકી મારા એક પુત્રની પણ તને દયા ન

આવી અરે તેં નીરદોશુલા બોલવાથી પગર પણી જાય તો તારી વ-જર છાતીમાં દયાનો એક પણ અંકુર ન છુટયો (ગુસ્સામાં) પાપી નીચ, મારા બે પુત્રો અને પતીનો નાશ કરી મને એકલી કરી તું તારી મનોવૃતીમાં સફળ થઇશ ચંડાળ લાવ મારા પતીનું શબ.

सोरठो.

पायणने परहडे, कहो ता कुवा भरावीये;
माणेरा मरते शरीरे संरणा वहे.

(રાણકદેવી લાલ આંખે અને ધ્રુજતે શરીરે.)

રાગ જુઓ વિશે ભીડી હામ.

બસ બસ બસ થઇ હવે બહુ, ક્ષત્રાણી સત મુકે રે.
જગ જોશે દાખલો સહુ, સતી શીર નહી મુકે રે.
તારા કૃત્યમાં નહી કચાશ, ક્ષત્રાણી.
તુજ નીશફળ સર્વે આશ. સતી.
લાવ પવિત્ર પતીનું શબ, ક્ષત્રાણી.
થાવું સતી જોતાં જગ. સતી.
નહીંતર બાળી હું કરૂં ખાખ. સતી.
છેવટમાં કહુ નીરધાર, ક્ષત્રાણી.
તું વાંઝીયો મરજે સાર, સતી.
તુંજ રાજ થશે પાયમાલ. ક્ષત્રાણી.
તું મરજે ભુંડે હાલ. સતી.

દુષ્ટ લાવ મારા પવીત્ર પતીનું શબ બસ હવે બહુ થઇ મારા શરીરમાં રગેરગ સત ચડયું છે વીમાન મને અને મારા પતીને લેવા આવે છે જો મારા પ્રીયતમની સાથે જવા દુષ્ટ મને મોડું થાય છે તારા રોકવાથી હું રોકાઇશ નહી એમ તું નિશ્ચે જાણજે, મને મારા પ્રાણનાથ બોલાવે છે પ્રાણપતી હું આવી આવી, ચંડાલના રાજા જલ્દી કર

सोरठो.

वायो वायु सवाय, वाये वेलु परजळे;
उभो त्यां सीधराज, सत जोवा सोरठीयाणानुं.

सोरठो.

मारू पाटण देस, पाणी वीना पुरा मरे;

સરસો સોરઠ દેશે સાવજડા સેજળ પીયે.

સોરઠો.

વાહુ પાટણ દેશ, જીસે પટોળા નીગજે,
સરવા સોરઠ, કાસણી મળે લોબડી.

સોરઠો.

વાયે ફરકે મુછડી, રયણ જબુકે દંત;
જુવો પટોળા વાળીયા લોબડી વાળીના કંથ.

સોરઠો.

જે સાંચે સોરઠ ઘડયો, ઘડીયો રાખેંગાર;
તે સાંચો ભાગી ગયો, જાતો રહો લુહાર.

સોરઠો.

વારુ સેહેર વઢવાણ, ભાગોળે ભોગાવો વહે.
ભોગવતો ખેંગાર, ભોગવ ભોગાવા ધણી.

સિદ્ધ—(હાથ જોડી) ક્ષમા કરો અને ચાલો મારી સાથ.

પ્રવેશ ૮ મો.

સ્થળ—ભોગાવાના કાંઠા ઉપરની વિશાળ જગો.

પાત્ર—સિધરાજ ઇત્યાદી સ્ત્રી પુરૂષો.

(રાણકદેવી ધોળા વસ્ત્ર પહેરી પીયળ કાઢી કેશ છુટા મુકી)
ચીતા પાસે પોતાના પતીનું શબ ખોળામાં લઇ ગુરૂ ગીરનારીની પ્રાર્થના કરે છે.

(રાગ દીન જાણી દયા આણી)

માતા પુત્રી મને જાની શાણી સુખ આપોરે;
કષ્ટ હૃદયના તમે કાપો. માતા.
જોગમાયા મામા સાચી છે તારી;
માહારી લાજ તારે હાથ માતા કાપો ઉતાપોરે,
કષ્ટ હૃદયના તમે કાપો. માતા.
આવું છું જન્ની તારીજ પાસે.
થાશે ન્યાય મારો પુન્ય પાપ તમે આપોરે;

કષ્ટ હૃદયના તમે કાપો — માતા
પતીવ્રત કારણ થાય છે મારણ,
તારણ થાઓ તમે માતા હાથ વીર થાપોરે;
કષ્ટ હૃદયના તમો કાપો — માતા

સિદ્ધ—(પગે પડી) હે માતુશ્રી. મારા કામાધિપણામાં મારેથી જે કંઇ અવીચારી કૃત્ય થયું છે તેથી મને ક્ષમા દેશો.

રાણિક—જા તારી ગાદી ઘણા વરસ ટકશે તું મારી યાદગીરી માટે આ જગાએ એક દેવળ બંધાવજે અને છેલે તુંને એટલો શ્રાપ આપું છું કે તે મારા બે બાળકોનો વધ ઘાતકી રીતે કર્યો છે તેથી તું અંતે પુત્ર વીનાનો મરજે.

રાણકદેવી એટલું બોલી સુર્યનારાયણ સામે હાથ જોડી સ્તુતી કરે છે.

(દયાળુ દેવ કૃપાળુ તુ.)
(ડસકાં ભરતી.)

જગતનારે પ્રભુ પ્યારા, પડીશું હું શરણ તારા;
કૃપા તારી મળે નહી કોઇ, હાં હં હાં હાં હ હો હો. — જગ.
દીધુ છે દુઃખ અતીશે આજ, હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૨
કરી અંત તેં મારી સાથ હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૩
હણ્યા બે પુત્ર પયારાને, હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૪
પતી પયારાના થયા બે હાલ, હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૫
કરી બે હાલ મુજને તેં હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૬
રાખી છે લાજ પ્રભુ તેં, હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૭
માગું છું હુંજ તારી પાસ રાણીને રાખ્ય રાહખેંગાર. — ૮
ભવોભવ અમને રાખજે સાથ હં હાં હાં હાં હ હો હો હો. — ૯

સિધ—સતીત્વરપણાનું ખરૂ ભુશણ જો તમો ધારણ કરતા હો વગર અગ્નીથી બળો.

(રાણકદેવીના જમણા પગના અંગુઠામાંથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે અને ક્ષણવારમાં ચીંતા પ્રદિપ્ત થાય છે.

લોકોના સમુદાય—જય અંબે જય અંબે અંબે માતકી જય.

(ચીતાની ઝાળ અને જયના પોકાર વચે પડદાનો ઓટ પડે છે.)

અંક ૨ જો સમાપ્ત.

૭૨

સર્વ પાત્રો સાથે

રાગ સનમ સખીરી રૂઠા ગયા.

યથા શક્તિ આ ખેલ ભજવ્યો, અલ્પમતીથી છે રચીયો
જન મનરંજન કરવા આજે, તન મન ધનથી આદરીયો.

બેત.

આ કેળવણી સારી ખરી હીતકારી હમેશાં મુકાવે, ચાલ તેતો નઠારી
સતી નારી કેરૂ, ચરિત્ર જે પવિત્ર નજરે જોયું આજે ખરૂં તે તેજ ગીત

ચાલ.

નજરે જો નારી ચરીત્ર, સુંદર સારૂં હીતકારી;
વિદ્યાવંત ગુણવંત ભણેલી હમેશ થાજો સૌ નારી.
કુછાલ કેરા ફળ ભોગવ્યાં, સીધરાજ જે મા'રાજા,
દારૂએ તો દાટજ વાળ્યો, કોઇની નવ રાખી માઝા.

બેત.

ભલા ચુક અમારી નજરે પડી જે,
કૃપા કરીને માફ કરી જે;
હમેશાં આશ્રય આપશો એજ આ,
તસ્દી તમારી માટે માગીએ આજ માફ.

ચાલ.

ભુલ ચુક મનમાં નવ આણી, સાર અહો સાજન તમે;
હશી ખુશાળી ઘર પધારો, દરશન દેજો આવે સમે.

સમાપ્ત.

બધી જાતનાં પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું,

મહાદેવ રામચન્દ્ર જાગુષ્ટે.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીસર,

મુ.—અમદાવાદ.